

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ : ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

Διατριβή Μεταπτυχιακής Ειδίκευσης

του Βασιλείου Μπισέλα

A.M : 3013

Θέμα : «**Η δικτατορία των Συνταγματαρχών (1967-1974) : Από το γύψο έως τη φιλελευθεροποίηση του καθεστώτος**»

Επιβλέπων καθηγητής : Θανάσης Χρήστου

Συνεπιβλέπων καθηγητής : Β. Α. Κωνσταντινόπουλος

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2018

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....σελ.3

Εισαγωγή.....σελ.4

Α΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα της δεκαετίας του '60.....σελ.7

Β΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου 1967 και η δράση των Συνταγματαρχών.....σελ.22

Γ΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Οι κοινωνικοπολιτικές παράμετροι και η ιδεολογία του καθεστώτος.....σελ.40

Δ΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Οι αντιδικτατορικές οργανώσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό.....σελ.53

Ε΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η απόπειρα φιλελευθεροποίησης της Χούντας.....σελ.64

ΣΤ΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η δεύτερη Χούντα και η εισβολή στην Κύπρο.....σελ.83

Επίλογος.....σελ.95

Πηγές και Βιβλιογραφία.....σελ. 97

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα πτυχιακή εργασία εκπονήθηκε στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου στο τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών, για λογαριασμό του Π.Μ.Σ, που έχει ως έδρα την Καλαμάτα. Η Διατριβή μεταπτυχιακής ειδίκευσης πραγματεύεται τη δράση των Συνταγματαρχών απέναντι στην ελληνική κοινωνία και το ελληνικό κράτος, κατά την περίοδο διακυβέρνησής τους (1967-1974). Αποτελεί μια σύνοψη των πεπραγμένων του στρατιωτικού καθεστώτος και της δράσης του, σε όλους τους τομείς της ελληνικής ζωής.

Η προτροπή του επιβλέποντος καθηγητή μου κ. Θανάση Χρήστου από κοινού με τη σημαντική πολιτική και ιστορική ενότητα της Σύγχρονης Ιστορίας, της Χούντας των Συνταγματαρχών δηλαδή, που μελετάται παρακάτω, ήταν ο παράγοντας που με οδήγησε στην επιλογή του θέματος της συγκεκριμένης εργασίας.

Στα κεφάλαια που παρατίθενται γίνεται αναφορά στη δράση των πραξικοπηματιών κατά την επταετία που κάθισαν στο «τιμόνι» της χώρας, τόσο απέναντι στην ελληνική κοινωνία, όσο και στην ανάμιξή τους στα εξωτερικά πολιτικά θέματα. Δίνεται συγκεκριμένη έμφαση στην παρακρατική τους δράση, πριν το 1967, αλλά και στους τρόπους αντίδρασης του ελληνικού λαού κατά την επταετία. Πρόκειται για μια εργασία, η οποία έχει ως στόχο την ιστορική πληροφόρηση του αναγνώστη με σημαντικές λεπτομέρειες της δικτατορικής περιόδου και τον προκαλεί να βγάλει τα δικά του συμπεράσματα μέσα από την κριτική του σκέψη για τα ιστορικά και πολιτικά τεκταινόμενα εκείνης της περιόδου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σε κάθε κοινωνία, σε κάθε πτυχή της Ιστορίας και ιδιαίτερα στα πολιτικά δρώμενα, πάντα υπήρχαν και πάντα θα υπάρχουν πολιτικοί ηγέτες, δημοκράτες, φιλελεύθεροι, σοσιαλιστές, κομμουνιστές, εθνικόφρονες κ.ο.κ. Προσωπικότητες που δρουν είτε με γνώμονα το καλό και το συμφέρον του λαού, είτε με γνώμονα το δικό τους συμφέρον που συνήθως ταυτίζεται με τη δόξα και την αλλαζονική φιλοδοξία που τους διακατέχει. Για μια τέτοια προσωπικότητα, ή καλύτερα αν προτιμάτε για τέτοιες προσωπικότητες θα κάνουμε λόγο στην εργασία, αλλαζονικές και κυρίως επικίνδυνες.

Η δεκαετία του '60 αποτελεί ένα σημαντικό ιστορικό και πολιτικό κομμάτι, το οποίο έδωσε τροφή σε πολλούς ερευνητές και μελετητές να ασχοληθούν κατά την πάροδο των χρόνων.

Αναμφίβολα, μέχρι τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1960, το ενδιαφέρον είχε μονοπωλήσει κατά κάποιο τρόπο η «παπανδρεϊκή» φιγούρα στα πολιτικά πεπραγμένα, με έντονες πολιτικές στιγμές όπως, ο ανένδοτος αγώνας το 1961, οι νικηφόρες εκλογές του 1963 και 1964 και ως αποκορύφωμα τα Ιουλιανά και οι κυβερνήσεις Αποστασίας το καλοκαίρι του 1965.

Ειδικά όμως, τα γεγονότα του 1965 σε συνδυασμό με μία πολιτική προσωπικότητα με έντονη ριζοσπαστική-αριστερή ιδεολογία που άρχισε να αχνοφαίνεται την εποχή εκείνη (Ανδρέας Παπανδρέου), παρακίνησαν μια ομάδα Συνταγματαρχών να επιβάλλουν στρατιωτικό πραξικόπημα τα ξημερώματα της 21^{ης} Απριλίου 1967, το οποίο έμεινε στην Ιστορία αλλά και στη συνείδηση των Ελλήνων με τον όρο «Χούντα».

Το στρατιωτικό λοιπόν αυτό πραξικόπημα, χαρακτηρίστηκε ως απόρροια των εμφυλιακών συρράξεων που έλαβαν χώρα στην Ελλάδα κατά την τριετία 1946-1949. Άλλοι μελετητές, κάνουν λόγο για ένα ακόμη θερμό πολιτικό επεισόδιο του άτυπου Ψυχρού Πολέμου μεταξύ Η.Π.Α και Σοβιετικής Ένωσης. Όπως και να έχει, η επταετία των Συνταγματαρχών αποτελεί από μόνη της ένα ξεχωριστό κεφάλαιο για τη Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία, για το οποίο έχουν γίνει και γίνονται ακόμα πολλές έρευνες και μελέτες.

Η τριανδρία των Συνταγματαρχών αποτελούνταν από τους Γεώργιο Παπαδόπουλο, Στυλιανό Παττακό και Νικόλαο Μακαρέζο. Οι τρεις τους έπειτα από κοινή συνενόηση

εκμετελλεύτηκαν εις το έπακρο τους βαθμούς τους στον Ελληνικό Στρατό και εγκαθίδρυσαν τη δικτατορία. Μια «Ελληνική Επανάσταση» κατά τους ίδιους, η οποία θα είχε ως σκοπό να βάλει την Ελλάδα στο γύψο, με τη δικαιολογία πως οι Έλληνες δεν πρέπει να είναι ευεπίφοροι ως προς τον Κομμουνισμό, επομένως ταύτισαν την Ελλάδα με ασθενή.

Έτσι λοιπόν, πρώτο και κύριο μέλημα των Συνταγματαρχών ήταν η σύλληψη και η εξορία οποιουδήποτε κομμουνιστικού, ριζοσπαστικού και αριστερού στοιχείου υπήρχε την εποχή εκείνη. Η απαγόρευση της λειτουργίας των πολιτικών κομμάτων, η λογοκρισία και οι βασανισμοί της Ε.Α.Τ - Ε.Σ.Α, ήταν από τα πιο χαρακτηριστικά δείγματα του τρόπου λειτουργίας του καθεστώτος.

Οι Συνταγματάρχες προσπάθησαν κατά τη δύση του καθεστώτος, να φιλελευθεροποιήσουν κάπως το καθεστώς, είτε με διενέργεια δημοψηφισμάτων, είτε με δηλώσεις περί επιστροφής των πολιτικών αρχηγών στο πολιτικό προσκήνιο.

Επιπροσθέτως, στη διπλωματική εργασία θα εξετάσουμε σε βάθος την αντιδικτατορική δράση που αναπτύχθηκε κατά την περίοδο 1967-1974, με την εκδήλωση αντιχουντικών κινημάτων όπως το Π.Α.Κ, ο Ρήγας Φεραίος, η Κ.Ν.Ε. κ.α. Εκτός αυτού θα δοθεί και ιδιαίτερη έμφαση στις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν κατά την περίοδο της δικτατορίας στην Ελλάδα και το εξωτερικό.

Η δικτατορία των Συνταγματαρχών αποτέλεσε περίοδος σκοταδισμού για την Ελληνική Ιστορία και την πολιτική σκηνή. Οι διώξεις πολιτών, ο φόβος, οι στρατιωτικοί νόμοι, οι φυλακίσεις, η λογοκρισία και άλλες τακτικές παρέλυσαν στην ουσία ένα ολόκληρο κράτος και δυστυχώς πρόδωσαν ακόμη ένα, την Κύπρο.

Η εργασία χωρίζεται σε έξι κεφάλαια και γίνεται πλήρης αναφορά και στα αίτια που προκάλεσαν τη Χούντα, αλλά και όλες τις πολιτικές τακτικές των Συνταγματαρχών κατά την επταετή διακυβέρνησή τους.

Συγκεκριμένα, το πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται στην εξαετία 1961-1967. Καταγράφονται με παραστατικό τρόπο οι εκλογές βίας και νοθείας του 1961, η πορεία του ανένδοτου αγώνα του Γ. Παπανδρέου, που τον οδήγησε δις σε εκλογική επιτυχία (1963-1964), η δολοφονία του βουλευτή της Ε.Δ.Α Γρηγόρη Λαμπράκη από το παρακράτος της Δεξιάς, που σήμανε και το τέλος της διακυβέρνησης Καραμανλή, αλλά και η «εγκληματική», για την πολιτική ζωή του τόπου, διετία 1965-1967.

Η έναρξη του δευτέρου κεφαλαίου θα οδηγήσει ουσιαστικά τον αναγνώστη στο να κατανοήσει όλα όσα έγιναν τις πρώτες ώρες του πραξικοπήματος, τι παρασκηνακό «παιχνίδι» παίχτηκε περίπου ένα 24ωρο πριν μεταξύ των αξιωματούχων του Στρατού και ποιες μεθόδους χρησιμοποίησαν για να υποτάξουν έναν ολόκληρο λαό στο γύψο.

Στο τρίτο κεφάλαιο, και αφού η δικτατορία έχει εδραιωθεί για τα καλά, θα παρατηρήσουμε τις μεθόδους που ακολούθησαν οι πραξικοπηματίες προς τους αντιφρονούντες (βασανισμοί, εξορίες) αλλά και την κοινωνία (λογοκρισία, στρατιωτικοί νόμοι κ.α). Ίσως το μόνο καλό, αν θέλετε, μέσα σε όλα αυτά, ήταν τα πρώτα δείγματα αντιδικτατορικού αισθήματος, έστω και καθυστερημένα.

Με αφορμή αυτό το αίσθημα λοιπόν, προχωράμε στο τέταρτο κεφάλαιο που γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στα αντιδικτατορικά καθεστώτα που ιδρύθηκαν κατά τα τέλη της δεκαετίας του '60 και είχαν ως σκοπό, με την πάροδο του χρόνου, οι δικτάτορες να μην αισθάνονται πλέον ανίκητοι. Σημαντική αναφορά γίνεται στο Π.Α.Κ του Ανδρέα Παπανδρέου, τη Δημοκρατική Άμυνα του Κέντρου και το Ρήγα Φεραίο της Αριστεράς. Άξιο αναφοράς επίσης, είναι το γεγονός πως η κηδεία του Γεωργίου Παπανδρέου μετατράπηκε σε ένα παλλαϊκό αντιδικτατορικό συλλαλητήριο που ξεπέρασε τους 300.000 κόσμο.

Οι Συνταγματάρχες, καταλαβαίνοντας σιγά σιγά ότι ο ελληνικός λαός «ξυπνάει» από τον «λήθαργο» του γύψου, αποφασίζουν να εκδημοκρατίσουν το δικτατορικό καθεστώς. Στο πέμπτο λοιπόν κεφάλαιο, η τριανδρία των Συνταγματαρχών θα μετατραπεί σε μοναρχική φιγούρα, υπό το όνομα Γ. Παπαδόπουλος. Οι απόπειρές του να πείσει το λαό πως θα γίνουν ελεύθερες πολιτικές εκλογές βασιζόμενος στην πολιτική μαριονέτα του, εν ονόματι Μαρκεζίνης, δεν θα πιάσουν τόπο. Ίσα ίσα θα καταλήξουν εντελώς στον πάτο, μετά από το αιματοχύλισμα του Πολυτεχνείου και την εσωχουντική προδοσία του φίλου του «Μίμη» (Δημήτρης Ιωαννίδης).

Ο Δημήτριος Ιωαννίδης είναι αυτός που θα μονοπωλήσει το ενδιαφέρον στο έκτο κεφάλαιο. Ένας άνθρωπος που έκανε πραξικόπημα στο πραξικόπημα, καθαρά και μόνο για αλλαζονικούς και φιλόδοξους λόγους, με αποτέλεσμα την μεγαλύτερη προδοσία που έχει γίνει ποτέ, την άλωση δηλαδή της Κύπρου από τους Τούρκους.

Α΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ ΤΟΥ ΄60

Το μεσημέρι της 20^{ης} Σεπτεμβρίου 1961, που ο Καραμανλής υπέβαλλε την παραίτησή της 4^{ης} κυβέρνησής του, ο βασιλιάς υπήρξε πολύ εγκάρδιος μαζί του, αλλά η βασίλισσα δεν είχε εμφανιστεί. Συμφωνήθηκε να διεξαχθούν οι εκλογές από υπηρεσιακή κυβέρνηση και να ανατεθεί η πρωθυπουργία στο στρατηγό Θρ. Τσακαλώτο.

Η ακρόαση τερματίστηκε πολύ φιλικά.¹ Απόδειξη ότι οι εισιγήσεις του παραιτηθέντος πρωθυπουργού είχαν γίνει δεκτές. Ήταν όμως ειλικρινείς ο βασιλιάς ; Ή πίσω από τη βιτρίνα της εγκαρδιότητας έβλεπε πια τον Καραμανλή ως άνθρωπο από τον οποίο ο Θρόνος έπρεπε να απαγκιστρωθεί, ύστερα από συνοδοιπορία έξι ετών ;

Ο στρατηγός Τσακαλώτος μόλις είχε επιστρέψει από ταξίδι στο εξωτερικό, όταν κλήθηκε από τον Κ. Καραμανλή, που του ανήγγειλε ότι προκρίθηκε ως υπηρεσιακός πρωθυπουργός. Συμφώνησαν να είναι ο ίδιος υπουργός Αμύνης, με υφυπουργό τον τότε αρχηγό του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Αμύνης στρατηγό Φροντιστή.

Την ημέρα που ακούστηκε ξανά στην Ελλάδα η λέξη εκλογές, ένα ερώτημα που συνείχε όλους, πολιτευόμενους, πολιτικολογούντες και λαό, ήταν : Τι θα γίνει με την Αριστερά ; Η εντυπωσιακή άνοδος της Ε.Δ.Α στις εκλογές του 1958², όταν συγκέντρωσε το 24 % περίπου των ψήφων, υπήρξε σήμα κινδύνου, όχι για την κυβέρνηση και την Ε.Ρ.Ε απλώς, αλλά και για το καθεστώς. Και ήταν φυσικό να απασχολεί τις κορυφές του. Αν συνεχιζόταν η πρόοδος του κόμματος της Αριστεράς, μπορούσε ξαφνικά, αν όχι να διεκδικήσει κοινοβουλευτικά την εξουσία, να ανέβαινε στο επίπεδο των μεγάλων συνδυασμών και να αποκτούσε τη ρυθμιστική πρωτοβουλία των επιχειρήσεων, που μπορεί να οδηγούσε προς απροσδόκητες εξελίξεις.

Ο Κ. Καραμανλής έβλεπε το πρόβλημα κυρίως από την κοινοβουλευτική όψη³. Αν η Ε.Δ.Α ενισχύθηκε έτσι απροσδόκητα μεταξύ 1956 – 1958⁴, οφειλόταν, κατά την αντίληψή του, στο ότι οι μάζες οπαδών του Κέντρου, παλιοί ΕΑΜίτες και πρώην συνοδοιπόροι, απογοητευμένες από την πολιτική του και την αποσύνθεσή του, το εγκατέλειψαν επανερχόμενες στα παλιά τους

¹ Γ. Καράγιωργας, *Από τον ΙΔΕΑ στο πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου*, Αθήνα 2003, σελ.22

² Μ. Παπακωνσταντίνου, *Η παραγμένη εξαετία (1961-1967)*, Αθήνα 1997, σελ. 18

³ Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974, όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα 1995, σελ.19

⁴ Α. Παπαχελάς, *Ο βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας*, Αθήνα 2009, σελ.16

πολιτικά και ιδεολογικά δεδομένα. Τι έπρεπε συνεπώς να γίνει ; Να ενισχυθεί το Κέντρο για να καταστεί πάλι πόλος έλξης εκείνων των μαζών⁵. Η προσπάθεια στον τομέα αυτό του Κωνσταντίνου Καραμανλή ήταν συνεχής και συστηματική. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι αγωνίστηκε για να διευκολύνει την ενοποίησή του. Όπως ο εκλογικός νόμος του 1958, έτσι και εκείνος του 1961, ήταν περισσότερος συντεταγμένος με βάση τις αξιώσεις των κομμάτων του Κέντρου, παρά της Ε.Ρ.Ε.

Στις εκλογές του 1958 η Ε.Δ.Α είχε αφηθεί εντελώς ανενόχλητη. Στις εκλογές όμως του 1961, τίποτα δεν θα ήταν όπως τότε.

Ο Σοφοκλής Βενιζέλος είχε αποκρυσταλλώσει την εντύπωση πως μετά την εντυπωσιακή εκείνη προώθηση της Αριστεράς στο 24 % , αποτελούσε επικίνδυνη πολυτέλεια για τον αστικό κόσμο να είναι διασπασμένος ο χώρος του Κέντρου. Έπρεπε λοιπόν, κατ'εκείνον, να συνενωθεί με μια συμπαγή παράταξη, που να περιλάμβανε το Κέντρο και τη Δεξιά. Ο Γ. Παπανδρέου και οι άλλοι ηγέτες όμως είχαν συγκεχυμένες απόψεις και αντιλήψεις.

Πάντως, τρεις ήταν οι πολιτικές παρατάξεις που θα αναμετρούνταν : η Ε.Ρ.Ε, η Ένωση Κέντρου – Προοδευτικοί και το ΠΑΜΕ (η Ε.Δ.Α και ο περίγυρός της)⁶. Ο μεγάλος άγνωστος όμως ήταν η Ένωση Κέντρου. Τι θα έκανε τώρα που συνενώθηκε ; Σε πόσο βαθμό θα ψαλίδιζε τα φτερά της Ε.Δ.Α ; Γιατί δεν είχε έρθει ακόμα η ώρα που θα μπορούσε να έλκει μάζες της Ε.Ρ.Ε ; Θα κατόρθωνε να καταλάβει τη δεύτερη θέση ή και να διεκδικήσει την εξουσία, όπως διακήρυττε ο αρχηγός του ;⁷

Άνεμος αισιοδοξίας έπνεε στην Ένωση Κέντρου. Ήταν οπωσδήποτε υπερβολική γιατί η ενότητα είχε πραγματοποιηθεί μόλις την παραμονή της προκήρυξης των εκλογών και δεν υπήρχε κομματική οργάνωση, ούτε πρόφταινε να λειτουργήσει πλήρως μέσα σε σαράντα ημέρες. Δεν μπορούσαν εξάλλου μέσα στο σύντομο χρονικό διάστημα της προεκλογικής περιόδου να ανακτηθούν και να κατακτηθούν τα λαϊκά στρώματα στα οποία προσέβλεπε η νέα παράταξη⁸. Αλλά οι δύο αρχηγοί, Γεώργιος Παπανδρέου και Σοφοκλής Βενιζέλος, ήλπιζαν σοβαρά ότι, ναί μεν η Ένωση Κέντρου δεν θα αναδεικνυόταν πρώτο κόμμα, θα αφαιρούσε όμως από την Ε.Ρ.Ε

⁵ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, «Σύγχρονος Ελληνισμός από το 1941 έως το τέλος του αιώνα»*, τ.16 (2000), σελ.28

⁶ Σ. Γρηγοριάδης, *«Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδος 1941-1974»*, τ.12, Αθήνα 1975, σελ.32

⁷ Ν. Ψυρούκης, *«Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδος. Το καθεστώς της 21^{ης} Απριλίου»*, τ.4, Αθήνα 1983, σελ.33

⁸ Α. Παπαχελάς, *Ο βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας*, Αθήνα 2009, σελ. 41

την απόλυτη πλειοψηφεία και τη δυνατότητα να σχηματίσει αυτοδύναμη κυβέρνηση⁹. Αυτό προκύπτει από πλήθος μαρτυριών της εποχής.

Όσον αφορά την καραμανλική παράταξη¹⁰, εκεί η αισιοδοξία ήταν απόλυτη. Υπήρχε βεβαιότητα για τη νίκη, αυτή άλλωστε ήταν το κίνητρο που έκανε τον Καραμανλή να επισπεύσει τις εκλογές κατά δέκα μήνες. Μεταξύ των στοιχείων της αισιοδοξίας θα έπρεπε να σημειωθεί η προσχώρηση στελεχών από το Κέντρο, καθώς και η επιστροφή στην Ε.Ρ.Ε του Π. Παπαληγούρα και του Γ. Ράλλη.

Η ημέρα των εκλογών (29 Οκτωβρίου 1961) είχε διαρρεύσει ήρεμη. Δεν σημειώθηκαν αξιόλογα επεισόδια και η συρροή των ψηφοφόρων ήταν πυκνή. Η αποχή έφτασε μόλις το 18,7%. Αλλά, όταν τις πρωινές ώρες άρχισαν να καταφθάνουν τα πρώτα κύματα των αποτελεσμάτων, προκάλεσαν σε ευρέα στρώματα πολιτευόμενων έκπληξη. Πιο έκπληκτοι ήταν οι αρχηγοί της Ένωσης Κέντρου. Εκείνο που φαινόταν απροσδόκητο ήταν η νίκη της Ε.Ρ.Ε, την οποία όλοι ανέμεναν, αλλά όχι σε τόσες διαστάσεις. Συγκέντρωσε το 50,77 % των ψήφων και καταλάμβανε 176 έδρες¹¹. Ο συνασπισμός Ένωσης Κέντρου – Προοδευτικών έλαβε το 33,69 % των ψήφων και 100 έδρες. Το ΠΑΜΕ και οι δυνάμεις της Αριστεράς το 14,65 % των ψήφων και 24 έδρες.

Η πτώση της Ε.Δ.Α ήταν μεγάλη. Η άνοδος του Κέντρου σοβαρή, όχι όμως όση ανέμεναν οι αρχηγοί του και ήταν σαφώς στενοχωρημένοι. Ο Σοφοκλής Βενιζέλος ιδίως, είχε δείξει την απογοήτευσή του στο περιβάλλον του εκείνη τη νύχτα. Η επίδοσή της παράταξής του δεν ήταν μικρή, στην ουσία είχε καταγάγει νίκη¹². Εκτόπιζε την Ε.Δ.Α από τη θέση της Αξιωματικής Αντιπολίτευσης και για πρώτη φορά ύστερα από χρόνια διάλυσης, αποσύνθεσης και ηττοπάθειας, το Κέντρο ανακτούσε δυνάμεις και μπορούσε να έχει προοπτικές στο μέλλον.

Άλλο όμως απασχολούσε και κατέθλιβε τον Βενιζέλο. Είχε ελπίσει ότι αν η Ε.Ρ.Ε δεν αποκτούσε αυτοδύναμη πλειοψηφία, θα αναγκαζόταν να συνεργαστεί με την εθνικόφρονα αντιπολίτευση ή με ένα τμήμα της. Έτσι θα μπορούσε να συνενωθεί κατά το μεγαλύτερο μέρος της η παλιά και η νέα αστική τάξη. Τώρα όμως τα πάντα αναβάλλονταν, γιατί ο Καραμανλής ασφαλώς δεν θα είχε διάθεση να μοιραστεί την εξουσία με τους αντιπάλους του, εφόσον δεν τους είχε ανάγκη.

⁹ Α. Γ. Παπανδρέου, *Η Δημοκρατία στο απόσπασμα*, Αθήνα 1974, σελ. 38

¹⁰ Σπ. Σακελλαρόπουλος, *Τα αίτια του απριλιανού πραξικοπήματος*, Αθήνα 1998, σελ.44

¹¹ J. Meynaud, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα- Βασιλική εκτροπή και στρατιωτική δικτατορία*, Αθήνα 2002, σελ. 69-70

¹² Α. Παπαχελάς, *Ο βιασμός της Ελληνικής δημοκρατίας*, Αθήνα 2009, σελ.55

Οπωσδήποτε, τα πράγματα φαίνονταν ότι προχωρούσαν κανονικά στο δρόμο τους. Ο Καραμανλής¹³ περίμενε να κληθεί στα ανάκτορα για να λάβει την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης. Όλα ήταν ήσυχα. Μετά την αναμέτρηση, ο λαός έδειχνε ένα είδος αδιαφορίας. Αλλά το βράδυ της προηγούμενης, όχι πολλές ώρες πριν ο αρχηγός της Ε.Ρ.Ε πάρει από τα χέρια του Ανώτατου Άρχοντα το χρίσμα του πρωθυπουργού, η έκρηξη μιας απροσδόκητης βόμβας τράνταξε αφηνιδιαστικά το Πανελλήνιο.

Ο αρχηγός της Ένωσης Κέντρου Γ. Παπανδρέου έστειλε στις εφημερίδες πύρινες δηλώσεις, όπου με ακράτητη μαχητικότητα δήλωνε :

« Εξ ονόματος της Ένωσης Κέντρου καταγγέλω ενώπιον του ελληνικού λαού και ενώπιον του Ανώτατου Άρχοντος τα εκλογικά αποτελέσματα, ως προϊόν βίας και νοθείας. Δεν υποστηρίζομεν ότι ολόκληρο το ποσόν των ψήφων της Ε.Ρ.Ε είναι προϊόν βίας και νοθείας. Αποτελεί όμως πάγκοινον συνείδησιν, ότι εν πάσει περιπτώσει το ποσοστό των ψήφων καθιστά την Ε.Ρ.Ε κοινοβουλευτικώς αυτοδύναμον, αυτό αναμφισβητήτως είναι προϊόν βίας και νοθείας ».

Τη νύχτα εκείνη κηρυσσόταν ο ανένδοτος αγώνας, που έμελλε να προκαλέσει τόσους σεισμούς στην Ελλάδα του 1961-1965 και να βάλει βαριά τη σφραγίδα του στις πολιτικές εξελίξεις.

Ο ανένδοτος αγώνας ήταν πηγαίος.¹⁴ Οι μάζες του Κέντρου και της Αριστεράς τον ακολουθούσαν ζητώντας να καταλυθεί το πλέγμα των εξουσιών της Δεξιάς και να αποκτήσουν δικαιώματα πραγματικής ισοπολιτείας, τα οποία από το 1958, είχαν αρχίσει να διαταράσσονται.

Τα γεγονότα όμως κυλούσαν σαν χιονοστιβάδα. Την Πέμπτη 2 Νοεμβρίου 1961, ο Καραμανλής ελάμβανε από το βασιλιά την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης. Την ίδια ώρα στο Καστρί συσκέπτονταν ο Γ. Παπανδρέου, ο Σ. Βενιζέλος και μερικοί έμπιστοι επιτελείς. Η ηγεσία του ανένδοτου αγώνα κατέστρωνε το επιτελικό της σχέδιο και αποφασίστηκε ότι η εκστρατεία θα περιλάμβανε τρεις τομείς :

α) Εναντίωση κατά του κράτους. Άρνηση, όχι μόνο της κυβέρνησης και της Βουλής, αλλά και της ίδιας της Πολιτείας. Οι βουλευτές της Ένωσης Κέντρου δεν θα προσέρχονταν στο Κοινοβούλιο, δεν θα ορκίζονταν. Τα λαϊκά στρώματα της αντιπολίτευσης θα κινητοποιούνταν σε μαζικές αντικυβερνητικές εκδηλώσεις (συλλαλητήρια, διαδηλώσεις, εξεγέρσεις κλπ.) που θα εξάρθρωναν το κράτος.

¹³ Α. Παπαγελάς, *Ο βιασμός της Ελληνικής δημοκρατίας*, Αθήνα 2009, σελ. 57

¹⁴ Α. Παπανδρέου, *Η Δημοκρατία στο απόσπασμα*, Αθήνα 1974, σελ.45

β) Συνεχής διαμαρτυρία κατά του Θρόνου. Θα διακοπτόταν κάθε θεσμική και κάθε κοινωνική επαφή, όχι μόνο με το βασιλιά, αλλά με κάθε μέλος της βασιλικής οικογένειας.

γ) Άρνηση και αμφισβήτηση κατά του πολιτεύματος. Θα ετίθετο έμμεσα θέμα Συντάγματος.

Το πρωί της 4^{ης} Νοεμβρίου ορκιζόταν η νέα κυβέρνηση Καραμανλή¹⁵. Στις 4 Δεκέμβρη 1961 συνήλθε η βαλλόμενη Βουλή. Αλλά μόνο 192 βουλευτές ήταν παρόντες. Η επικίνδυνη ανωμαλία έριχνε ήδη τη σκιά της. Ο Μαρκεζίνης με τους 13 βουλευτές του ήταν παρών. Αλλά το ΠΑΜΕ (ουσιαστικά η Ε.Δ.Α) και η Ένωση Κέντρου έλαμπαν με την απουσία τους.

Ωστόσο, όμως, παρατηρήθηκε και ένα πρώτο ρήγμα στον ανένδοτο : εννιά κεντρώοι βουλευτές κατέλαβαν τα εδωλιά τους, αποκαλύπτοντας θεαματική διαφωνία με τη μαχητική ηγεσία τους. Οι επτά μάλιστα κατέθεσαν και δήλωση ανεξαρτητοποίησης.

Η παρουσία των 9 θεωρήθηκε ως ήττα του ανένδοτου. Η ευχάριστη για την κυβέρνηση εντύπωση τονώθηκε όταν ο Σπ. Μαρκεζίνης, διαχωρίζοντας τη θέση του από το Κέντρο, δήλωνε ότι τόσο η κυβέρνηση όσο και η παρούσα Βουλή είναι απολύτως νόμιμες. Ενισχύθηκε ακόμα περισσότερο όταν την επομένη προσήλθαν οι 24 βουλευτές της Ε.Δ.Α και ορκίστηκαν χωρίς καμία επιφύλαξη. Μέσα σε κλίμα αισιοδοξίας, η κυβέρνηση ψηφίστηκε με 174 ψήφους επί 195 παρόντων και η Βουλή διέκοψε για ένα μήνα, μέχρι τις 9 Ιανουαρίου 1962.

Όταν επαναλήφθηκε η σύνοδος της Βουλής την 9^η Ιανουαρίου 1962, η Ένωση Κέντρου έκανε την εμφάνισή της.¹⁶ Ήταν 73 βουλευτές συνολικά, απουσίαζαν λόγω ασθένειας ο Ηλ. Τσιριμώκος και ο Γ. Μαύρος, καθώς και άλλοι δύο, δεν ήταν όμως όλοι αγωνιστές του ανένδοτου. Δεκατρείς μεταξύ των οποίων ο αρχηγός του Αγροτικού Κόμματος, Μπαλτατζής, έσπευσαν να ορκιστούν κανονικά, χωρίς επιφύλαξη.

Η Ένωση Κέντρου, όπως είδαμε δεν αναγνώριζε την κυβέρνηση ως νόμιμη, αλλά και ολόκληρο το κράτος, με το νομικό και πολιτικό του εποικοδόμημα το θεωρούσε παράνομο. Ο Γ. Παπανδρέου αποκάλεσε τον αρχηγό του Γ.Ε.Σ «ανάξιο ηγέτη» και το κράτος ολόκληρο «συμμορία». Δήλωσε ότι η κυβέρνηση της Ε.Ρ.Ε μεταβλήθηκε σε « εσωτερική κατοχή », και ότι η Ένωση Κέντρου είναι «Εθνική Αντίσταση». Επιπλέον, κάλεσε τον λαό να προστατεύσει το Σύνταγμα, βάσει του άρθρου 114.

¹⁵ Σ. Γρηγοριάδης, «Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδος 1941-1974», τ.12 (1975), σελ.87

¹⁶ Α. Παπαγελάς, *Ο βιασμός της Ελληνικής δημοκρατίας*, Αθήνα 2009, σελ.79

Από τις αρχές του 1962¹⁷, εξαπέλυσε μια σειρά από μαχητικές συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας, κινητοποιήσεις και διαδηλώσεις που αποτελούσαν την πιο επικίνδυνη μορφή του αδυσώπητου ανένδοτου αγώνα.

Η αρχή έγινε στο Ηράκλειο της Κρήτης, τη 18^η Μαρτίου 1962 με μια ογκώδη και μαχητική συγκέντρωση στην πλατεία Τρεις Καμάρες. Μίλησε μόνο ο Γ. Παπανδρέου πλαισιωμένος από το Σ. Βενιζέλο και πολλά στελέχη της Ένωσης Κέντρου και της Ε.Δ.Α.

Η επόμενη κρούση έγινε στην Αθήνα την 20^η Απριλίου. Η κυβέρνηση απαγόρευσε τη συγκρότηση συλλαλητηρίου. Το κήρυξε παράνομο και απέκλεισε με ισχυρές αστυνομικές δυνάμεις το κέντρο της πόλης. Επέτρεψε όμως τη συγκέντρωση στη Λέσχη Φιλελευθέρων, όπου μίλησε ο Γ. Παπανδρέου. Όλα ήταν ήρεμα έως τη στιγμή που μια ομάδα βουλευτών της Ένωσης Κέντρου, με επικεφαλής τον Σ. Παπαπολίτη, παρέλασε στην οδό Σταδίου, ενώ την ακολουθούσαν οι περισσότεροι από τους αποχωρούντες. Οι αστυνομικοί θέλησαν να διαλύσουν την αυτόκλητη και εκτός προγράμματος διαδήλωση, αλλά προσέκρουσαν στην αντίδραση των βουλευτών. Ακολούθησε συμπλοκή, στη διάρκεια της οποίας μερικοί από τους αντιπροσώπους του έθνους, δέχθηκαν αρκετά χτυπήματα και άρχισε η διαρροή της φάλαγγας.

Ήταν στην ουσία η πρώτη μάχη ενός νέου είδους πολέμου¹⁸. Το πρώτο αίμα είχε χυθεί : 82 αστυνομικοί και 74 πολίτες είχαν τραυματιστεί. Αλλά προπαντός αποτελούσε την αφετηρία ενός κύκλου παρόμοιων στάσεων, οδομαχιών, ταραχών, για να κλείσουν το κύκλωμα τα άρματα την 21^η Απριλίου 1967.

Τα γεγονότα όμως του 1962¹⁹, που αποκάλυψαν ότι η Αριστερά με αγωγό τον ανένδοτο αγώνα, είχε αρχίσει δυναμική δράση, ανησύχησαν πολύ περισσότερο το κράτος. Παράλληλα, προς τη μεγαλύτερη σκλήρυνση, ζήτησε τη βοήθεια του παρακράτους. Από τις αρχές του 1963 πολυάριθμες οργανώσεις της Δεξιάς, που συνεργάζονταν με ορισμένες Αρχές, είχαν συγκροτηθεί στην Ελλάδα. Στόχος τους ήταν η Αριστερά, αλλά η φύση των πραγμάτων θα τις ανάγκαζε να στρέφονται και κατά του Κέντρου. Έτσι, μέσα στο στρόβιλο του ανένδοτου αποτελούσαν ένα στοιχείο ανωμαλίας, το οποίο έμελλε να προκαλέσει γεγονότα που θα στρέφονταν τελικά κατά των δημιουργών τους.

¹⁷ C. M. Woodhouse, *Η Άνοδος και η Πτώση των Συνταγματαρχών*, Αθήνα 2001, σελ. 77

¹⁸ Π. Ροδάκης, « *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών : άνοδος και πτώση*», Αθήνα 1975, σελ. 57

¹⁹ Α. Παπαχελάς, *Ο βιασμός της Ελληνικής δημοκρατίας*, Αθήνα 2009, σελ. 88

Στο μεταξύ, ο ανένδοτος συνέχιζε την επιταχυνόμενη πορεία του. Είχε όμως αρχίσει να προκαλεί ανησυχίες, όχι μόνο στην κυβερνητική παράταξη, αλλά και στη συντηρητική πτέρυγα της Ένωσης Κέντρου. Η συγκεκριμένη πτέρυγα με επικεφαλής το Σ. Βενιζέλο, επιδίωκε τουλάχιστον αποκατάσταση των σχέσεων με το Παλάτι. Ο Παπανδρέου όμως επέμεινε στην άρνηση επαφών με το Θρόνο και η κρίση υπέβασκε στις τάξεις του ανένδοτου.

Ήδη οι συντηρητικοί είχαν αρχίσει να αντιδρούν και να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες. Πριν λήξει το 1962, ο Γεώργιος Αθανασιάδης-Νόβας και ο Π. Βαρδινογιάννης έκαναν μια μικρή επανάσταση : παρουσιάστηκαν στο βασιλιά. Την επανάσταση συμπλήρωσε στις 4 Ιανουαρίου ο Ηλίας Τσιριμώκος. Κώφευσε κι αυτός στις εντολές του Παπανδρέου, και ύστερα από 12 χρόνια γινόταν δεκτός από τον ανώτατο άρχοντα.

Το βράδυ της 22ας Μαΐου 1963²⁰ συνέβαινε το αστάθμητο γεγονός που έμελλε να συγκλονίσει την Ελλάδα : ο βουλευτής της Ε.Δ.Α Γρηγόρης Λαμπράκης έπεφτε θύμα επίθεσης των παρακρατικών της Δεξιάς στη Θεσσαλονίκη. Δεν σκοτώθηκε επιτόπου. Έμελλε να χαροπαλέψει επί αρκετές ημέρες έως ότου εκπνεύσει. Αλλά ο σάλος που προκάλεσε υπήρξε εξίσου σφοδρός με εκείνον που γέννησε η απόπειρα δολοφονίας του Ελευθερίου Βενιζέλου 30 χρόνια νωρίτερα, τον Ιούλιο του 1933.

Την Τετάρτη 22 Μαΐου, στις 8.30 το βράδυ, επρόκειτο να γίνει στη Θεσσαλονίκη, στο κέντρο Πικαντίλλυ,²¹ συγκέντρωση της αριστερής οργάνωσης «Διεθνής Ύφεση και Ειρήνη». Ομιλητές θα ήταν ο βουλευτής της Ε.Δ.Α Γρηγόρης Λαμπράκης και ο δικηγόρος Πειραιώς Ρουσσόπουλος.

Η συγκέντρωση όμως παρουσίασε μια απροσδόκητη ανωμαλία. Ξαφνικά, λίγη ώρα πριν την έναρξή της, ο ιδιοκτήτης του Πικαντίλλυ αρνήθηκε να διαθέσει την αίθυσά του. Στην αρχή η επιτροπή των Οπαδών της Ειρήνης πήγε να τη ματαιώσει, αλλά την τελευταία στιγμή αποφάσισε να την πραγματοποιήσει 500 μέτρα πιο πέρα, στην αίθουσα του Δημοκρατικού Συνδικαλιστικού Κινήματος, στη διασταύρωση των οδών Βενιζέλου και Ερμού. Άφησε λοιπόν ένα μέρος της έξω από το Πικαντίλλυ να ειδοποιεί τους προσερχόμενους και έσπευσε να εγκατασταθεί στη νέα αίθουσα, όπου άρχισε η συρροή των οπαδών από τις 7.30.

²⁰ Σπ. Σακελλαρόπουλος, *Τα αίτια του απριλιανού πραξικοπήματος*, Αθήνα 1998, σελ.51

²¹ Κ. Κορνέτης, *Τα παιδιά της δικτατορίας. Φοιτητική αντίσταση, πολιτισμικές πολιτικές και η μακρά δεκαετία του εξήντα στην Ελλάδα*, Αθήνα 2015, σελ. 33

Στο μεταξύ, όμως, μπροστά από το μέγαρο όπου ήταν η αίθουσα της συγκέντρωσης, μαζεύτηκε ένα άλλο πλήθος. Δεν ήταν οπαδοί της Επιτροπής Ειρήνης. Αποτελούσαν μία μάζα ανθρώπων ποικίλης σύνθεσης και εμφάνισης, που οι επίσημες εκθέσεις θα τους αναφέρουν ως «αντιφρονούντας προς τους οπαδούς της Ειρήνης». Στην πραγματικότητα ήταν μέλη δεξιών οργανώσεων, απ' αυτούς που η τότε αντιπολίτευση αποκαλούσε παρακρατικούς.

Όταν στο βήμα ήταν ο Λαμπράκης, ξαφνικά ξέσπασε ένας άγριος πετροπόλεμος, που μεταβλήθηκε σε γραφική ομηρική μάχη. Τα πράγματα χειροτέρευαν, γιατί μια μεγάλη ομάδα παρακρατικών εφόρμησε πάνω στην πόρτα και προσπαθούσε να την παραβιάσει για να εισορμήσει μέσα.

Οι στιγμές ήταν κρίσιμες. Οι παρακρατικοί αυτή την ευκαιρία φαίνεται την περίμεναν πολύ καιρό. Ίσως να μην επρόκειτο να κάνουν τίποτα, αλλά η εντύπωση που έδιναν ήταν πως ετοιμάζονταν για επίθεση.

Στο μεταξύ, είχε αρχίσει η έξοδος από την αίθουσα. Πρώτος βγήκε από την αίθουσα ο Λαμπράκης, ο οποίος με τους συνοδούς του συνέχιζαν την πορεία τους, όταν ξαφνικά ένα τρίκυκλο τρέχοντας ολοταχώς έπεσε πάνω τους. Παρέσυρε το Λαμπράκη, τον έριξε κάτω και συνέχισε το δρόμο του. Πέρα από τον οδηγό, υπήρχε ακόμη ένας μέσα στο αμάξιμο του τρίκυκλου.

Λίγες ώρες αργότερα ταυτοποιήθηκαν τα ονόματα των δραστών και συνάμα δολοφόνων του Λαμπράκη : Σπ. Γκοτζαμάνης και Εμμ. Εμμανουηλίδης.

Η είδηση του θανάσιμου τραυματισμού του Λαμπράκη²², ήχησε σαν βόμβα σε ολόκληρη την Ελλάδα και κατατρόμαξε πολλούς. Πιο πολύ τα στελέχη της Δεξιάς και περισσότερο τον Κ. Καραμανλή και όλη την κυβέρνηση.

Δεν ήταν δύσκολο να αντιληφθεί κανείς τι ανηλεή εκμετάλλευση του γεγονότος θα έσπευδε να κάνει η αντιπολίτευση. Θα ενσωμάτωνε αμέσως τη δολοφονία Λαμπράκη στον ανένδοτο αγώνα.

Άρχιζε λοιπόν, η πολιτική μάχη που θα τραυμάτιζε την κοινή γνώμη και θα μόλυνε την πολιτική ατμόσφαιρα επί χρόνια.

Στις 4 το απόγευμα της 28^{ης} Μαΐου έγινε η κηδεία από το μητροπολιτικό ναό. Δίπλα σε όλη την ηγεσία της Ένωσης Κέντρου και της Αριστεράς παρίστατο ο Πρόεδρος της Βουλής Κ. Ροδόπουλος, ενώ την Ε.Ρ.Ε αντιπροσώπευε ο Λέων. Δερτιλής. Το πλήθος υπήρξε τεράστιο, αλλά

²² D. Close, *Ελλάδα 1946-2004*, Αθήνα 2006, σελ.65-67

τηρήθηκε στάση παραδειγματική. Ακολούθησε η νεκρική πομπή και η ταφή στο Α΄ Νεκροταφείο, στη διάρκεια της οποίας έγιναν προσπάθειες της αστυνομίας να επιβλέπεται η ανθρώπινη μάζα, ώστε να αποτραπούν οποιαδήποτε έκτροπα. Είναι όμως έξω από κάθε αμφισβήτηση ότι δεν απωθήθηκαν τα πλήθη ούτε σημειώθηκε καμία άξια μνείας συμπλοκή. Η έκρηξη που φοβόντουσαν όλοι, δεν έγινε. Ήταν απόφαση σωφροσύνης εκ μέρους της Αριστεράς και της Ένωσης Κέντρου.

Η πολιτική κρίση είχε ήδη κορυφωθεί²³. Στις 11 Ιουνίου και ώρα 6.30 το απόγευμα, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής ανέβαινε στα ανάκτορα του Τατοΐου, ώστε να δηλώσει την παραίτησή του. Σχεδόν μία ώρα μετά ο Καραμανλής είχε ήδη αποσυρθεί. Αρχίζει τη στιγμή εκείνη μία νέα εποχή, που κανείς δεν υποπτευόταν ακόμη τις ατέρμονες εκπλήξεις της.

Την επόμενη μέρα της πτώσης Καραμανλή, ακολούθησαν συναντήσεις του Ανώτατου Αρχοντα με τους πολιτικούς αρχηγούς και τη Δευτέρα 17 Ιουνίου ήρθε η σειρά του Καραμανλή. Ο αρχηγός της Ε.Ρ.Ε επαναλάμβανε και την εισήγηση που είχε κάνει τη 10^η Ιουνίου : διάλυση της Βουλής και εκλογές με υπηρεσιακή κυβέρνηση υπό προσωπικότητα τελείως άχρωμη²⁴. Ο βασιλιάς τον άκουσε χωρίς να εκφέρει γνώμη και ύστερα από τρεις ώρες ανέθεσε την πρωθυπουργία στον Π. Πιπινέλη, στέλεχος της Ε.Ρ.Ε και υπουργό Εμπορίου στην κυβέρνηση Καραμανλή. Η Βουλή δεν θα διαλυόταν, αλλά θα εμφανιζόταν ενώπιόν της η νέα κυβέρνηση και οι εκλογές δε θα γίνονταν αμέσως. Ουσιαστικά, οι βασιλικές αποφάσεις ήταν ακριβώς το αρνητικό φιλμ των εισηγήσεων του Κ. Καραμανλή. Ακριβώς 24 ώρες μετά το χρίσμα του Π. Πιπινέλη, ο Κ. Καραμανλής έφευγε από την Αθήνα με προορισμό τη Ζυρίχη.

Την επομένη²⁵, η κυβέρνηση Πιπινέλη ορκιζόταν στις 6.30 το απόγευμα. Η νέα κυβέρνηση θα εμφανιζόταν στη Βουλή, αλλά ευθύς αμέσως η Ένωση Κέντρου και η Ε.Δ.Α ανακοίνωσαν ότι δεν θα ψηφίσουν.

Η ψηφοφορία στη Βουλή έγινε την 26^η Ιουνίου 1963 και μόνο η Ε.Ρ.Ε ψήφισε υπέρ. Η αντιπολίτευση απείχε, εκτός των 16 βουλευτών του Σπ. Μαρκεζίνη, οι οποίοι όμως κατανήφισαν. Αυτό δεν φαινόταν να στενοχωρεί ούτε τον Πιπινέλη, ούτε τα Ανάκτορα. Η κυβέρνηση εκείνη έδινε την εντύπωση στο κοινό πως ήταν απλώς ανακτορική και πως είχε αποστολή πρωτίστως την εξυπηρέτηση του Θρόνου.

²³ Γ. Καράγιωργας, *Από τον ΙΔΕΑ στο πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου*, Αθήνα 2003, σελ.66

²⁴ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Η παραγμένη εξαετία (1961-1967)*, Αθήνα 1997, σελ.78

²⁵ Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974, όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα 1995, σελ. 89-90

Στις 30 Ιουλίου ο πρωθυπουργός Πιπινέλης ανακοίνωσε ότι, κατ' απόφαση του βασιλιά, την 27^η Σεπτεμβρίου θα διαλυθεί η Βουλή και οι εκλογές θα διεξαχθούν στις 3 Νοεμβρίου.

Στις 17 Ιουλίου κατατέθηκε νέος εκλογικός νόμος ενισχυμένης αναλογικής. Έμεινε το θέμα της παρούσας κυβέρνησης. Θα διεξήγε αυτή τις εκλογές ως «κυβέρνησις του βασιλέως» και, όπως αυτοαποκαλούνταν, ως κυβέρνηση υπηρεσιακή ;

Η απάντηση δεν άργησε να δοθεί. Στις 26 Σεπτεμβρίου διαλύθηκε η Βουλή και προκηρύχθηκαν εκλογές για τις 3 Νοεμβρίου. Την επομένη, 27 Σεπτεμβρίου, παραιτήθηκε η κυβέρνηση Πιπινέλη και την αντικαθιστούσε υπηρεσιακή υπό τον Πρόεδρο του Αρείου Πάγου Στυλ. Μαυρομιχάλη.

Το βράδυ της 3^{ης} Νοεμβρίου 1963²⁶, η Ένωση Κέντρου έβγαине από την κάλπη νικήτρια με 42,04 %. Ο Γ. Παπανδρέου πανηγύριζε για το αποτέλεσμα. Ήταν καρπός του διετούς ανένδοτου αγώνα. Σε μεγάλο βαθμό η ανατροπή των πραγμάτων αποτελούσε προσωπικό του έργο. Αλλά ήταν φανερό πως δημιουργούνταν κάποιο αδιέξοδο. Η Ένωση Κέντρου δεν μπορούσε να σχηματίσει κυβέρνηση παρά στηριζόμενη στη ψήφο της Ε.Δ.Α, γεγονός που απέκλειαν και η Δεξιά και τα Ανάκτορα.

Το μεσημέρι της 8^{ης} Νοεμβρίου 1963, στα Ανάκτορα των Αθηνών γινόταν η αλλαγή φρουράς στην ελληνική πολιτεία. Επρόκειτο για κυβέρνηση στελεχών, και ταυτόχρονα για κυβέρνηση Παπανδρέου : από τους 18 υπουργούς οι 14 ανήκαν στο περιβάλλον του και μόνο 4 στον κύκλο του Σ. Βενιζέλου. Αλλά ο αρχηγός της Ένωσης Κέντρου τη θεωρούσε μεταβατική. Στόχος του ήταν οι νέες εκλογές το συντομότερο. Είχε συλλάβει τα μηνύματα των καιρών. Είχε πραγματοποιηθεί στροφή εκ των κάτω, η οποία θα συνεχιζόταν.

Την 16^η Δεκεμβρίου γινόταν η έναρξη της Ζ' κοινοβουλευτικής περιόδου, ορκίζονταν οι βουλευτές και εκφωνούνταν ο λόγος του Θρόνου. Στις 20 Δεκεμβρίου ο Γ. Παπανδρέου ανέγνωσε τις προγραμματικές δηλώσεις της κυβέρνησης. Γινόταν πρωθυπουργός μετά από 19 χρόνια και έκανε μια λαμπερή εμφάνιση.

Τις πρωινές ώρες της 23^{ης} Δεκεμβρίου έγινε η ψηφοφορία. Παρίσταντο 297 βουλευτές και η κυβέρνηση συγκέντρωσε 167 ψήφους. Η Ε.Ρ.Ε σύσσωμη και οι δύο Προοδευτικοί καταψήφισαν. Σε εκείνους τους 167 περιλαμβάνονταν οι 28 βουλευτές της Ε.Δ.Α, χωρίς αυτούς ο Παπανδρέου θα είχε 139 ψήφους, έλλειμμα δηλαδή 12 εδρών, έως την απόλυτη πλειοψηφία.

²⁶ Μ.Παπακωνσταντίνου, *Η παραγμένη εξαετία (1961-1967)*, Αθήνα 1997, σελ.100

Ο Γ. Παπανδρέου ήταν ευτυχής²⁷. Δεν επρόκειτο να θριαμβολογήσει για την υπερφήφιση των 167. Αντιθέτως, δήλωσε ότι το αποτέλεσμα δεν τον ικανοποιούσε και ότι θα υπέβαλλε παραίτηση. Πραγματικά, την επομένη ανέβαινε στα Ανάκτορα. Σπανίως θα εθεάθη πρωθυπουργός που με τόση ζέση υποστήριζε ότι έπρεπε να αντικατασταθεί και με ακόμα μεγαλύτερη ζέση υποδείκνυε ως λύση τη διάλυση της Βουλής και νέες εκλογές.

Ο Παύλος δε δυσκολεύτηκε να συμφωνήσει.²⁸ Αφού προηγήθηκαν μερικές τυπικές διαδικασίες, στις 30 Δεκεμβρίου διαλύσαν η Βουλή και προκηρύσσονταν εκλογές με υπηρεσιακή κυβέρνηση τον Ι. Παρασκευόπουλο, υποδιοικητή της Εθνικής Τράπεζας. Ο αρχηγός της Ένωσης Κέντρου κέρδιζε το μεγάλο παιχνίδι.

Οι εκλογές ορίστηκαν για τις 16 Φεβρουαρίου 1964. Η προεκλογική κίνηση υπήρξε έντονη²⁹, με κύρια χαρακτηριστικά το ρεύμα υπέρ του Γ. Παπανδρέου και την απεγνωσμένη προσπάθεια του Π. Κανελλόπουλου να το ανακόψει. Αλλά τις τελευταίες προ των εκλογών ημέρες ένα δραματικό περιστατικό έμελλε να προκαλέσει αναταραχή στην Ελλάδα και διαταραχή στο συσχετισμό των πολιτικών δυνάμεων. Αυτό ήταν ο θάνατος του «υπαρχηγού» της Ένωσης Κέντρου, Σοφοκλή Βενιζέλου στις 6 Φεβρουαρίου 1964.

Η είδηση του θανάτου του Σοφοκλή Βενιζέλου αναστάτωσε την πολιτική ζωή. Οι πολιτικοί αρχηγοί που βρίσκονταν σε περιοδεία επέστρεψαν αμέσως. Η προεκλογική κίνηση έκανε αυτομάτως εκεχειρία έως ότου κηδευτεί και όλοι αναμετρούσαν τις συνέπειες, που αντιλαμβάνονταν πως θα ήταν σοβαρές. Με την εξαφάνιση, πράγματι, του Σοφοκλή Βενιζέλου από την πολιτική σκηνή, κατέρρευε ένας στύλος ισορροπίας, στον οποίο στηρίχτηκαν πολλοί υπολογισμοί.

Οι κάλπες στις 16 Φλεβάρη απέδωσαν ότι γενικά αναμενόταν : η Ένωση Κέντρου καταλάμβανε το 52,8 % των ψήφων και 171 έδρες, αποκτούσε πλήρη αυτοδυναμία και πετύχαινε εντυπωσιακό θρίαμβο.

Σε σύγκριση με τα αποτελέσματα των εκλογών του 1963, η πτώση της Ε.Ρ.Ε, ήταν καταφανής. Ο θρίαμβος του Γ. Παπανδρέου ήταν τόσο περίβλεπτος, ώστε η διαδικασία για την εγκατάστασή του στην εξουσία υπήρξε ταχύτατη. Το πρωί της 17^{ης} Φεβρουαρίου ο υπηρεσιακός πρωθυπουργός Παρασκευόπουλος υπέβαλε την παραίτηση της κυβέρνησης και την επομένη ο Γ.

²⁷ Α. Παπαγελάς, *Ο βιασμός της Ελληνικής δημοκρατίας*, Αθήνα 2009, σελ. 101

²⁸ J. Meynaud, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα-Βασιλική εκτροπή και στρατιωτική δικτατορία*, Αθήνα 2002, σελ. 53

²⁹ Α. Γ. Παπανδρέου, *Η Δημοκρατία στο απόσπασμα*, Αθήνα 1974, σελ. 103

Παπανδρέου καλούνταν στα Ανάκτορα. Βέβαια, ήταν φορέας της δεδηλωμένης και το χρίσμα του ανήκε. Μια συγκλονιστική όμως τραγωδία που εξελισσόταν στα Ανάκτορα αποτελούσε ένα απρόβλεπτο εμπόδιο : ο βασιλιάς Παύλος ήταν καταδικασμένος καρκινοπαθής και απείχε πολύ λίγο από το μαρτυρικό θάνατο³⁰.

Συγκεκριμένα, ο Παύλος άντεξε μέχρι τις 6 Μαρτίου όπου και τελικά πέθανε και τρεις ώρες αργότερα, ο νεαρός διάδοχος Κωνσταντίνος έδινε τον όρκο του ως ανώτατος άρχοντας στη μεγάλη αίθουσα τελετών των ανακτόρων Αθηνών.

Από τη στιγμή εκείνη αυτός ήταν ο ανώτατος ρυθμιστής, σε ηλικία 24 ετών και μέσα σε ένα στρόβιλο προβλημάτων και παθών που σάρωνε την ελληνική πολιτική σκηνή.

Τώρα όμως η πολιτική ζωή αποκτούσε πάλι το ρυθμό της. Τη 19^η Μαρτίου 1964, η Βουλή των Ελλήνων συνερχόταν στην εναρκτήρια συνεδρίαση της Η΄ κοινοβουλευτικής περιόδου. Ο Γ. Παπανδρέου έβαζε τη σφραγίδα του στη νέα φάση που άρχιζε.

Η αρχική συνεδρίαση της Βουλής επρόκειτο να αναλωθεί στην εκλογή προέδρου του Σώματος³¹. Ο Γ. Παπανδρέου είχε προτείνει τον Γ. Αθανασιάδη-Νόβα, αλλά οι πρώτες εσωκομματικές διαφωνίες δεν άργησαν να φανούν, καθώς πολλοί βουλευτές της Ένωσης Κέντρου την ώρα της εκλογής για Πρόεδρο, έγραψαν στα ψηφοδέλτιά τους τη λέξη «Δημοκρατία», δείχνοντας έτσι τον προβληματισμό τους για τον τρόπο που ο Παπανδρέου έβλεπε τη διαχείριση του κόμματος.

Υπήρχε όμως μία ακόμη πραγματικότητα : Ο στρατός, δηλαδή το Σώμα των αξιωματικών των ενόπλων δυνάμεων. Οι αξιωματικοί, δεξιοί στη μεγάλη πλειοψηφία τους, με μεγάλη ανησυχία και δυσφορία παρακολουθούσαν τον ανένδοτο αγώνα. Λίγοι σχετικά τον είχαν σε εκτίμηση και τώρα με δυσπιστία έβλεπαν, αν όχι με καχυποψία, τη νέα κυβέρνηση του Κέντρου. Δυσπιστία γιατί φοβόντουσαν μήπως εισβάλλει ο αριστερισμός στην Ελλάδα και ανατραπεί το ήδη καθιερωμένο καθεστώς στο στράτευμα.

Ο Γ. Παπανδρέου το γνώριζε καλά αυτό και φοβόταν μια στρατιωτική παρέμβαση³². Για το λόγο αυτό, τοποθέτησε ως Υπουργό Εθνικής Αμύνης τον παλιό προσωπικό του φίλο Πέτρο Γαρουφαλιά, ο οποίος ανήκε στην ακραία δεξιά πτέρυγα του Κέντρου. Ταυτόχρονα όμως, τοποθέτησε ως υφυπουργό τον Μ. Παπακωνσταντίνου, που ανήκε στην ακραία αριστερή πτέρυγα.

³⁰ J. Meynaud, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα – Βασιλική εκτροπή και στρατιωτική δικτατορία*, Αθήνα 2002, σελ. 58

³¹ Ν. Ψυρούκης, *«Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας. Το καθεστώς της 21^{ης} Απριλίου»*, τ.4 (1983), σελ. 99

³² Μ. Παπακωνσταντίνου, *Η παραγμένη εξαετία (1961-1967)*, Αθήνα 1997, σελ. 121

Υπολόγιζε ότι οι δύο αυτοί πολιτικοί θα αλληλοϋποβλέπονταν, θα αλληλοεξουδετερώνονταν και θα μπορούσε ο ίδιος να χειρίζεται τον στρατό όπως ήθελε. Στην πραγματικότητα όμως, έτσι, στο καίριο αυτό υπουργείο η κυβερνητική πολιτική ήταν αλλοπρόσαλλη και δημιουργούσε σύγχυση, η οποία ενθάρρυνε ακόμη περισσότερο εκείνους τους αξιωματικούς που θα ήταν διατεθειμένοι να παρέμβουν δυναμικά στην πολιτική.

Στο διάστημα ενός έτους που ακολουθεί (1964–1965), εμφανίζονται στο πολιτικό προσκήνιο οι περιπτώσεις του Ι.Δ.Ε.Α, της υπόθεσης Α.Σ.Π.Ι.Δ.Α, το «σχέδιον Περικλής»³³ και μια αλησμόνητη πολιτική διαμάχη μέσα στο χώρο του Κέντρου, μεταξύ Ανδρέα Παπανδρέου και Κωνσταντίνου Μητσοτάκη, αλλά και άλλων στελεχών.

Αυτές οι δραματικές κοντραρομαχίες αποκαλύπτουν πόσο βαθιά ήταν η πολιτική και κυρίως η κυβερνητική κρίση. Ο Παπανδρέου είχε διαμηνύσει στον βασιλιά την απόφασή του να αποπέμψει τον Π. Γαρουφαλιά από την κυβέρνηση και να αναλάβει ο ίδιος το υπουργείο Εθνικής Αμύνης. Αλλά ο βασιλιάς, διά του αρχηγού του πολιτικού του γραφείου Χοϊδά, του απάντησε αρνητικά.

Δεδομένων όλων αυτών των καταστάσεων, στις 15 Ιουλίου 1965, ο Γ. Παπανδρέου παρουσιαζόταν στα Ανάκτορα, ώστε να δηλώσει την παραίτησή του στο βασιλιά Κωνσταντίνο. Μια ταραχώδη διετία ξεκινούσε για το ελληνικό έθνος και κανείς δεν μπορούσε να φανταστεί τότε τι διαστάσεις θα μπορούσε να πάρει.

Αστραπιαία ο βασιλιάς έδωσε την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στο Γ. Αθανασιάδη-Νόβα³⁴. Ο Παπανδρέου έδειχνε να έχει χάσει πλήρως το παιχνίδι της πολιτικής εξουσίας, δεν ήταν όμως έτσι. Ο Γ. Παπανδρέου ξεκίνησε χωρίς δεύτερη σκέψη ένα δεύτερο ανένδοτο αγώνα³⁵ κι αν στον πρώτο είχε ως στόχο να ανατρέψει την κυβέρνηση Καραμανλή και να αναλάβει ο ίδιος την εξουσία, σε αυτόν ο σκοπός του ήταν να μη δημιουργηθεί κυβέρνηση από τους αποστάτες του Κέντρου που τον πρόδωσαν, από τη Δεξιά και από οποιονδήποτε «εκλεκτό» του Στέμματος. Στην πρώτη φάση τα κατάφερε, καθώς ο Νόβας στις 30 Ιουλίου, δεν κατάφερε να λάβει τη ψήφο εμπιστοσύνης από τη Βουλή με αποτέλεσμα την πτώση του.

Μετά τη νίκη του αυτή, ο Παπανδρέου έριξε όλο του το βάρος για να μπορέσει να παρεμποδίσει τη δημιουργία νέας κυβέρνησης που δε θα ήταν δική του.

³³ Δ. Χαράλαμπος, *Στρατός και πολιτική εξουσία. Η δομή της εξουσίας στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα 1985, σελ. 71-73

³⁴ Α. Παπαχελάς, *Ο βιασμός της Ελληνικής δημοκρατίας*, Αθήνα 2009, σελ. 111

³⁵ Α. Παπανδρέου, *Η Δημοκρατία στο απόσπασμα*, Αθήνα 1974, σελ. 101

Στις 18 Αυγούστου όμως, ένας ακόμη αποστάτης της Ένωσης Κέντρου, ο Ηλίας Τσιριμώκος έλαβε την εντολή να σχηματίσει κυβέρνηση.

Ο Παπανδρέου όμως δεν το έβαλε κάτω και παρ'όλο που συνέχιζε η διαρροή βουλευτών από την Ένωση Κέντρου, ήρθε σε μυστική συμφωνία με τον αρχηγό της Ε.Ρ.Ε Παναγιώτη Κανελλόπουλο στις αρχές Δεκεμβρίου του 1966, να ανατρέψουν την κυβέρνηση Στεφανόπουλου.

Σιτοβολώνας της μυστικής τους συμφωνίας ήταν να διεξαχθούν σε διάστημα έξι μηνών βουλευτικές εκλογές και ως τότε ο τόπος να προχωρήσει με υπηρεσιακή κυβέρνηση. Συνέταξαν ένα συμφωνητικό και το υπέδειξαν στο βασιλιά, με τη δικαιολογία πως μόνο έτσι θα μπει ένα τέλος στις πολιτικές ανωμαλίες και θα γίνει άμεση εκκαθάριση της κατάστασης.

Τα γεγονότα εκτυλίχθηκαν κατόπιν με κινηματογραφική ταχύτητα. Το πρωί της επομένης, 21 Δεκεμβρίου 1966, ο Στ. Στεφανόπουλος υπέβαλε την παραίτηση της κυβέρνησής του. Ήταν πτώση πρόωγη, που άνοιγε το δρόμο σε ανωμαλίες, οι οποίες σε λίγο θα στρέφονταν εναντίον εκείνων που την προκάλεσαν. Στο μεταξύ, πριν από λίγες ημέρες, είχε επιλεγεί από τον Κωνσταντίνο ο διοικητής της Εθνικής Τράπεζας Ι. Παρασκευόπουλος ως υπηρεσιακός πρωθυπουργός, χωρίς να προβάλλουν αντίρρηση ο Π. Κανελλόπουλος και ο Γ. Παπανδρέου.

Η άνοιξη του 1967 είχε έρθει. Οι πνοές της αλλαγής φυσούσαν ήδη στην Ελλάδα, καθώς πλησίαζε η ώρα της εκλογικής εκκαθάρισης. Αλλά, ενώ επικρατούσε ενθουσιώδης αισιοδοξία στην Ένωση Κέντρου, η Δεξιά ήταν ανήσυχη για το αποτέλεσμα. Η ανερχόμενη δύναμη του Ανδρέα Παπανδρέου προκαλούσε δέος και μπροστά στην επίφοβη αβεβαιότητα ο βασιλιάς, σε συνεννόηση με τον Π. Κανελλόπουλο, αποφάσισε να μεταβάλλει τα πράγματα. Εφόσον οι εκλογές ήταν ούτως ή άλλως αναπόφευκτες, θα τις διαζήγαγε η κυβέρνηση της Ε.Ρ.Ε.

Έτσι, την 29^η Μαρτίου 1967, προκλήθηκε κυβερνητική κρίση από μια δευτερεύουσα αιτία : το θέμα της ασυλίας του Α. Παπανδρέου παρέμενε εκκρεμές (υπόθεση Α.Σ.Π.Ι.Δ.Α). Αλλά, όταν η Βουλή θα διαλυόταν, αυτομάτως ο Ανδρέας θα παρέμενε στο έλεος των δικαστικών Αρχών.

Στις 3 Απριλίου, προς γενική έκπληξη, ο Π. Κανελλόπουλος σχημάτιζε κυβέρνηση της Ε.Ρ.Ε και προκήρυξε εκλογές για τις 28 Μαΐου. Η Ένωση Κέντρου και η Ε.Δ.Α είχαν δηλώσει πως θα καταψηφίσουν την κυβέρνηση Κανελλόπουλου. Συνεπώς, δεν μπορούσε να επιζήσει αν εμφανιζόταν στη Βουλή. Για το λόγο αυτό, ο Π. Κανελλόπουλος τη 14^η Απριλίου διέλυσε τη Βουλή.

Εφόσον όμως η Ε.Ρ.Ε κατείχε τώρα την εξουσία, θα είχε την πρωτοβουλία των κινήσεων.

Παράδειγμα των καρπών της πρωτοβουλίας ήταν ο διπλασιασμός των αγροτικών συντάξεων, που αποφασίστηκε την 20^η Απριλίου και επρόκειτο να εξαγγελθεί την 21^η Απριλίου.

Αυτός ήταν ένας λόγος που ώθησε το βασιλιά στη λύση Κανελλόπουλου. Υπήρχε όμως και κάποιος άλλος : ο σιωπηλός γίγαντας που λεγόταν στρατός είχε ήδη αρχίσει να κινείται. Στο βάθος του ορίζοντα διέγραφαν τη σκιά τους τα τανκς. Διάχυτη ήταν στη μάζα της πλειοψηφίας των αξιωματικών η αντίληψη ότι ο κοινοβουλευτισμός της τελευταίας περιόδου, με τον πρώτο και το δεύτερο ανένδοτο αγώνα, είχε χρεοκοπήσει και ότι ο Ανδρέας Παπανδρέου αποτελούσε ένα μεγάλο κίνδυνο για το έθνος και την τάξη πραγμάτων.

Την 20^η Απριλίου επικρατούσε ηρεμία στην Αθήνα. Εκείνη την ημέρα, ο Μίκης Θεοδωράκης, μουσικοσυνθέτης και πρώην αρχηγός της Νεολαίας Λαμπράκη, έπαιρνε ένα μήνυμα από τον Ανδρέα Παπανδρέου. Απαντούσε θετικά στην πρόταση του Μίκη Θεοδωράκη για ίδρυση κόμματος αριστερών προδιαγραφών αντί της Ε.Δ.Α.

Κατά τα μεσάνυχτα άρχισαν ύποπτες κινήσεις στην Αθήνα. Χωρίς να αντιλαμβάνονται λαός και πολιτικοί τι συμβαίνει, αποσπάσματα της Ε.Σ.Α πραγματοποιούσαν συλλήψεις και τα τμήματα στρατού καταλάμβαναν καίριες θέσεις. Τις πρώτες πρωινές ώρες ακούστηκε ο βρόντος των αρμάτων. Ο στρατός επενέβαινε. Αρχιζε μια μακρά νέα εποχή για τον ελληνικό λαό, ενώ έκλεινε πίσω της η θυελλώδης περίοδος μιας ολόκληρης γενιάς.

Β΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΤΟ ΠΡΑΞΙΚΟΠΗΜΑ ΤΗΣ 21^{ΗΣ} ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1967 ΚΑΙ Η ΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΡΧΩΝ

Τις πρωινές ώρες της 21^{ης} Απριλίου 1967, μέσα στο σκοτάδι που κάλυπτε την Αθήνα, κινήθηκαν και κατέλαβαν αιφνιδιαστικά την εξουσία λίγοι άγνωστοι αξιωματικοί. Χρειάστηκαν αρκετές ώρες να περάσουν μέσα στη σύγχυση³⁶, για να πληροφορηθούν βασιλιάς, κυβέρνηση, πολιτικός κόσμος, ένοπλες δυνάμεις και λαός τα ονόματα των πρωτεργατών του πραξικοπήματος : ταξίαρχος Στ. Παττακός, συνταγματάρχης Γ. Παπαδόπουλος, συνταγματάρχης Ν. Μακαρέζος.

Την Πέμπτη 20 Απριλίου ο στρατηγός Σπαντιδάκης³⁷ κάλεσε 6 αντιστράτηγους στο γραφείο του, για να ληφθούν τελεσίδικες αποφάσεις. Δεν προσκάλεσε όλο το Ανώτατο Στρατιωτικό Συμβούλιο, γιατί δεν είχε εμπιστοσύνη στο Διοικητή της Στρατιάς στρατηγό Κατσαδήμα και στους δύο υπαρχηγούς του Γ.Ε.Σ Αρμπούζη και Ανδριώτη. Ο στρατηγός Σπαντιδάκης εξέθεσε τους λόγους για τους οποίους έπρεπε να επέμβει ο στρατός και προέκρινε ότι η επέμβαση έπρεπε να γίνει τη μεθεπόμενη το πρωί, 22 Απριλίου³⁸. Για ποιο λόγο ; Γιατί την ημέρα εκείνη θα έφθαναν στη Θεσσαλονίκη ο Γ. και ο Α. Παπανδρέου και θα τους γινόταν τεράστια υποδοχή, η οποία μπορούσε να μετατραπεί σε μαζικές αναρχικές εκδηλώσεις.

Οι στρατηγοί συμφώνησαν αρχικά³⁹, υπό τον όρο να ενημερωθεί ο βασιλιάς και να γίνει συνεννόηση μαζί του. Αν εκείνος δεν τους έδινε σαφείς οδηγίες, θα συνερχόταν πάλι τη Δευτέρα 24 Απριλίου, για να λάβουν τελεσίδικες αποφάσεις. Μόνο ο αντιστράτηγος Ζωιτάκης δε συμφώνησε στο να ενημερωθεί ο βασιλιάς, αλλά πρότεινε να ενεργήσουν αυτόβουλα. Τελικά, αποφασίστηκε ότι ο ίδιος ο αρχηγός του Γ.Ε.Σ θα προσερχόταν στον Κωνσταντίνο⁴⁰. Όλοι οι παριστάμενοι αντιστράτηγοι ορκίστηκαν «δι' ανατάσεως της χειρός» ότι μέχρι την επιστροφή του δεν θα ανακοίνωνε κανείς τίποτα σε κανέναν.

³⁶ Δ. Χαραλάμπης, *Στρατός και πολιτική εξουσία. Η δομή της εξουσίας στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα 1985, σελ. 62

³⁷ D. Close, *Ελλάδα 1945-2004*, Αθήνα 2006, σελ.78

³⁸ Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974, όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα 1995, σελ. 93

³⁹ Π. Ροδάκης, « *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών : άνοδος και πτώση*», Αθήνα 1975, σελ. 111

⁴⁰ C. M. Woodhouse, *Η Άνοδος και η Πτώση των Συνταγματαρχών*, Αθήνα 2001, σελ. 76-78

Τα παραπάνω πιστοποιούνται από πολλά έγγραφα της εποχής και αποδεικνύουν ότι έως τότε η Ομάδα των Στρατηγών δεν είχε έρθει σε συνεννόηση με το βασιλιά για το πραξικόπημα⁴¹. Συνεπώς ούτε εκείνος είχε αποφασίσει πραξικοπηματική παρέμβαση για τις 13 ή 28 Μαΐου, η οποία θα ήταν αδύνατη χωρίς την προηγούμενη γνώση και συγκατάθεση των στρατηγών, ή ορισμένων τουλάχιστον από αυτούς.

Το πραξικόπημα των Συνταγματαρχών, πάντως, θα αποφασιζόταν στις 24 Απριλίου, αλλά ήδη ο στρατηγός Σπαντιδάκης είχε κάνει όλα τα σχέδια και τις προπαρασκευαστικές διαδικασίες. Άμεσο βοηθό του, δεξί του χέρι κατά κυριολεξία, είχε τον συνταγματάρχη Γ. Παπαδόπουλο, στον οποίο ανέθεσε και την εκπόνηση μιας παραλλαγής του «σχεδίου Προμηθεύς», για την περιοχή της Αττικής, που η εφαρμογή του θα αποτελούσε τη βάση του πραξικοπήματος. Το σχέδιο αυτό είχε ως σκοπό τη λήψη μέτρων δράσης για την αποτροπή εσωτερικών ταραχών στην περίπτωση πολέμου και ήταν ενταγμένο στα σχέδια του ΝΑΤΟ. Περιλάμβανε δε και τις συλλήψεις όλων όσων έπρεπε να εξουδετερωθούν, ή ήταν ύποπτοι αντίδρασης. Ο στρατηγός Σπαντιδάκης είχε καταρτίσει πίνακες των προσώπων τα οποία θα συλλαμβάνονταν, αλλά ακόμη είχε ετοιμάσει κατάλογο υπουργών και διάγγελμα προς το λαό.

Επιστρέφοντας στα πολιτικά τεκταινόμενα, ήρεμη, θερμή και ανυποψίαστη, όπως είπαμε, ήταν στην Αθήνα η νύχτα της 20^{ης} προς 21^{ης} Απριλίου 1967. Το ίδιο βέβαια ήταν και η νύχτα της 4^{ης} Αυγούστου 1936, αλλά και της 15^{ης} Αυγούστου 1909.

Εκείνο το βράδυ είχε συνέλθει υπουργικό συμβούλιο στο Πολιτικό Γραφείο υπό την προεδρία του πρωθυπουργού Παναγιώτη Κανελλόπουλου. Ενόψει εκλογών, η κυβέρνηση της Ε.Ρ.Ε αποφάσισε να πάρει πολλά εντυπωσιακά μέτρα, αποδεχόμενη τις ριζοσπαστικές προτάσεις του υπουργού Γεωργίας Ευάγγελου Αβέρωφ, που μεταξύ άλλων έκανε λόγο για διπλασιασμό των αγροτικών συντάξεων. Η συνεδρίαση τελείωσε στις 10.⁴² Ο Κανελλόπουλος με δύο υπουργούς συνέχισαν τη συνεργασία τους στο σπίτι του, στην οδό Ξενοκράτους 15, έως τις πρώτες πρωινές ώρες. Ύστερα οι υπουργοί έφυγαν και χωρίς καμιά υποψία, καμιά διαίσθηση για την τραγωδία που ερχόταν και ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος καταπιάστηκε με τον λόγο που θα εκφωνούσε την επομένη στον Πειραιά : έναρξη εκλογικής περιόδου.

⁴¹ J. Meynaud, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα-Βασιλική εκτροπή και στρατιωτική δικτατορία*, Αθήνα 2002, σελ. 277

⁴² Α. Παπαχελάς, *Ο βιασμός της Ελληνικής δημοκρατίας*, Αθήνα 2009, σελ. 131

Χωρίς καμιά υποψία επίσης και ο Ανδρέας Παπανδρέου, που κοιμόταν στο σπίτι του στο Ψυχικό.

Εκείνες τις μέρες επρόκειτο να κληθεί από τον τακτικό ανακριτή να καταθέσει σχετικά με την υπόθεση Α.Σ.Π.Ι.Δ.Α.⁴³ Μετά τη διάλυση της Βουλής, δεν προστατευόταν πια από τη βουλευτική ασυλία και ήταν δυνατή η προφυλάκισή του. Ο Α. Παπανδρέου αποφάσισε να προκαλέσει την τακτική δικαιοσύνη. Δε θα απαντούσε στην κλήση του ανακριτή, ο οποίος κατόπιν τούτου θα ήταν υποχρεωμένος να διατάξει τη βίαιη προσαγωγή του. Έτσι θα δραματοποιούνταν εξ αρχής η περίπτωση του. Γι' αυτήν πάντως την ημέρα -20 Απριλίου- καθόρισε να γίνει το βράδυ συγκέντρωση των Δημοκρατικών Συνδέσμων της περιοχής των Αθηνών, στην οποία και μίλησε. Κατηγόρησε ότι η στρατιωτική Χούντα, στενά συνεργαζόμενη με την αντίστοιχη δικαστική, θα επιχειρούσε πραξικόπημα. Ενώ όμως στον κύκλο του επικρατούσε βεβαιότητα για το επικείμενο κίνημα, ο ίδιος γι' αυτήν τη νύχτα δεν είχε λάβει κανένα μέτρο προφύλαξης.

Ανυποψίαστος επίσης ο Γεώργιος Παπανδρέου κοιμόταν στη λιτή έπαυλή του στο Καστρί, όπως και οι υπουργοί στα σπίτια τους. Εξίσου ανυποψίαστοι ήταν και οι αρχηγοί των ενόπλων δυνάμεων. Ο αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού Εγκολφόπουλος στο σπίτι του. Ο αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Στρατού Σπαντιδάκης δειπνούσε στο σπίτι του αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Αεροπορίας πτέραρχου Αντωνάκου. Οι υπηρεσίες των πληροφοριών δεν τους είχαν αναφέρει για εκείνη τη νύχτα την παραμικρή νύξη για οποιαδήποτε ανώμαλη κίνηση. Στην ίδια μοίρα και ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, ο οποίος βρισκόταν στο ανάκτορο και συζητούσε με τον έμπιστο συνεργάτη του, Αρναούτη.

Κάτω από το πέπλο του σκότους, όμως, οι κινηματίες αξιωματικοί είχαν βάλει σε κίνηση τη μηχανή, την οποία καμιά δύναμη δεν μπορούσε να αναχαιτίσει.

Η εκκίνηση των αρμάτων αποτελούσε το σύνθημα για τη γενική εξαπόλυση του κινήματος. Την ίδια ώρα καταλαμβάνονταν το συγκρότημα του Πενταγώνου με συνδυασμένη επιχείρηση από μέσα και από έξω, υπό τη γενική διεύθυνση του διευθυντή της Ε.Σ.Α συνταγματάρχη Ι. Λαδά⁴⁴. Υπό τη διεύθυνσή του επίσης εξόρμισαν πολυάριθμα μικρά αποσπάσματα της Ε.Σ.Α και διαφόρων στρατιωτικών σχηματισμών, τα οποία άρχισαν, σύμφωνα με σχέδιο λεπτομερώς καταρτισμένο, τις συλλήψεις πολιτικών και στρατιωτικών

⁴³ Α. Παπανδρέου, *Η Δημοκρατία στο απόσπασμα*, Αθήνα 1974, σελ. 106

⁴⁴ J. Meynaud, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα-Βασιλική εκτροπή και στρατιωτική δικτατορία*, Αθήνα 2002, σελ. 300-301

προσωπικοτήτων που κατείχαν καίριες θέσεις στο μηχανισμό του κράτους, με πρώτο στόχο τον Π. Κανελλόπουλο.

Ταυτόχρονα διάφορες μονάδες, με μνημένους αξιωματικούς, καταλάμβαναν στρατηγικά σημεία της Αθήνας, ενώ στο στρατόπεδο Διονύσου ο διοικητής των ΛΟΚ συνταγματάρχης Κ. Ασλανίδης παρέμενε με τον όγκο της δύναμής του ως γενική εφεδρεία. Τέλος, μια σημαντική δύναμη ελαφρών αρμάτων, με επικεφαλής το συνταγματάρχη Κ. Παπαδόπουλο, κύκλωνε τα ανάκτορα του Τατοΐου, το ομώνυμο γειτονικό αεροδρόμιο και την έπαυλη όπου διέμενε η βασίλισσα Φρειδερίκη.

Οι κινήσεις εκείνες είχαν αρχίσει να προκαλούν ανησυχία και υποψίες στον κόσμο από τις αρχές ακόμα. Η φήμη «γίνεται Δικτατορία» άρχιζε να διασπείρεται και να αφυπνίζει την κοιμισμένη πρωτεύουσα. Δεν μπορούσε όμως να μεταδοθεί και τηλεφωνικά, γιατί σύντομα ένα στρατιωτικό απόσπασμα κατέλαβε τις εγκαταστάσεις του ΟΤΕ και διέκοψε τις τηλεφωνικές επικοινωνίες αφαιρώντας έναν πόλο από κάθε πηνίο τηλεφωνικής σύνδεσης. Το παράξενο όμως ήταν πως οι τελευταίοι που υποψιάστηκαν, ήταν οι επίσημοι και οι υπεύθυνοι της χώρας.

Οι πρώτες κινήσεις των πραξικοπηματιών⁴⁵, ήταν η σύλληψη του πρωθυπουργού Κανελλόπουλου, και του Ανδρέα Παπανδρέου. Στις δύο αυτές περιπτώσεις οι συλλήψεις έγιναν με κινηματογραφικό τρόπο. Η εισβολή στο σπίτι του πρωθυπουργού και η «απαγωγή» κατά κάποιον τρόπο αυτού, όπως και οι σκηνές που εκτιλύχθηκαν στο σπίτι του Ανδρέα Παπανδρέου με τον αξιωματικό να σημαδεύει το κεφάλι του Γιώργου Παπανδρέου (γιος του Ανδρέα), ώστε να αναγκάσει τον Ανδρέα να παραδοθεί, απεικόνιζαν το λυσσαλέο τρόπο που δρούσαν οι κινηματίες, αλλά άφηναν από πολύ νωρίς ένα στίγμα για το τι επρόκειτο να ακολουθήσει.

Επιπλέον, μέσα σε μια ώρα είχαν συλληφθεί ο αρχηγός της Ένωσης Κέντρου Γ. Παπανδρέου -χωρίς αντίσταση-, πολλές άλλες πολιτικές προσωπικότητες, οι περισσότεροι υπουργοί, ο αρχηγός της Αστυνομίας Πόλεων Αρχοντουλάκης και διάφοροι κορυφαίοι στρατιωτικοί. Μεταξύ αυτών, ο αρχηγός του Γ.Ε.Ν ναύαρχος Κ. Εγκολφόπουλος, ο αρχηγός του Γ.Ε.Α πτέραρχος Αντωνακάκος και ο ίδιος ο αρχηγός του Γ.Ε.Σ στρατηγός Γ. Σπαντιδάκης, ο οποίος μεταφέρθηκε υποχρεωτικά στο Πεντάγωνο.

Άγνοια των γεγονότων είχε εκείνες τις ώρες και ο Αμερικανός πρεσβευτής Φίλιπ Τάλμποτ. Ήταν αργά το βράδυ, όταν τον ξύπνησε ένας απροσδόκητος νυκτερινός επισκέπτης : ο ανηψιός του πρωθυπουργού Κανελλόπουλου, Δ. Λιβανός.

⁴⁵ C. M. Woodhouse, *Η Άνοδος και η Πτώση των Συνταγματάρχων*, Αθήνα 2001, σελ. 191-20

Σε λίγο τα τηλέφωνα κόπηκαν όλα. Εκεί κοντά ήταν το σπίτι του Αμερικάνου πρεσβευτή και ο Δ. Λιβανός έσπευσε να τον ξυπνήσει. Ο Τάλμποτ, πρώην δημοσιογράφος, δεν ξαφνιαζόταν εύκολα. Τα έχασε όμως όταν έμαθε τα παράδοξα νέα. Ντύθηκε αστραπιαία και μαζί με τον Δ. Λιβανό, έτρεξαν αμέσως στο σπίτι του Κανελλόπουλου. Ο Τάλμποτ κατευθύνθηκε στην Αμερικάνικη Πρεσβεία, όπου ο νυκτερινός γραμματέας της υπηρεσίας δεν είχε επίσης ιδέα για ό,τι συνέβαινε. Ο πρεσβευτής ζήτησε αμέσως τον αρχηγό της CIA, ο οποίος όμως δεν βρισκόταν πουθενά. Ούτε με τα Ανάκτορα μπόρεσε να επικοινωνήσει. Τότε ο Τάλμποτ περιορίστηκε να στείλει αυτοκίνητα για να μεταφέρουν τους υπαλλήλους του στην πρεσβεία και ανέμενε στωικά την έλευση της ημέρας, διερωτώμενος συνεχώς : ποιο κάνουν το κίνημα ;

Το ίδιο ερώτημα βασάνιζε και τον βασιλιά στο Τατόι. Ενώ προσπαθούσε να αποκτήσει επαφή με τον εξωτερικό κόσμο, ένας υπασπιστής ήρθε ανάστατος να τον ειδοποιήσει ότι τα άρματα μάχης κύκλωσαν το ανάκτορο.

Η φρουρά του ανακτόρου αμέσως κατέλαβε θέσεις μάχης, αλλά την αποτελούσαν 150 χωροφύλακες, που δε θα μπορούσαν βέβαια να αντιμετωπίσουν τα άρματα. Κανείς από τη μυστηριώδη θωρακισμένη δύναμη δεν προσήλθε να δώσει αναφορά στο βασιλιά. Σε λίγο, ο κατάπληκτος Κωνσταντίνος διαπίστωσε ότι ήταν κυκλωμένος από μία σιωπηλή δύναμη που δεν υπάκουε σε εκείνον, ενώ βρισκόταν χωρίς πρωθυπουργό, χωρίς κυβέρνηση, χωρίς συμβούλους, απομονωμένος και αποκομμένος από την Αθήνα και την υπόλοιπη Ελλάδα.

Με την κεραυνοβόλα σύλληψη του πρωθυπουργού και των περισσότερων υπουργών, η κυβέρνηση είχε πάψει να υπάρχει και μοναδική εκπροσώπηση της νομιμότητας και της κρατικής εξουσίας παρέμενε ο βασιλιάς. Τόσο μάλλον όσο ήταν τυπικά και ο ανώτατος αρχηγός των ενόπλων δυνάμεων, ο όγκος δε των αξιωματικών έτρεφε βασιλόφρονα αισθήματα. Τι δυνάμεις όμως διέθετε ο Κωνσταντίνος για να αντιδράσει στους πραξικοπηματίες ;

Στις 22 Απριλίου 1967 το καθεστώς της 21 Απριλίου αποτελούσε πια μια πραγματικότητα. Κανένα σκίρτημα αντίδρασης δεν υπήρχε πλέον στην Ελλάδα.

Η κυβέρνηση έδινε την εντύπωση ότι την αποτελούσαν τεχνοκράτες και δικαστικοί. Οι περισσότεροι υπουργοί ήταν άγνωστοι στο κοινό. Κάποιοι απ' αυτούς δέχθηκαν να συμμετάσχουν κατόπιν προσωπικής πίεσης του βασιλιά, όπως ο Π. Οικονόμου - Γκούρας. Άλλοι εισάκουσαν στην πρόσκληση του πρωθυπουργού⁴⁶. Ορισμένοι επιβλήθηκαν από τους πραξικοπηματίες. Γενικά όμως έλαμπαν με την απουσία τους γνωστές προσωπικότητες. Φάνταζε σαν κυβέρνηση

⁴⁶ C. M. Woodhouse, *Η Άνοδος και η πτώση των Συνταγματαρχών*, Αθήνα 2001, σελ. 143

μετριοτήτων. Τα περισσότερα σχόλια προκαλούσε η παρουσία του Π. Τοτόμη. Υπάλληλος του Ελληνοαμερικανού επιχειρηματία Τομ Πάππας και κοσμικός τύπος, εξέπληξε με την ανάθεση σ' αυτόν ενός τόσο νευραλγικού υπουργείου (Δημόσιας Τάξης). Αργότερα υποστηρίχθηκε ότι υποδείχθηκε από τη CIA, της οποίας αποτελούσε τον επίσημο σύνδεσμο με την κυβέρνηση.

Στην πραγματικότητα, όμως, την αληθινή δύναμη είχαν στο κυβερνητικό αυτό σχήμα οι τρεις συνταγματάρχες της ηγεσίας του πραξικοπήματος : Στ. Παττακός, Γ. Παπαδόπουλος, Ν. Μακαρέζος. Ταυτόχρονα, άλλα μέλη της ηγετικής στρατιωτικής ομάδας αναλάμβαναν γενικοί γραμματείς των υπουργείων, οι οποίοι ήταν οι πραγματικοί υπουργοί. Η υπουργική τριανδρία και οι γενικοί γραμματείς ήταν η πραγματική κυβέρνηση, η οποία αποφάσιζε υπό την πρωτοκαθεδρία του Γ. Παπαδόπουλου. Ο πρωθυπουργός και οι υπόλοιποι υπουργοί ήταν απλά εκτελεστικά όργανα.

Στο μεταξύ, η πραγματική υπόσταση των επαναστατών παρέμενε συγκεχυμένη για το κοινό. Οι δημοσιογράφοι, Έλληνες και ξένοι, ελάχιστη επαφή είχαν με τους ηγέτες του νέου καθεστώτος και ιδίως με τον αρχηγό του, που γρήγορα ξεκαθαρίστηκε ότι είναι ο Γεώργιος Παπαδόπουλος. Υπήρχε τεράστια αδημονία του κόσμου να το γνωρίσει, που ικανοποιήθηκε μια εβδομάδα μετά το πραξικόπημα, στις 27 Απριλίου.

Την ημέρα εκείνη, ο Γ. Παπαδόπουλος, στα γραφεία της Ένωσης Συντακτών εμφανίστηκε μπροστά σε 200 αντιπροσώπους των μέσων ενημέρωσης όλου του κόσμου⁴⁷. Ο άνθρωπος που έδωσε τη συνέντευξη και έκανε μερικούς ηχηρούς διαξιφισμούς ήταν βαρύς αλλά εύστροφος και σε απίστευτο βαθμό ψύχραιμος. Αυτή ήταν η γενική εντύπωση. Αλλά οι δηλώσεις του και οι απαντήσεις του προκάλεσαν πολλές αντιδράσεις και δεν ικανοποίησαν. Παρέμειναν όμως οι περισσότερες παροιμιώδεις και ως πρώτη παρουσίαση των σκοπών της δικτατορίας έχουν μια ιστορική σημασία.

Ο Γ. Παπαδόπουλος απέδιδε την επέμβαση του στρατού στο φόβο της αναρχίας, καθώς και στην ανάγκη εξυγίανσης της χώρας. Πρόφερε λοιπόν, την περίφημη φράση που έμελλε επί επτά χρόνια να αποτελεί στόχο ελληνικών και διεθνών σχολίων :

« ...Μην ξεχνάτε κύριοι ότι ευρισκόμεθα ενώπιον ενός ασθενούς, τον οποίον έχομεν επί της χειρουργικής κλίνης και τον οποίον εάν ο χειρουργός δεν προσδέσει κατά την διάρκειαν της εγχειρήσεως επί της χειρουργικής κλίνης, υπάρχει περίπτωση αντί δια της εγχειρήσεως να του χαρίση της αποκατάστασιν της υγείας του, να τον οδηγήση εις τον θάνατον...»

⁴⁷ Σ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδος 1941-1974*, τ.12 (1975), σελ. 131

Ενώ η στρατιωτική εξουσία εδραιωνόταν, γινόταν διαρκώς περισσότερο καταφανές ότι βρισκόταν απομονωμένη από τον πολιτικό κόσμο και το λαό. Μόνη της θέλησε να εξορμήσει και να εμφανιστεί ως «τρίτη δύναμη», ενώ κατά βάθος δεν αποτελούσε τίποτα άλλο παρά τη γενική στρατηγική εφεδρεία του κοινωνικού καθεστώτος. Αλλά ως «τρίτη δύναμη», βρισκόταν αντιμέτωπη με την «πρώτη δύναμη», δηλαδή ολόκληρο το λαό. Η εδραίωσή της ήταν τεχνητή και βασιζόταν στη βία των όπλων και τη δύναμη του μηχανισμού επαγρύπνησης.

Ήταν φυσικό ότι προς το παρόν δεν υπήρχε άλλη δύναμη μέσα στην Ελλάδα ικανή να επιδράσει στην πλάστιγγα και να αποτελέσει αντιστάθμισμα στο στρατιωτικό καθεστώς. Η μόνη ίσως δύναμη κατά κάποιο τρόπο αντίστασης ήταν ο βασιλιάς.

Ο Κωνσταντίνος ήταν βαθύτατα τραυματισμένος από εκείνη την αιφνιδιαστική απώλεια των εξουσιών του και από την ταπείνωση της φοβερής εκείνης νύχτας. Ήταν όμως ταυτόχρονα αποφασισμένος να ανακτήσει ότι είχε χάσει. Είτε εξωθώντας το στρατιωτικό καθεστώς σε όσο το δυνατόν ταχύτερη αποκατάσταση της συνταγματικής τάξης, όπως υπόσχονταν οι ηγέτες του, είτε καταλύοντάς το με στρατιωτικό κίνημα.

Γρήγορα πείστηκε ότι το πρώτο ήταν ουτοπία και άρχισε να προσανατολίζεται προς το δεύτερο, κατασταλάζοντας σε αποφάσεις τον Αύγουστο. Στο μεταξύ επιδείκνυε φιλικές διαθέσεις προς τους συνταγματάρχες, προσπαθώντας να τους δώσει την ψευδαίσθηση ότι μπορεί να συνεταιριζόταν μαζί τους ειλικρινά και οριστικά.

Πολύ γρήγορα, όμως, ο βασιλιάς διαπίστωσε τις δυσκολίες. Οι ηγέτες του νέου καθεστώτος ήταν πολύ μεθοδικοί, φιλύποπτοι και οργανωμένοι. Ήταν αποφασισμένοι να έχουν τον Κωνσταντίνο υπό τον έλεγχό τους.

Οι σχέσεις της χούντας με το βασιλιά ήταν αμφίρροπες από την πρώτη στιγμή. Η Δικτατορία ήταν απρόθυμη να δώσει απτές αποδείξεις πως η επέμβασή της ήταν ένα προσωρινό στάδιο. Οι στρατιωτικοί δεν φαίνονταν πρόθυμοι να προετοιμάσουν το έδαφος για την επιστροφή στη δημοκρατία. Αντίθετα, προσεκτικά και συστηματικά, έδιωχναν ανθρώπους του βασιλιά από όλες τις κρίσιμες θέσεις στο στρατό, υποβάλλοντας τακτικά νέες καταστάσεις αποστρατείας αξιωματικών που επέμεναν να υπογράψει ο βασιλιάς. Ήταν φανερό πως ετοιμάζονταν για μακροχρόνια παραμονή στην εξουσία.

Ο βασιλιάς λάμβανε καθημερινά προειδοποιήσεις⁴⁸ από το περιβάλλον του πως αργά ή γρήγορα θα αναγκαζόταν να πάρει θέση και ν' αρνηθεί να ικανοποιήσει τις αξιώσεις του Γεωργίου Παπαδόπουλου που είχαν στόχο την αποσύνθεση της δομής δύναμης, πάνω στην οποία στηριζόταν η θέση του βασιλιά. Έπρεπε λοιπόν να βιαστεί, πριν αποστρατευθούν από τις Ένοπλες Δυνάμεις όλοι οι δικοί του αξιωματικοί.

Το Σεπτέμβριο του 1967 ο βασιλιάς επισκέφθηκε τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής όπου στο Κογκρέσο, στις 11 Σεπτεμβρίου, πολλοί φιλελεύθεροι πολιτικοί τον έφεραν σε αμηχανία, υποβάλλοντάς του ερωτήσεις για την καταπίεση του λαού και των ελεύθερων θεσμών στην Ελλάδα από τη δικτατορία. Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος δήλωσε ότι «Δεν είναι η κυβέρνησίς μου».

Μόλις επέστρεψε από τις Η.Π.Α., ο Γεώργιος Παπαδόπουλος του παρουσίασε μία κατάσταση τετρακοσίων αξιωματικών για αποστρατεία. Αρνήθηκε να υπογράψει αλλά ο Παπαδόπουλος πίεσε σκληρά και τελικά έφθασαν σε συμβιβασμό μειώνοντας την αποστρατεία σε 144 αξιωματικούς. Ο βασιλιάς άρχισε τις προετοιμασίες του αντικινήματός του και ζήτησε τη σύμφωνη γνώμη του Γεωργίου Παπανδρέου και του Παναγιώτη Κανελλόπουλου. Η οργή του βασιλιά για τον Παπαδόπουλο και η ελπίδα του να τον ανατρέψει δημιουργούσαν καθημερινά προστριβές που προκαλούσαν προβλήματα στο «εποικοδομητικό» πρόγραμμα της Χούντας. Η λύση ήταν να ενθαρρυνθεί ο βασιλιάς να παίξει το χαρτί του. Σίγουρα θα έχανε κι έτσι θα απαλλασσόταν η Χούντα από ένα ενοχλητικό είδος αντιπολίτευσης. Με αφορμή τη σύνταξη του νέου Συντάγματος ο βασιλιάς κινήθηκε στις 13 Δεκεμβρίου.

Αν πετύχαινε το κίνημα τότε ο βασιλιάς θα καλούσε τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, ο οποίος βρισκόταν τότε στο Παρίσι, να σχηματίσει μεταβατική κυβέρνηση. Η κυβέρνηση θα κατάρτιζε νέο Σύνταγμα και θα προκήρυσσε εκλογές το 1969.

Στις 6 Δεκεμβρίου του 1967⁴⁹, κλήθηκαν στα ανάκτορα οι αντιστράτηγοι Κόλλιας, διοικητής της Πρώτης Στρατιάς, και Περίδης, διοικητής του Γ' Σώματος Στρατού. Εκεί ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, παρουσία του στρατηγού Κωνσταντίνου Δόβα, τους ανακοίνωσε την απόφασή του να ανατρέψει το δικτατορικό καθεστώς βιαίως. Τους ενημέρωσε για το σχέδιό του, που ουσιαστικά -όπως το ανέπτυξε- δεν επρόκειτο για «σχέδιον δράσεως» κατά την καθιερωμένη στρατιωτική έννοια, αλλά για απλή, θεαματική μάλλον ενέργεια, με ελάχιστες οργανωτικές

⁴⁸ J. Meynaud, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα-Βασιλική εκτροπή και στρατιωτική δικτατορία*, Αθήνα 2002, σελ. 290-292

⁴⁹ C. M. Woodhouse, *Η Άνοδος και η Πτώση των Συνταγματαρχών*, Αθήνα 2001 σελ. 150-151

προπαρασκευές. Τους εξήγησε ότι θα μεταβεί σε μία μεγάλη μονάδα της Βορείου Ελλάδος και από εκεί, βασιζόμενος στην υποστήριξη στρατού και λαού, θα αξίωνε από το καθεστώς να παραδώσει την εξουσία.

Το Δεκέμβριο οι προετοιμασίες είχαν λήξει και την παραμονή, 12 Δεκεμβρίου, ο Κωνσταντίνος έδωσε τις τελευταίες οδηγίες.

Τα μεσάνυχτα της 12ης προς 13η Δεκεμβρίου⁵⁰, έφτασε στη Λάρισα ο ταξίαρχος Φραγκίσκος, υπασπιστής του βασιλιά, και έδωσε στον έκπληκτο Κόλλια, διοικητή της Στρατιάς, τη διαταγή: στις 10.35 το πρωί ο Κωνσταντίνος αναχωρεί και στις 11 ο στρατηγός Κόλλιας να αρχίσει τις ενέργειές του, πρώτη από τις οποίες θα είναι η διακοπή των τηλεπικοινωνιών μεταξύ Βόρειας και Νότιας Ελλάδας. Ο Κ. Κόλλιας κατελήφθει από οργή. Μόλις είχε επιστρέψει από το Βόλο, όπου είχε κατεβεί για να υποδεχθεί τμήματα της Στρατιάς που επέστρεφαν από την Κύπρο. Παρα λίγο να διανυκτέρευε εκεί και να μην τον συναντούσε ο ταξίαρχος Φραγκίσκος. Αλλά εκτός τούτου, υπήρξε καθυστέρηση. Είχαν συμφωνήσει να προειδοποιηθεί 6-7 ημέρες νωρίτερα. Τις πρωινές ώρες της 13ης Δεκεμβρίου 1967, υπήρχε φαινομενική ησυχία στο ανάκτορο του Τατοΐου. Στο ιδιαίτερο όμως βασιλικό διαμέρισμα ο βασιλιάς και η βασίλισσα Άννα-Μαρία της Ελλάδας έκαναν πυρετώδεις προετοιμασίες.

Μονάδες τανκς περικύκλωσαν τα αεροδρόμια Τανάγρας και Ελευσίνας, το ραδιοφωνικό σταθμό Αθηνών και το κτήριο της Βουλής.

Ο βασιλιάς έφθασε στην Καβάλα στις 11.30 π.μ. Ο Κωνσταντίνος κατέλυσε στο ξενοδοχείο Αστήρ και με το στρατηγό Δόβα έσπευσε στο στρατηγείο της XI Μεραρχίας, απ' όπου άρχισε να επικοινωνεί με τους μεράρχους και σωματάρχες.

Με τη μετάβαση του Κωνσταντίνου στην Καβάλα είχαν δημιουργηθεί δύο κέντρα του αντιπραξικοπήματος. Το ένα ήταν η Καβάλα, λόγω της παρουσίας βασιλιά και πρωθυπουργού, και το άλλο ήταν η Κομοτηνή, όπου βρισκόταν η διοίκηση του Γ' Σώματος Στρατού, με επικεφαλής το στρατηγό Περίδη.

Το μεσημέρι έφτασε ο Κωνσταντίνος στο προωθημένο στρατηγείο του Γ' Σώματος Στρατού στην Κομοτηνή, όπου τον περίμεναν οι πιστοί του στρατηγοί Περίδης και Βιδάλης για να του κάνουν έκθεση της κατάστασης. Έλειπε όμως ο διοικητής της 20^{ης} τεθωρακισμένης μεραρχίας, ταξίαρχος Έρσελμαν. Οι δύο πρώτοι έκαναν στο βασιλιά μια ευνοϊκή έκθεση. Βασίστηκαν όμως στην αντίληψη ότι η παρουσία του βασιλιά θα παρέσυρε τα πάντα. Ο

⁵⁰ Α. Στεφανοπούλου, *13 Δεκεμβρίου 1967*, Αθήνα 2009, σελ.33-40

Κωνσταντίνος βιαζόταν να επιστρέψει στην Καβάλα⁵¹, επειδή επικρατούσε χιονοθύελλα. Αλλά ο Περίδης αγνοούσε ότι είχε αρχίσει η αντιστροφή μέτρηση. Δεν ήξερε ότι ήδη από το Πεντάγωνο ο στρατηγός Αγγελής είχε έλθει σε επαφή διά του ραδιοτηλεφώνου με πολλούς διοικητές μεγάλων μονάδων και είχε λάβει διαβεβαιώσεις των διοικητών πανομοιότυπες με εκείνες που έδωσαν στο βασιλιά. Αγνοούσε ιδίως τι συνέβαινε στη Θεσσαλονίκη.

Εκεί την ευθύνη είχε αναλάβει ο διοικητής της Σχολής Πολέμου στρατηγός Λιαράκος. Μετά τις 12, ο στρατηγός Λιαράκος επικοινωνήσε μαζί του και του ανέφερε πως όλα έβαιναν καλώς. Ύστερα όμως διακόπηκε απότομα κάθε επικοινωνία και ο διοικητής του Γ' Σώματος είχε κάθε λόγο να ανησυχεί.

Ο Κωνσταντίνος αγνοούσε τις δυσμενείς εξελίξεις στην τεθωρακισμένη μεραρχία. Ο διοικητής της, ταξίαρχος Έρσελμαν, στις 11 κάλεσε τους διοικητές των μονάδων, τους ανήγγειλε την έκρηξη του βασιλικού κινήματος και τους κάλεσε να συμμετάσχουν. Δύο εξ αυτών αρνήθηκαν. Ήταν οι αντισυνταγματάρχες Πεφάνης και Πυρόπουλος. Ο ταξίαρχος τους έθεσε υπό κράτηση και έδωσε εντολή να αναλάβουν τις διοικήσεις της 2^{ης} διοικήσεως Μάχης και 22^{ης} επιλαρχίας, οι υποδιοικητές τους. Αλλά ο Έρσελμαν δεν φανταζόταν ότι και οι υποδιοικητές υποστήριζαν τους δικτάτορες. Έτσι όταν πήρε ειδοποίηση από έναν εκ των διοικητών να σπεύσει επί τόπου γιατί συναντούσε δυσκολίες στην ανάληψη της διοίκησης, πήγε να δει τι συμβαίνει και έπεσε στην παγίδα. Βρέθηκε μπροστά σε μία ομάδα ένοπλων αξιωματικών που τον έθεσαν υπό κράτηση στο σχολείο του χωριού. Από εκείνη τη στιγμή, η αντιστροφή των γεγονότων ήταν πλέον κεραυνοβόλα. Το σύνταγμα καταδρομών δεν κινήθηκε. Ο στρατηγός Λιαράκος, πιστός στο βασιλιά, πήρε στα χέρια του τη διοίκηση των βασιλικών δυνάμεων στη περιοχή της Θεσσαλονίκης, δεν μπόρεσε όμως να καταλάβει το ραδιοφωνικό σταθμό Θεσσαλονίκης που παρέμεινε κάτω από τον έλεγχο του ταξίαρχου Πατίλη. Έτσι, η Θεσσαλονίκη μετέδωσε το μήνυμα της Χούντας το οποίο έδινε την εντύπωση, στην Αθήνα και αλλού, πως το κίνημα του βασιλιά απέτυχε στη Βόρεια Ελλάδα. Στη συνέχεια ο Πατίλης κατόρθωσε να συλλάβει το Λιαράκο και να αναλάβει τη διοίκηση του Γ' Σώματος Στρατού.

Ο Λιαράκος είχε χάσει την επαφή με τον Περίδη και στην Καβάλα ο Κωνσταντίνος με τον Δόβα αγωνιούσαν. Πληροφορήθηκαν ότι η Θεσσαλονίκη χάθηκε και ότι οι δυνάμεις του Κόρκα και του Έρσελμαν δεν επρόκειτο να βαδίσουν κατά της πρωτεύουσας του Βορρά. Επιπλέον η 10^η μεραρχία Σερρών βρισκόταν στα χέρια του πιστού στους δικτάτορες αντισυνταγματάρχη

⁵¹ Α. Στεφανοπούλου, *13 Δεκεμβρίου 1967*, Αθήνα 2009, σελ. 47-50

Πίνδαρου Γκίλλα που οδηγούσε τη δύναμή του κατά της Καβάλας, με διπλό αντικειμενικό σκοπό: να ανακόψει ενδεχόμενη κάθοδο μονάδων του Περίδη και να πλήξει κατ'ευθείαν το κίνημα στην καρδιά του, στην Καβάλα, συλλαμβάνοντας ίσως και το βασιλιά.

Το ναυτικό και η αεροπορία ήταν ακόμα πιστά στο βασιλιά, μα ο βασιλιάς δεν ήξερε πως να τα χρησιμοποιήσει. Ο άμεσος κύκλος του και μερικοί σύμβουλοί του, το συμβούλεψαν να αποφύγει κάθε πράξη που θα κατέληγε σε αιματοχυσία και την αποδιοργάνωση των Ενόπλων Δυνάμεων σε περίοδο κρίσης με την Τουρκία. Ενώ όμως ο Γκίλλας εξορμούσε από τις Σέρρες, ο Κωνσταντίνος είχε πάρει πια τις αποφάσεις του. Οι απανωτές κακές ειδήσεις τον είχαν αποθαρρύνει. Το δραματικό τηλεφώνημα του Περίδη, που του ανήγγειλε τη σύλληψή του, τον συνέτριψε. Έτσι, ξημερώματα της 14ης Δεκεμβρίου, κάλεσε τους δικούς του να φύγουν. Υπό καταρρακτώδη βροχή ξεκίνησαν για το αεροδρόμιο. Η απογείωση ήταν πολύ δύσκολη, γιατί είχε πλημμυρίσει από νερά και ο διάδρομος. Τελικά έγινε η αποκόλληση κι έτσι, στις 3.20 το πρωί, ο βασιλιάς, η οικογένειά του και ο πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Κόλλιας αναχώρησαν για τη Ρώμη.

Ο ραδιοσταθμός Αθηνών μετέδωσε πως « *Η Αντεπανástασις απέτυχε πλήρως. Συνετρίβη. Από όλα τα σημεία της Ελλάδος καταφθάνουν επίσημοι αναφοραί ότι αι Ένοπλοι Δυνάμεις και τα Σώματα Ασφαλείας είναι παρά τω πλευρώ και εκτελούν τας διαταγάς αποκλειστικώς και μόνον της εθνικής επαναστατικής κυβερνήσεως της 21ης Απριλίου. Ησυχία απόλυτος επικρατεί εις ολόκληρον την επικράτειαν. Οι συνωμόται και ο Κωνσταντίνος προσπαθούν να διαφύγουν κρυπτόμενοι από τον Στρατόν από χωρίου εις χωρίον* ».

Ενώ ο βασιλιάς βρισκόταν ακόμα στην Ελλάδα⁵², στις 9.30' το βράδυ, της 13ης Δεκεμβρίου, ο αρχιεπίσκοπος Ιερώνυμος Α' όρκισε τον Αντιστράτηγο Γεώργιο Ζωιτάκη ως αντιβασιλέα και ο Ζωιτάκης ζήτησε αμέσως από τον Παπαδόπουλο να αναλάβει τα καθήκοντα πρωθυπουργού. Οι αξιωματικοί της Χούντας εξαγριωμένοι κατέβασαν τις φωτογραφίες των βασιλέων από τα κυβερνητικά κτήρια.

Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος μετά την αποτυχία του κινήματός του, αναγκάστηκε να αναγνωρίσει την κυβέρνηση των πραξικοπηματιών.

Η αναγνώριση της νέας κυβέρνησης από το βασιλιά, υπήρξε νίκη του Γ. Παπαδόπουλου, όχι μόνο έναντι του βασιλιά, αλλά και έναντι της ριζοσπαστικής πτέρυγας της Επαναστατικής

⁵² Α. Στεφανοπούλου, *13 Δεκεμβρίου 1967*, Αθήνα 2009, σελ. 66

Ομάδας⁵³. Εκείνες τις ημέρες γενικά, ο νέος πρωθυπουργός έδινε σκληρή εσωτερική μάχη μέσα στους κόλπους του στρατιωτικού καθεστώτος. Η ανάληψη της Προεδρίας της κυβέρνησης ήταν έκφραση του συσχετισμού των δυνάμεων στην Επαναστατική Ομάδα και του προσέδιδε περισσότερη ισχύ, την οποία όμως εξακολουθούσαν να αμφισβητούν άλλες μερίδες που αντιτάσσονταν στην πολιτική του.

Ποια ήταν αυτή η πολιτική ; Είδαμε το πρώτο σκέλος της. Να διατηρηθεί η επαφή με τον βασιλιά και να αποτραπεί η ανακήρυξη εξόριστης βασιλικής κυβέρνησης. Αλλά ο Γ. Παπαδόπουλος υποστήριξε ότι έπρεπε να αμβλυνθεί η διεθνής αντίδραση με την επίδειξη ευνομίας και ομαλότητας και πρώτο μέτρο θα ήταν η χορήγηση γενικής αμνηστίας.

Ήδη τη 14^η Δεκεμβρίου ανήγγειλε ότι αμνηστεύει τους κινηματίες του Ναυτικού. Ήθελε όμως να επεκτείνει το μέτρο μέχρι την υπόθεση Α.Σ.Π.Ι.Δ.Α. Προσέκρουσε στην αντίδραση πολλών μελών της Επαναστατικής Ομάδας, τελικά όμως επικράτησε.

Για την υλοποίηση της αμνηστίας δημοσιεύθηκαν την 23^η και 26^η Δεκεμβρίου η Συντακτική Πράξη και ο Αναγκαστικός Νόμος 228⁵⁴. Μεταξύ των πρώτων, ο Ανδρέας Παπανδρέου βρέθηκε ελεύθερος στις 24 Δεκεμβρίου, έκπληκτος και αυτός και οι φίλοι του.

Στο μεταξύ, ο Γ. Παπαδόπουλος έπαιρνε και άλλο απροσδόκητο μέτρο : πολιτικοποίησε την κυβέρνηση. Όλα τα μέλη της που ήταν στρατιωτικοί εν ενεργεία θα παραιτούνταν από το στρατό.

Πράγματι, στις 26 Δεκεμβρίου 1967 δημοσιεύονταν στο Γ' τεύχος 460 της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως το διάταγμα της αποστρατείας του πρωθυπουργού Γ. Παπαδόπουλου και των Στ. Παττακού, Ν. Μακαρέζου. Προάγονταν στον ανώτερο βαθμό και εγγράφονταν στα στελέχη της εφεδρείας.

Ο χειρισμός εκείνος υπήρξε εντυπωσιακός και θεωρήθηκε βήμα προς την ομαλοποίηση. Στην πραγματικότητα πού οφειλόταν; Ασφαλώς εντασσόταν στο πλαίσιο της πολιτικής του Γ. Παπαδόπουλου για την άμβλυνση της αντίδρασης του εξωτερικού. Δημιουργούσαν την πλανερή προσδοκία ότι πράγματι η Δικτατορία απέβαλλε τη στρατιωτική επένδυση για να αφήσει την εξουσία στις πολιτικές δυνάμεις. Άλλο, όμως, ήταν το ισχυρότερο κίνητρό της : η εσωτερική πάλη στους κόλπους του καθεστώτος

⁵³ C. M. Woodhouse, *Η Άνοδος και η Πτώση των Συνταγματαρχών*, Αθήνα 2001, σελ. 180

⁵⁴ Ν. Ψυρούκης, «*Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας. Το καθεστώς της 21^{ης} Απριλίου*», τ.4 (1983), σελ. 121

Ο Γ. Παπαδόπουλος, που δεν μπορούσε να περιοριστεί στο ρόλο του προκαθημένου, έβλεπε ότι οι αντίζηλοί του αντλούσαν δύναμη από τις θέσεις τους στο στρατό. Ο καθένας είχε επαφή με μια ισχυρή στρατιωτική μονάδα. Αν αποστρατεύονταν όλοι μαζί, για τον ίδιο τον Γ. Παπαδόπουλο, δε θα είχε καμία ιδιαίτερη σημασία, γιατί πριν από την 21^η Απριλίου ήταν αξιωματικός γραφείου. Εκείνοι, όμως, θα πλήττονταν στις πηγές της δύναμής τους.

Το μέτρο δεν αφορούσε μόνο τους στρατιωτικούς υπουργούς αλλά και τους γενικούς γραμματείς των υπουργείων, Αλλά, όπως φαίνεται, με την αποστράτευση πρώτα των τριών ηγετικών στελεχών ο Γ. Παπαδόπουλος υπολόγιζε ότι θα άνοιγε το δρόμο για την αποστράτευση και των γενικών γραμματέων. Όσον αφορά την άμεση αντανάκλαση της απομάκρυνσης από το στρατό των τριών πρώτων, ο Στ. Παττακός έχανε την επαφή του με το ΚΕΤ (άρματα) και ο Ν. Μακαρέζος με την ΚΥΠ. Δεν μπορούσαν, όμως, να διαμαρτυρηθούν, εφόσον ο Γ. Παπαδόπουλος πρώτος περιλαμβανόταν στους αποστρατευμένους.

Με την αποστράτευσή τους, οι αξιωματικοί αυτοί δεν έχασαν τελείως τη δύναμή τους. Ορισμένοι από τη νευραλγική θέση που κατείχαν διατηρούσαν πάντα δύναμη, όπως ο Ι. Λαδάς ως γενικός γραμματέας του υπουργείου Δημοσίας Τάξης. Μολονότι απόστρατοι, κρατούσαν επαφή με τις παλιές μονάδες τους. Οπωσδήποτε, όμως, είχε εξασθενήσει το κύριο υλικό βάθρο τους και ο Γ. Παπαδόπουλος αποκτούσε ισχυρότερη θέση μέσα στο πλέγμα εξουσίας, караδοκώντας να καταφέρει νέο πλήγμα κατά των αντιπάλων του, έως ότου αποκτήσει τη μονοκρατορία.

Στο μεταξύ, είχε ιδίως διαδοθεί ευρύτατα πως το στέλεχος της Αριστεράς Μανόλης Γλέζος, καταδικάστηκε από το Έκτακτο Στρατοδικείο σε θάνατο και εκτελέστηκε. Πιο έντονες αλλά αντιφατικές ήταν οι διαδόσεις για τον Ανδρέα Παπανδρέου. Λεγόταν ότι ακολούθησε την τύχη του Γλέζου, κατ' άλλες φήμες ότι εκτελέστηκε χωρίς δίκη. Τρίτη τέλος εκδοχή ισχυριζόταν ότι οπωσδήποτε ήταν προγραμματισμένος ο θάνατός του, «μετά ή άνευ δίκης».

Τις φήμες ανέφεραν και ξένοι τηλεοπτικοί σταθμοί. Δεν ήταν όμως ακριβείς, και η κυβέρνηση για να αντιδράσει, κάλεσε μια ομάδα Αθηναίων δημοσιογράφων στις 28 Απριλίου στο ξενοδοχείο Πικέρμι. Οι δημοσιογράφοι συνάντησαν τους Κ. Μητσοτάκη, Πausανία και Σπύρο Κατσώτα, Λ. Κύρκο, Ι. Αλευρά, τους στρατηγούς Βλάχο και Ιορδανίδη και τέλος, τους επίμαχους Μανόλη Γλέζο και Ανδρέα Παπανδρέου.

Ήταν όλοι καλά στην υγεία τους και προπαντός ζωντανοί. Δεν επιτράπηκε η συνομιλία με πολιτικό περιεχόμενο, αλλά αντάλλαξαν πολλές αδιάφορες φράσεις. Πιο ενδιαφέρουσα ήταν η

εμφάνιση του Α. Παπανδρέου, ο οποίος είχε ακόμα δεμένο το πόδι του, που τραυματίστηκε κατά την περιπετειώδη σύλληψή του στο Ψυχικό.

Χαμογελαστός φωτογραφήθηκε με τους δημοσιογράφους. Δήλωσε ότι, μετά την απαγωγή του από το σπίτι του, δεν υπέστη κακομεταχείριση. Αλλά οι φήμες για τη θανάτωσή του είχαν ξεχυθεί από την πρώτη στιγμή. Μολονότι τώρα όμως, διαψεύδονταν, το πρόβλημά του δεν έπαυε να υπάρχει. Τόσο για το λαό όσο και για το νέο καθεστώς. Η παρουσία του στην Ελλάδα, έστω και ως κρατούμενος, θα αποτελούσε άξονα δραστηριοποίησης των μαζών που τον ακολουθούσαν. Η απομάκρυνσή του στο εξωτερικό θα του παρείχε ελευθερία κινήσεων και θα μπορούσε να οργανώσει την αντίσταση. Γι' αυτό πολλοί επέμεναν πως το καθεστώς δεν είχε άλλη λύση από τη θανάτωσή του.

Τα πράγματα περιπλέκονταν, γιατί υπήρχε πάντα η υπόθεση Α.Σ.Π.Ι.Δ.Α, οποία δεν είχε κλείσει ακόμη. Οι στρατιωτικοί από τους καταργηθέντες είχαν καταδικαστεί, αλλά υπήρχε ο κλάδος των μη στρατιωτικών, που όταν έγινε το κίνημα βρισκόταν στη δικαιοδοσία της πολιτικής δικαιοσύνης, η οποία συνέχιζε τις ανακρίσεις διά του ανακριτή του 7^{ου} τμήματος Αθηνών Σ. Σωκρατίδη. Ήδη είχαν μερικά άτομα προφυλακιστεί και άλλα κλήθηκαν να απολογηθούν τις παραμονές της 21^{ης} Απριλίου.

Συγχρόνως με τη συγκρότηση της κυβέρνησης, άρχιζε η ανασυγκρότηση της ηγεσίας των ενόπλων δυνάμεων. Ο αρχηγός του Γ.Ε.ΕΘ.Α αντιναύαρχος Σπ. Αυγέρης συμφώνησε με το νέο καθεστώς και διατήρησε τη θέση του. Αρχηγός του Γ.Ε.Σ ανέλαβε ο αντιστράτηγος Οδ. Αγγελής αντί του Γρ. Σπαντιδάκη. Ο ναύαρχος Εγκολφόπουλος είχε πιεστεί να παραμείνει ως αρχηγός του Γ.Ε.Ν. Έθεσε όμως ως όρο – κατόπιν συνεννοήσεως και συμφωνίας των άλλων ναυάρχων – να μη γίνει καμιά μεταβολή στο Βασιλικό Ναυτικό, που απορρίφθηκε και αντικαταστάθηκε από το ναύαρχο Ιπ. Δέδε. Ο αρχηγός του Γ.Ε.Α πτέραρχος Αντωνακάκος παρέμεινε στη θέση του. Όλοι όμως οι ηγήτορες δεν είχαν πραγματική εξουσία. Ήταν επίσης διεκπεραιωτές των αποφάσεων της Επαναστατικής Ομάδας και σε τελευταία ανάλυση, του Γ. Παπαδόπουλου. Αλλά συγχρόνως άρχιζε μια ευρύτατη εκκαθάριση των ενόπλων δυνάμεων.

Τα πρώτα μέτρα του νέου καθεστώτος απέβλεπαν στη διασφάλιση της εξουσίας του και οι μαζικές συλλήψεις αποτελούσαν το κυριότερο μέσον. Οι προσωπικότητες πρώτης γραμμής που αρπάχθηκαν την νύχτα της 21^{ης} Απριλίου ανήλθαν σε 39⁵⁵. Μόνο ο Αντώνης Μπριλλάκης, ο Μίκης Θεοδωράκης και ο Π. Βαρδινογιάννης κατόρθωσαν να διαφύγουν. Συλλαμβάνονταν όμως

⁵⁵ Α. Παπανδρέου, *Η Δημοκρατία στο απόσπασμα*, Αθήνα 1974, σελ. 142

και πολλοί δευτερεύοντες παράγοντες, καθώς επίσης και άτομα που φέρονταν ως κομμουνιστές. Συνολικά τη νύχτα εκείνη χίλια περίπου άτομα βρέθηκαν κρατούμενοι στην Αθήνα.

Αλλά από την επομένη οι συλλήψεις έγιναν με πολύ ταχύτερο ρυθμό. Η προσχώρηση της Αστυνομίας και της Χωροφυλακής στο κίνημα, το εξόπλισε με τον ισχυρό καταδιωκτικό μηχανισμό τους και με τους καταλόγους των υπόπτων που κρατούσαν οι αρχές ασφαλείας. Έτσι τώρα ήταν δυνατή η σύλληψη των ανεπιθύμητων σε πολύ μεγαλύτερη έκταση, που ξεπέρασε κατά πολύ το πλαίσιο των προβλεπομένων συλλήψεων από το «Σχέδιο Προμηθείς». Παρόμοια μαζική δίωξη είχε γίνει μόνο πριν από είκοσι χρόνια : το καλοκαίρι του 1947, από τον τότε υπουργό Δημοσίας Τάξης Ναπολέοντα Ζέρβα. Δεν είχε φτάσει όμως εκείνη τις ποσοτικές διαστάσεις της 21^{ης} Απριλίου 1967.

Το σάρωμα απλωνόταν από ώρα σε ώρα σαν τεράστιο κύμα. Στην αρχή κανείς δεν υποπτευόταν τέτοια έκταση. Έτσι όμως κατάφερε το κίνημα ένα συντριπτικό πλήγμα εναντίον κάθε αντίδρασης από τις μη στρατιωτικές δυνάμεις. Σαρώνοντας κατά μάζες δικαίους και αδίκους, επικίνδυνους και ακίνδυνους, παρέλυε κάθε πολιτικό μηχανισμό κομμάτων, οργανώσεων κλπ., που ήταν σε θέση να προβάλλει αντίσταση.

Οι στρατιωτικές προσωπικότητες που συνελήφθησαν, αφέθηκαν ελεύθερες σχετικά σύντομα. Οι πολιτικές, όμως, που ήταν συγκεντρωμένες στο ΚΕΤ, μεταφέρθηκαν στο ξενοδοχείο Πικέρμι, εκτός του Γ. Παπανδρέου που λόγω της υγείας του εισήχθη στο νοσηλευτικό ίδρυμα του Μετοχικού Ταμείου Στρατού.

Η μάζα όμως των άλλων συλληφθέντων παρέμεινε επί μέρες συγκεντρωμένη στα γήπεδα της Α.Ε.Κ και του Ιπποδρόμου, υπό συνθήκες τραγικές, όπου υπέστη βιαιότητες χωρίς λόγο. Ο ηγέτης της Ε.Δ.Α Ηλίας Ηλιού, μολονότι μεγάλης ηλικίας και ασθενής, βασανίστηκε άγρια από τους φρουρούς του, στον Ιππόδρομο, τη νύχτα της 22ας Απριλίου. Μέχρι και δολοφονία διαπράχθηκε τότε στον Ιππόδρομο. Συγκεκριμένα, ο γεωπόνος Παναγιώτης Ελής έπεφτε νεκρός από έναν αξιωματικό φρουράς, ύστερα από δύο σφαίρες που δέχθηκε επειδή είχαν διατάξει οι δεσμοφύλακες να κάνουν τροχάδην οι κρατούμενοι, και ο Ελής δεν προλάβαινε να φτάσει τους υπολοίπους.

Ήδη τρία τουλάχιστον άτομα είχαν σκοτωθεί την 21^η Απριλίου : δύο νεαρές κοπέλες και ένα αγόρι 14 ετών. Πυροβολήθηκαν από κινηματίες στρατιωτικούς τις πρώτες ώρες της επέμβασής τους. Ήταν το πρώτο αίμα που χύθηκε κατά τη δικτατορία από περιπτώσεις που μία προς μία υπήρξαν χωρίς λόγο και μπορούσαν να ανατραπούν.

Πόσοι όμως ήσαν οι συλληφθέντες ; Ο Γ. Παπαδόπουλος την 28^η Απριλίου δήλωσε ότι ανήλθαν σε 6.509, από τους οποίους ελευθερώθηκαν οι 1.328 σε λίγες ημέρες. Πηγές των κομμάτων και ξένοι ανταποκριτές τους ανέβαζαν σε 10.000-12.000 σε όλη την Ελλάδα. Όλο αυτό το πλήθος από τις 26 Απριλίου άρχισε να μεταφέρεται με αρματαγωγή στη νησίδα Γυάρο, κοντά στη Σύρο, όπου υπήρχαν εγκληματικές φυλακές. Φυσικά τα κτήρια των φυλακών δεν επαρκούσαν και η μικρή νήσος καλύφθηκε από κατασκήνωση των κρατουμένων. Αργότερα θα μεταφέρονταν οι περισσότεροι σε στρατόπεδα στη νήσο Λέρο.

Η δράση των Συνταγματαρχών δεν περιορίστηκε μόνο σε αυτές τις τακτικές⁵⁶ και τις μεθόδους. Προφανώς και έχουμε δει μέχρι στιγμής μια τριανδρία ανθρώπων που τόλμησαν να καταλύσουν ένα ολόκληρο πολίτευμα, το αρχαιότερο αν θέλετε, ώστε να εγκαταστήσουν μια στρατιωτική δικτατορία και να ικανοποιήσουν τις φιλοδοξίες τους, βάζοντας έναν ολόκληρο λαό στο γύψο. Είδαμε επίσης, πως ακόμα και στην απεγνωσμένη κίνηση που έκανε ο Κωνσταντίνος για αντικίνημα, εκείνοι είχαν την απάντηση τους. Φαίνεται λοιπόν πως έχουν εδραιωθεί για τα καλά στην εξουσία και δύσκολα θα τους κουνήσει κάποιος από εκεί.

Ειδικότερα η ευκολία τους να τροποποιούν τους θεσμούς και τους νόμους, έτσι όπως ήθελαν εκείνοι, τους καταστύψε αλλαζόνες και φιλόδοξους. Επιθυμία των Συνταγματαρχών ήταν η τροποποίηση του Συντάγματος, με σκοπό, κατ' αυτούς, την εναρμόνιση και την διαμόρφωση μιας κοινωνίας καλύτερης και ευτυχέστερης. Στην πραγματικότητα όμως, το στρατιωτικό καθεστώς ήθελε να επιδείξει αλλά και να αποδείξει στους «εχθρούς» του, πως η λειτουργία του κινείται σε δημοκρατικά πλαίσια. Έτσι φρόντισαν να διενεργήσουν στις 29 Σεπτεμβρίου 1968, δημοψήφισμα για την τροποποίηση του Συντάγματος. Τα αποτελέσματα χαρακτηρίστηκαν από πολλούς μελετητές και ιστορικούς της εποχής, ως νόθα.

Συγκεκριμένα, το να μιλάει κανείς για το «Σύνταγμα» του 1968 προκαλεί ευλόγως κάποια αμηχανία και αυτό διότι τα γνήσια Συντάγματα συγκεντρώνουν δύο βασικά χαρακτηριστικά: πρώτον, διαθέτουν δημοκρατική νομιμοποίηση, προέρχονται δηλαδή από αντιπροσωπευτικά σώματα και δεύτερον, παρά τις δυσλειτουργίες, ακόμη και την παραβίαση διατάξεών τους, εφαρμόζονται και κατευθύνουν την πολιτική, οικονομική και κοινωνική ζωή του τόπου. Στην περίπτωση του «Συντάγματος» του 1968, δεν συνέβη ούτε το ένα ούτε το άλλο. Ούτε δημοκρατική κάλυψη υπήρχε (ως τέτοια δεν μπορεί να χαρακτηριστεί το νόθο δημοψήφισμα του 1968) ούτε οι

⁵⁶ Δ. Χαράλαμπος, Στρατός και πολιτική εξουσία. *Η δομή της εξουσίας στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα 1985, σελ. 167-168

διατάξεις του για τα ατομικά δικαιώματα και τις εκλογές εφαρμόστηκαν. Υπό τα δεδομένα αυτά, το «Σύνταγμα» του 1968 θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μια συντακτική πράξη του δικτατορικού καθεστώτος, στην προσπάθειά του να αποκτήσει μια επίφαση νομιμότητας, όπως προαναφέραμε.

Το «Σύνταγμα» του 1968 προετοιμάστηκε από μια εικοσαμελή Επιτροπή γνωστών νομικών, υπό την προεδρία του Χ. Μητρέλια, επίτιμου προέδρου του Συμβουλίου της Επικρατείας. Στην Επιτροπή συμμετείχαν, μεταξύ άλλων, οι πρώην και εν ενεργεία δικαστικοί, Κ. Καυκάς, Δ. Κιουσόπουλος, Ι. Μανιάτης και Α. Τσούτσος, όπως επίσης και οι καθηγητές Πανεπιστημίου Κ. Γεωργόπουλος, Μ. Δένδιας, Η. Κυριακόπουλος, και Θ. Τσάτσος. Ωστόσο, κάποιοι δημόσιοι λειτουργοί, όπως ο καθηγητής Γ. Μαριδάκης, αντιστάθηκαν και δεν αποδέχθηκαν τον διορισμό τους. Στις 23 Δεκεμβρίου 1967 η Επιτροπή παρουσίασε ένα προσχέδιο Συντάγματος. Ωστόσο, το οριστικό σχέδιο, το κατάρτισε το υπουργικό συμβούλιο.

Το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος ήταν προδιαγεγραμμένο⁵⁷ : 91,87% υπέρ του «Ναι». Είναι προφανές ότι στο πλαίσιο ενός δικτατορικού καθεστώτος δεν μπορεί να γίνει λόγος για γνήσιο δημοψήφισμα. Εξάλλου, ο στρατιωτικός νόμος ήταν ακόμη σε ισχύ και πολλοί πολιτικοί κρατούμενοι ήταν φυλακισμένοι ή εξόριστοι, ενώ τα μέσα μαζικής ενημέρωσης της εποχής πρωτοστατούσαν στην εκστρατεία υπέρ του «Ναι».

Όσον αφορά το περιεχόμενο του «Συντάγματος» του 1968, το κύριο χαρακτηριστικό του ήταν ασφαλώς η ενίσχυση του ρόλου των Ενόπλων Δυνάμεων: Οι προαγωγές, μεταθέσεις και γενικώς τα ζητήματα που αφορούσαν την υπηρεσιακή κατάσταση των στρατιωτικών αποφασίζονταν από υπηρεσιακό συμβούλιο ανώτατων αξιωματικών, ενώ τη διοίκηση των Ενόπλων Δυνάμεων την ασκούσε μεν η κυβέρνηση, αλλά μέσω του αρχηγού των Ενόπλων Δυνάμεων. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικό είναι ότι η αποστολή των Ενόπλων Δυνάμεων δεν περιοριζόταν στην υπεράσπιση της εθνικής ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας του κράτους, αλλά επεκτεινόταν και στην υπεράσπιση *«του κρατούντος πολιτεύματος και του κοινωνικού καθεστώτος έναντι πάσης επιβουλής»*. Συνακόλουθα, οι στρατιωτικοί όφειλαν *«πίστιν και αφοσίωσιν εις Πατρίδα, τα εθνικά ιδεώδη και τας εθνικάς παραδόσεις»*.

Κατά τα λοιπά, το «Σύνταγμα» του 1968 προσπαθούσε να εκμεταλλευθεί οτιδήποτε συνδεόταν με τα εθνικά αντανακλαστικά, όπως λ.χ. στο άρθρο 4⁵⁸, όπου με απίστευτη λεπτομέρεια

⁵⁷ Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα 1995, σελ. 167

⁵⁸ Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα 1995, σελ. 156

ορίζεται ότι η «εθνική σημαία της Ελλάδος είναι δίχρους, κυανή και λευκή. Σχηματίζεται εξ εννέα οριζοντίων ταινιών, πέντε κυανών και τεσσάρων λευκών, διατεταγμένων εναλλάξ. Εις την άνω προς τον ιστόν γωνίαν υπάρχει λευκός ισοσκελής σταυρός εντός κυανού τετραγώνου, έχοντος μήκος πλευράς ίσον προς το πλάτος πέντε ταινιών».

Περαιτέρω, περιείχε μία σειρά από διατάξεις σχετικά με τις εκλογές : Οι βουλευτές μειώνονταν σε 150, καθιερωνόταν ασυμβίβαστο μεταξύ βουλευτή και υπουργού, κάποιος μπορούσε να εκλεγεί βουλευτής κατ' ανώτατο όριο σε τρεις βουλευτικές περιόδους. Επιπλέον, θεσπιζόταν πενταετής βουλευτική περίοδος, όπως επίσης και υψηλό ποσοστό επί των εγκύρων ψηφοδελτίων για την είσοδο κάποιου κόμματος στη Βουλή. Επίσης και κατά προφανή απόκλιση από τη δημοκρατική αρχή, το δικαίωμα του εκλέγεσθαι προϋπέθετε την κατοχή απολυτηρίου μέσης εκπαίδευσης.

Στο επίπεδο των συνταγματικών δικαιωμάτων, θέσπιζε μία σειρά από περιορισμούς: Ενδεικτικά και μόνο, σε σχέση με το δικαίωμα της απεργίας, το συνταγματικό κείμενο απαγόρευε την απεργία για σκοπούς ξένους προς τα υλικά και ηθικά συμφέροντα των εργαζομένων, όπως επίσης απαγόρευε ρητώς και τη συμμετοχή δημοσίων υπαλλήλων σε απεργία. Η παραβίαση της τελευταίας αυτής απαγόρευσης ισοδυναμούσε με αυτοδίκαιη παραίτηση του δημοσίου υπαλλήλου. Οσον αφορά δε την ελευθερία του Τύπου, η κατάσχεση εντύπων επιτρεπόταν, μεταξύ άλλων, και όταν το δημοσίευμα *«είναι προφανώς στασιαστικόν ή σκοπεί εις την ανατροπήν του πολιτεύματος ή του κρατούντος κοινωνικού καθεστώτος ή στρέφεται κατά της εδαφικής ακεραιότητος του κράτους ή δημιουργεί ηττοπάθειαν ή προκαλεί ή διεγείρει εις διάπραξιν εγκλήματος εσχάτης προδοσίας»* ή *«αποβλέπει οπωσδήποτε εις την προβολήν ή διάδοσιν, προς πολιτικήν εκμετάλλευσιν, απόψεων οργανώσεων και κομμάτων τελούντων εκτός νόμου»*.

Γενικότερα, θεσπιζόταν η δυνατότητα στέρησης των ατομικών δικαιωμάτων, ενώ προβλέφθηκε και η σύσταση Συνταγματικού Δικαστηρίου, το οποίο όμως δεν λειτούργησε ποτέ στην πράξη. Αλλά και τα ατομικά δικαιώματα που κατοχυρώνονταν στο κείμενο του «Συντάγματος» του 1968, παραβιάζονταν στην πράξη με εκτοπίσεις, φυλακίσεις, βασανιστήρια, λογοκρισία, στέρηση ιθαγένειας και περιουσίας, σε πολλές περιπτώσεις ταυτόχρονα με την αφαίρεση του δικαιώματος προσφυγής στα δικαστήρια.

Γ΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΙ ΚΑΙ Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ

Το καθεστώς προσπαθούσε να επαναφέρει την ομαλότητα στη ζωή, που θα κλεινόταν όμως σε ένα σιδερένιο περικάλυμμα ρυθμιζόμενης βίας. Οι περιορισμοί στις οικονομικές συναλλαγές, που είχαν επιβληθεί από το πρωί της 21^{ης} Απριλίου, άρθηκαν τη μεθεπομένη. Είχε κλείσει το Χρηματιστήριο και οι τράπεζες για να μη διενεργούνται αγοροπωλησίες συναλλάγματος και χρυσών λιρών ή αναλήψεις καταθέσεων. Τα μέτρα αυτά είχε θεσπίσει ο συνταγματάρχης Ν. Μακαρέζος, που επωμίσθηκε την ευθύνη της οικονομικής πολιτικής της Δικτατορίας και τώρα τα κατήργησε αμέσως. Ταυτόχρονα η κυκλοφορία, που είχε τελείως απαγορευθεί την ημέρα του κινήματος, επιτράπηκε σταδιακά ως την ολοκλήρωσή της μέχρι την 26^η Απριλίου, με απόφαση του ταξιάρχου Παττακού που είχε την ευθύνη της εσωτερικής τάξης.

Αλλά η χαλάρωση αυτή, που ήταν άλλωστε ανεπίτρεπτη, συνοδευόταν με αντίρροπα μέτρα, τα οποία αποκάλυπταν τη σκληρότητα της δικτατορίας. Την 25^η Απριλίου αναγγέλθηκε ότι συστήθηκαν 10 έκτακτα στρατοδικεία σε Αθήνα, Τρίπολη, Λαμία, Λάρισα, Ιωάννινα, Θεσσαλονίκη, Κοζάνη, Αλεξανδρούπολη, Χανιά, Δράμα. Το σχετικό διάταγμα είχε δημοσιευθεί από την 21^η Απριλίου, στο φύλλο 281 της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως. Η μνήμη των έκτακτων στρατοδικείων του Εμφυλίου Πολέμου ήταν τρομερή πάντα και η επανεμφάνισή τους, μετά από 18 περίπου χρόνια, γέννησε αμέσως φόβο στο λαό, που δεν απαλύνθηκε με τη λεπτομέρεια ότι ο πρόεδρος και ο επίτροπος των στρατοδικείων θα προέρχονταν από το σώμα της τακτικής δικαιοσύνης, λαμβάνοντας κατ'απονομή στρατιωτικό βαθμό.

Ο στρατιωτικός νόμος διατηρούνταν, ενώ ο αρχηγός του Γ.Ε.Σ στρατηγός Αγγελής, με προκήρυξη του την 25^η Απριλίου, απαγόρευε :

« Τας εν υπαίθρω συγκεντρώσεις πλέον των πέντε ατόμων »

« Την άσκηση αντεθνικής προπαγάνδας, δημοσίευσιν ή διασποράν πληροφοριών ανακριβών κλπ »

« Την οπλοφορίαν και κατοχήν όπλων υπό ιδιωτών »

« Την προσωρινήν περίθαλψιν κατ'οίκον προσώπων μη ενοικούντων, εάν τούτο δεν δηλωθή εντός δύο ωρών »

« Την θύραν »

« Τους ποδοσφαιρικούς αγώνες »

Αργότερα επιτράπηκαν οι ποδοσφαιρικές αγώνες⁵⁹, οι αγώνες στίβου, και λειτούργησε και ο Ιππόδρομος. Επιτράπηκαν επίσης οι συγκεντρώσεις σε σπίτια μέχρι πέντε ατόμων. Οι υπόλοιπες όμως απαγορεύσεις διατηρήθηκαν και οι παραβάτες τους στέλνονταν στο έκτακτο στρατοδικείο, στο οποίο συνηθέστατη ήταν επίσης η παραπομπή για «απείθειαν προς στρατιωτικήν ή αστυνομικήν εντολήν».

Συγχρόνως η λογοκρισία στον Τύπο οργανώθηκε. Ορισμένες αδέξιες κινήσεις των λογοκριτών τις πρώτες ημέρες επανορθώθηκαν. Η απαγόρευση της διαφήμισης των ρωσικών καβουριών, που έμεινε παροιμιώδης, αντικαταστάθηκε με δήλωση του υπουργού Εμπορίου ότι είναι ελεύθερη η διαφήμιση κάθε προϊόντος, δυτικής ή ανατολικής προέλευσης. Ο προληπτικός έλεγχος της λογοκρισίας δε σταματούσε, αντιθέτως γινόταν αυστηρότερος, με αποτέλεσμα οι εφημερίδες να παρουσιάζονται πανομοιότυπες, ανούσιες και απατηλές.

Στο μεταξύ, όμως, από τις πρώτες μέρες της επικράτησής του, το καθεστώς έκανε ραγδαία εκκαθάριση των πραγμάτων ανατρέποντας αδίστακτα τους θεσμούς :

- Στις 29 Απριλίου διέλυσε τα κόμματα αρχίζοντας από την Ε.Δ.Α.
- Στις 4 Μαΐου με απόφαση του αρχηγού του Γ.Ε.Σ στρατηγού Αγγελή κατήργησε 161 οργανώσεις και σωματεία στην περιοχή της πρωτεύουσας και 113 στην επαρχία. Ανάμεσά τους πρώτες ήταν η Ελληνική Επιτροπή για τη Διεθνή Ύφεση και Ειρήνη, η Εργατική Κίνηση για τη Διεθνή Ύφεση και Ειρήνη, ο Σύνδεσμος Νέων για τον Πυρηνικό Αφοπλισμό «Μπέρντραντ Ράσσελ», η Πανελλήνια Ένωση Αναπήρων και Τραυματιών Εθνικής Αντίστασης, η Ελληνική Κίνηση για τη Βαλκανική Συνεννόηση κλπ.
- Την 1^η Αυγούστου με την Α΄ Συντακτική Πράξη κατήργησε τη συνταγματική νομιμότητα και ισοβιότητα των δημοσίων υπαλλήλων και όρισε ότι θα απολυθούν όλοι οι μη νομιμόφρονες υπάλληλοι και λειτουργοί.
- Στις 2 Αυγούστου άρθηκε η ισοβιότητα των δικαστικών λειτουργών «διά την περίπτωσιν ελλείψεως νομιμοφροσύνης»

Τέλος, έθεσε υπό τον απόλυτο έλεγχό του, τον Τύπο, την Εκκλησία, την Παιδεία, την Αυτοδιοίκηση, πάντα χωρία καμία αντίδραση⁶⁰. Ο μεγάλος φόβος είχε αρχίσει.

⁵⁹ C. M. Woodhouse, *Η Άνοδος και η Πτώση των Συνταγματαρχών*, Αθήνα 2001, σελ 200-202

⁶⁰ Ν. Ψυρούκης, «*Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας. Το καθεστώς της 21^{ης} Απριλίου*», τ.4 (1983), σελ. 91

Ο έλεγχος στον Τύπο υπήρξε ολοκληρωτικός. Η λογοκρισία διατηρήθηκε υπό προληπτική μορφή επί μακρόν και υπήρξε αυστηρότατη. Χρέη λογοκριτών ασκούσαν ορισμένοι επαγγελματίες δημοσιογράφοι που δέχθηκαν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στο καθεστώς, αλλά επί ένα διάστημα αντικαταστάθηκαν από στρατιωτικούς, επειδή είχαν χαλαρώσει την επίβλεψή τους. Ταυτόχρονα ασκούσαν αυστηρός έλεγχος και στα οικονομικά των διαφόρων εντύπων, ο οποίος αποτελούσε τον εφιάλτη τους.

Τα ξένα έντυπα, όμως, περιοδικά και εφημερίδες, επιτρεπόταν να κυκλοφορούν, εκτός ορισμένων ειδικών περιπτώσεων και η κυκλοφορία τους έφθασε σε μεγάλα ύψη. Έτσι, ως ένα περιορισμένο βαθμό, μπορούσε το κοινό να πληροφορείται τι συμβαίνει στην Ελλάδα, χάρη στις ανταποκρίσεις των ξένων δημοσιογράφων.

Με την επικράτηση της Δικτατορίας, ορισμένες εφημερίδες και περιοδικά διέκοψαν την έκδοσή τους αυτόβουλα (*Ελευθερία, Αθηναϊκή, Ελευθεροτυπία κλπ*). Την πιο ηχηρή όμως και θαρραλέα στάση επέδειξε η Ελένη Βλάχου, η οποία έκλεισε ολόκληρο το δημοσιογραφικό της συγκρότημα (εφημερίδες *Καθημερινή, Μεσημβρινή*, περιοδικό *Εικόνες*) και στις 25 Απριλίου 1967 κοινοποίησε προς το προσωπικό εξώδικο δήλωση καταγγελίας της σύμβασης, η οποία αποτελούσε τολμηρή πολιτική πράξη και απροκάλυπτη αντιστασιακή ενέργεια.

Το δικτατορικό καθεστώς προσπάθησε να εξαναγκάσει την Ελένη Βλάχου να επανεκδώσει τα έντυπά της. Ο ίδιος ο Γ. Παπαδόπουλος την επισκέφθηκε για να την μεταπείσει και τις παρείχε διαβεβαιώσεις ότι γρήγορα θα καταργούνταν η λογοκρισία, ενώ σύντομα θα επανερχόταν ο κοινοβουλευτισμός. Εκείνη παρέμεινε αμετακίνητη και από τα γραφεία της, στα οποία δεχόταν συνεχώς ξένους δημοσιογράφους και διάφορες ομάδες ή προσωπικότητες του εξωτερικού, καταφερόταν συστηματικά κατά της Δικτατορίας. Η στάση της είχε διεθνή απήχηση. Οι ξένες εφημερίδες την αποκαλούσαν «Ελένη των Αθηνών» και αποτελούσε μια μορφή αντίστασης στο στρατιωτικό καθεστώς.

Η λογοκρισία επεκτεινόταν σε όλη την πνευματική σφαίρα. Ευρεία αστυνόμευση του πνεύματος επιβλήθηκε από τις πρώτες μέρες. Στη Γραμματεία Τύπου εγκαταστάθηκαν πολυάριθμες επιτροπές ελέγχου της παραγωγής στο βιβλίο, το θέατρο, τον κινηματογράφο και τη μουσική.

Έξι πενταμελείς πρωτοβάθμιες επιτροπές και μία επταμελής δευτεροβάθμια απασχολούνταν με το θέατρο και τον κινηματογράφο. Τις συγκροτούσαν δικηγόροι, φιλόλογοι, συγγραφείς, υπάλληλοι του υφυπουργείου Τύπου, συνθέτες, αστυνομικοί και στρατιωτικοί. Κανένα έργο δεν

επιτρεπόταν να ανέβει στη σκηνή χωρίς εγκριτική σφραγίδα της αρμόδιας επιτροπής. Ακόμα και οι αρχαίες τραγωδίες υπάγονταν σ' αυτήν τη διάταξη. Οι περικοπές που γίνονταν εξάλλου και στα θεατρικά και στα κινηματογραφικά έργα συχνά ήταν τόσο εκτεταμένες, ώστε αλλοίωναν ριζικά το περιεχόμενο. Ακόμη και από το έργο του Σαίξπηρ (*measure for measure*) κόπηκαν φράσεις.

Συχνά γίνονταν συμβιβασμοί ιδιόρρυθμοι. Στο έργο του Ροζέ Βιτράκ *Βικτόρ ή τα παιδιά της εξουσίας*, δόθηκε τελικά άδεια για το ανέβασμά του στο Θέατρο Τέχνης της Αθήνας, υπό τον όρο να μην αναφέρεται πουθενά η λέξη «στρατηγός»⁶¹, που αφορούσε ένα από τα βασικότερα πρόσωπα. Για να παρακάμψουν τη δυσκολία αυτή, ο μεταφραστής και το θέατρο κατέφυγαν στη χρησιμοποίηση της γαλλικής έκφρασης *Mon General*.

Επίσης, όπως στην Κατοχή, οι ηθοποιοί είχαν τη διάθεση να προσθέτουν σκετς, φράσεις, χειρονομίες, εκτός λογοκρισίας, στρεφόμενες κατά του καθεστώτος, αστυνομικοί επόπτευαν κατά τη διάρκεια της παράστασης. Πολλά έργα εξάλλου διακόπηκαν από τις πρώτες παραστάσεις, όπως και κινηματογραφικά αποσύρθηκαν, μολοντί είχαν εγκριθεί από τη λογοκρισία, γιατί εκ των υστέρων χαρακτηρίζονταν ως ύποπτα.

Το τραγούδι ελεγχόταν εξίσου αυστηρά. Ο Θεοδωράκης απαγορεύθηκε ευθύς εξ αρχής. Την ίδια τύχη είχαν και άλλοι συνθέτες ή στιχουργοί. Το μέτρο της αυστηρότητας το δίνει η περιπέτεια μιας σύνθεσης του Μάνου Χατζηδάκι, από την οποία αφαιρέθηκε η λέξη «Παρασκευή», που θύμιζε την ημέρα της 21^{ης} Απριλίου.

Όσον αφορά τα βιβλία, καταρτίζονταν πίνακες των απαγορευμένων και συχνά οι συγγραφείς υφίσταντο σκληρή δίωξη. Αντίθετα η σχολική βιβλιογραφία πλουτίστηκε με έργα πολιτικής αγωγής των μαθητών, με βάση την ιδεολογία του καθεστώτος. Επιπλέον, τα σχολικά βιβλία είχαν πολλές σελίδες αφιερωμένες στο έργο και την αιτιολογία της 21^{ης} Απριλίου.

Όσοι βίωσαν τη δικτατορία στην Ελλάδα αναμφίβολα εστιάζουν στην καταπάτηση των δημοκρατικών ελευθεριών, τη λογοκρισία και τις προσπάθειες αλλοτρίωσης της σκέψης.

Σε μια Αθήνα πλημμυρισμένη από ελληνικές σημαίες και το «Φοίνικα» της χούντας να κοσμεί όσες περισσότερες γωνιές μπορούσε, το καθεστώς προωθούσε κατά τη διάρκεια της επταετίας μια μαζική κουλτούρα με στόχο να διαφθείρει τον τρόπο σκέψης των Ελλήνων. Η πολιτική των συνταγματαρχών αποτέλεσε τροχοπέδη στην πολιτιστική ανάπτυξη της χώρας (δεν

⁶¹ Κ. Κορνέτης, *Τα παιδιά της δικτατορίας. Φοιτητική αντίσταση, πολιτισμικές πολιτικές και η μακρά δεκαετία του εξήντα στην Ελλάδα*, Αθήνα 2009, σελ. 91

επετράπη η ωρίμανσή της, που είχε ξεκινήσει στις αρχές του '60) και μια στροφή προς την παράδοση, την αρχαία Ελλάδα και τις λαϊκίστικες γιορτές.

Η Χούντα επέβαλλε λογοκρισία στη μουσική, στο θέατρο, στον κινηματογράφο, αλλά και στα πανεπιστήμια. Πάνω από 800 βιβλία Ελλήνων και ξένων συγγραφέων θεωρήθηκαν «επικίνδυνα» και αποσύρθηκαν από τις προθήκες των βιβλιοπωλείων ή καταστράφηκαν.

Στο Εθνικό θέατρο δόθηκε κατάλογος με έργα τα οποία επιτρέπονταν, ενώ απαγορεύτηκε η συμμετοχή των Αλέξη Μινωτή και Κατίνας Παξινοῦ. Τεράστιος αριθμός μουσικών κομματιών κόπηκαν στη λογοκρισία ή αναγκάστηκαν οι συντελεστές τους να παραλλάξουν τους στίχους για να περάσουν τον έλεγχο. Φυσικά, η λογοκρισία έδειξε το πιο σκληρό της πρόσωπο στο κομμάτι της δημοσιογραφίας. Επίσης, η λογοκρισία χτυπούσε και όσους προσπαθούσαν να καταγράψουν φωτογραφικά ντοκουμέντα από τη δράση των συνταγματαρχών και των οργάνων τους, στους δρόμους.

Σήμα κατατεθέν του χουντικού πολιτισμού ήταν οι «εορτές πολεμικής αρετής των Ελλήνων» (στο Καλλιμάρμαρο και στο Καυτανζόγλειο της Θεσσαλονίκης), οι εορτασμοί της 21ης Απριλίου, οι Ολυμπιάδες τραγουδιού, ακόμα και οι εκτεταμένοι στολισμοί που γίνονταν για τις θρησκευτικές εορτές (κυρίως αυτή του Πάσχα).

Στο Καλλιμάρμαρο οι εορτασμοί σε εκδηλώσεις - πανηγύρια όπως η «Πολεμική αρετή των Ελλήνων» ξεκινούσαν το πρωί με κανονιοβολισμούς και περιελάμβαναν τουλάχιστον τρία μέρη: Ομιλία ενός τουλάχιστον από τους συνταγματάρχες, παρέλαση - φαντασμαγορία με άρματα και φαγοπότι: οι μοτοσικλετιστές της ΕΣΑ έκαναν εντυπωσιακά ακροβατικά πάνω στις μηχανές τους, κρατώντας πάντα τη σημαία με το φοίνικα. Οι άντρες των ειδικών δυνάμεων έκαναν ασκήσεις γυμναστικής. Την παράσταση ωστόσο έκλεβαν οι αρχαίοι Έλληνες, οι Βυζαντινοί και οι αρματολοί του 1821, πάνω σε ευτελή άρματα από φελιζόλ - ομοιώματα αρχαίων τριήρων ή ακόμη και του θωρηκτού Αβέρωφ.

Οι παραστάσεις ήταν ποικίλες και συμβολικές⁶²: Σε ένα άρμα η στεφανωμένη Ελλάδα φορά τον χιτώνα με «έμβλημα» το φοίνικα. Άλλο άρμα ήταν ο Δούρειος Ίππος ή η παράταξη των σαρισοφόρων του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Ακολουθούσε φαγοπότι, χορός και χειροκροτήματα.

Η κρατική τηλεόραση γίνεται μετά το 1968 λαϊκό μέσο ψυχαγωγίας, με τη χειραγώγηση του καθεστώτος φυσικά. Στόχος, ο οποίος επετεύχθη, ήταν η ψυχαγωγία από το σαλόνι να αποτρέψει τυχόν επικίνδυνες κοινωνικές συναναστροφές εκτός σπιτιού. Η απήχηση του μέσου

⁶² C. M. Woodhouse, *Η Άνοδος και η Πτώση των Συνταγματαρχών*, Αθήνα 2009, σελ. 189-199

ήταν τέτοια που οι δρόμοι ερήμωναν όταν προβάλλονταν κάποια τηλεοπτικά προγράμματα όπως η σειρά «Άγνωστος πόλεμος» (1970).

Υπήρξαν φυσικά και οι ατελείωτες τηλεοπτικές αναμεταδόσεις των προαναφερόμενων πανηγυριών. Οι εικόνες του Παπαδόπουλου και του Παττακού να χορεύουν Τσάμικα, να τσουγκρίζουν αυγά, να συμμετέχουν σε πανηγύρια με σούβλες και αρνιά, περιβαλλόμενοι από πλήθος χειροκροτητών ήταν συνήθεις.

Η Χούντα επένδυσε στο μαζικό θέαμα και πέρα από την τηλεόραση. Το ποδόσφαιρο αναδεικνύεται σε βασικό παράγοντα της εθνικής ψυχαγωγίας - με αποκορύφωση το «έπος του Γουέμπλεϊ», την πορεία δηλαδή του Παναθηναϊκού στο Κύπελλο Πρωταθλητριών την άνοιξη του 1971, μια πορεία που προσπάθησε να εκμεταλλευτεί. Η ποδοσφαιρική ανωτερότητα του Παναθηναϊκού εκείνη την εποχή, ήταν φυσικό από τη μία μεριά να κρατήσει ψηλά το ανάστημα του κόσμου και από την άλλη να δέχεται επίθεση από μηχανισμούς προπαγάνδας -με φήμες και υποθετικά σενάρια- για την οικειοποίηση της ευρωπαϊκής μας επιτυχίας προς όφελός τους.

Η κινηματογραφική έκφραση της Χούντας ήταν ο Τζέιμς Πάρις και οι υπερπαραγωγές του με τους φαντάρους σε ρόλους κομπάρσων, που αλώνιζαν στο Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης. Ταινίες όπως το «Όχι», ο «Παπαφλέσσας», η «Μάχη της Κρήτης», «Οι τελευταίοι του Ρούπελ», προμόταραν τις θέσεις και τα θέλω των συνταγματαρχών όσον αφορά την εθνική συνείδηση που ήθελαν να επιβάλλουν.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το 1969 οι χουντικοί ασχολήθηκαν και με την ποίηση. Με πρωτοβουλία τους εκδόθηκε η «Λαϊκή Μούσα», μία εγκωμιαστική αν μη τι άλλο συλλογή για το έργο τους. «Κύριε Παπαδόπουλε, να ζήσης χίλια χρόνια γιατί προσφέρεις στον λαό αγάπη και συμπόνια», είναι ένα δείγμα στιχομυθίας.

Αποκορύφωμα ωστόσο αποτέλεσε ο ύμνος της Χούντας, προϊόν διαγωνισμού που τραγουδήθηκε από τον Γιάννη Βογιατζή:

"Μέσα στ' Απρίλη τη γιορτή, το μέλλον χτίζει η νιότη, αγκαλιασμένη, δυνατή, μ' εργάτη, αγρότη, φοιτητή και πρώτο τον στρατιώτη. Τραγούδι αγάπης αντηχεί, γελούν όλα τα χείλη και σμίγουν μέσα στην ψυχή, του Εικοσιένα η εποχή κι η Εικοσιμιά τ' Απρίλη. Μες στις καρδιές μπαίνει ζεστή του Απριλιού η λιακάδα κι έχουν στα στήθια τους κλεισθεί θρησκεία, οικογένεια και πάνω απ' όλα Ελλάδα".

Εν ολίγοις, η δικτατορία στόχευσε στο μυαλό, στον τρόπο σκέψης, στις λέξεις, στους ήχους, στην έκφραση, καίγοντας βιβλία, χαράσσοντας δίσκους, βασανίζοντας και εξορίζοντας αντιφρονούντες και ανθρώπους του πνεύματος.

Το προσωπικό της Παιδείας υπήρξε ευρύτατος στόχος της Δικτατορίας.⁶³ Με τη Θ2 Συντακτική Πράξη, έπρεπε όλοι οι εκπαιδευτικοί να κριθούν σύμφωνα με τις εγγυήσεις νομιμοφροσύνης προς το καθεστώς που προσέφεραν. Με μια σειρά εξάλλου, συντακτικών πράξεων, αναγκαστικών νόμων και διαταγμάτων, έγινε εκκαθάριση της Ανώτατης Παιδείας (Ε2 Συντακτική Πράξη 14/06/1967, Θ2 Συντακτική Πράξη 22/07/1967, Γ Συντακτική Πράξη 31/08/1967, ΙΕ2 Συντακτική Πράξη 20/12/1967, ΙΖ2 Συντακτική Πράξη 09/01/1968). Με αυτό τον νομοτυπικό μηχανισμό καθορίστηκαν οι όροι για την κρίση, θέση σε διαθεσιμότητα, αναστολή μονιμότητας, απόλυση ή υποβιβασμό του διδακτικού προσωπικού των ανώτατων ιδρυμάτων.

Συστήθηκαν, επίσης, επιτροπές για την εφαρμογή των Συντακτικών αυτών Πράξεων, αλλά το βέτο το είχε θέσει ένας αντισμύναρχος για την Ανώτατη και ένας ταγματάρχης για τη Μέση και Δημοτική Παιδεία, καθώς και για την Κεντρική Υπηρεσία του υπουργείου. Συνολικά, στη διάρκεια της Δικτατορίας απολύθηκαν :

- 56 καθηγητές και υφηγητές Ανωτάτων Σχολών.
- 46 λειτουργοί Μέσης Εκπαίδευσης.
- 211 λειτουργοί Δημοτικής Εκπαίδευσης.
- 13 διοικητικοί υπάλληλοι της Κεντρικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Παιδείας.

Από τους καθηγητές της Ανώτατης Παιδείας, 9 αποκαταστάθηκαν μετά το 1970. Διορίστηκαν εξάλλου, χωρίς εκλογές, 46 καθηγητές και υφηγητές στα Πανεπιστήμια Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Πατρών, Πολυτεχνείο και Πάντειο.

Παράλληλα προς την Παιδεία, ξεκαθαριζόταν και η Εκκλησία. Την κυβέρνηση της 21^{ης} Απριλίου δεν την όρκισε ο αρχιεπίσκοπος, αλλά ένας απλός αρχιμανδρίτης, ο Ιερώνυμος. Δεν είχε πολιτική έννοια η απουσία του προκαθήμενου της Εκκλησίας. Ο Χρυσόστομος, υπέργηρος και ασθενής, από καιρό δεν μπορούσε να ασκήσει τα καθήκοντά του. Λίγες μέρες, όμως, μετά την κυβερνητική ορκωμοσία, θέλησε να πάρει μέρος στην τελετουργία της Ανάστασης και να τεθεί επικεφαλής της φαντασμαγορικής νυκτερινής πομπής που θα αποτελούσε την πρώτη

⁶³ Ν.Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα 1995, σελ. 176-178

ολοκληρωμένη εμφάνιση της νέας εξουσίας : βασιλιάς, κυβέρνηση, πάσης φύσεως αξιωματούχοι, ανάμεσα στους οποίους διακριτικά υπήρχαν τα μέλη της Επαναστατικής Ομάδας. Αλλά έπαθε καρδιακή προσβολή, και το καθεστώς επωφελήθηκε για να επεκτείνει τον αναδιορθωτικό του έλεγχο και στην Εκκλησία.

Ο βασιλιάς έδειξε προθυμία συνεργασίας με το δικτατορικό καθεστώς στο σημείο αυτό. Γιατί επιθυμούσε να καταλάβει τον αρχιεπισκοπικό θρόνο ο πρωθιερέας των Ανακτόρων αρχιμανδρίτης Ιερώνυμος Κοτσώνης⁶⁴. Η Δικτατορία, δεν είχε αντίρρηση, γιατί ο Ιερώνυμος είχε σπεύσει να της προσφέρει της υπηρεσίες του με την ορκωμοσία της κυβέρνησης. Έπρεπε όμως να πεισθεί ο Χρυσόστομος να παραιτηθεί. Γιατί ήταν ισόβιος και η θητεία του, παρά την ηλικία του, μπορεί να επιζούσε αρκετό χρόνο ακόμα.

Ο ασθενής, γηραιός ιεράρχης νοσηλευόταν στο Νοσοκομείο του Ερυθρού Σταυρού και εκεί άρχισε να δέχεται συνεχείς επισκέψεις αλλά και συστηματικές πιέσεις του καθεστώτος και των Ανακτόρων να υποβάλλει την παραίτησή του. Στις 6 Μαΐου 1967, τέλος, ένας αυλικός του ενεχείρισε τα σχέδια δύο επιστολών, μία από τις οποίες θα υπέγραφε για να υποβάλλει την παραίτησή του στον βασιλιά.

Ο αρχιεπίσκοπος όμως δεν υπέγραψε καμία από τις δύο επιστολές παραίτησης, αντιθέτως συνέταξε και έστειλε μια επιστολή στο βασιλιά μέσω της οποίας του δήλωνε μέσα σε γενικές γραμμές πως όσο βρίσκεται ακόμη εν ζωή, δεν προτίθεται να παραιτηθεί.

Η αντίδραση όμως του Χρυσοστόμου δεν ελήφθη υπόψη. Στις 11 Μαΐου 1967 δημοσιευόταν ο Αναγκαστικός Νόμος 3/1967, με τον οποίο θεσπιζόταν ως όριο ηλικίας του αρχιεπισκόπου το 80^ο έτος. Έτσι αυτομάτως ο Χρυσόστομος εκτοπιζόταν από τη θέση του. Ο αρχιεπισκοπικός θρόνος κηρύχθηκε «εν χειρία» και συγκροτήθηκε νέα αριστίνδην Ιερά Σύνοδος από 8 μητροπολίτες, που όφειλε να εκλέξει τρεις υποψηφίους μεταξύ των οποίων ο βασιλιάς θα όριζε το νέο αρχιεπίσκοπο. Στο μεταξύ, χρέη αρχιεπισκόπου ανέλαβε ο πρεσβύτερος των μητροπολιτών, ο Πατρών Κωνσταντίνος.

Έτσι άρχισε η διαδικασία που θα κατέληγε στην ανάδειξη του Ιερωνύμου. Την 13^η Μαΐου συνερχόταν η νέα Ιερά Σύνοδος, η οποία ανέδειξε ως υποψηφίους τον εφημέριο Ιερώνυμο Κοτσώνη και τους μητροπολίτες Σταγών Διονύσιο και Πατρών Κωνσταντίνο. Έτσι, κατά τα συμφωνημένα με την κυβέρνηση, ο βασιλιάς πρόκρινε τον Ιερώνυμο.

⁶⁴ J. Meynaud, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα-Βασιλική εκτροπή και στρατιωτική δικτατορία*, Αθήνα 2002, σελ. 309-311

Το ίδιο απόγευμα δημοσιευόταν το σχετικό Β. Διάταγμα και την επομένη στον μητροπολιτικό ναό έγινε η τελετή της χειροτονίας του απλού ιερέα σε αρχιερέα, για να ακολουθήσει τη 17^η Μαΐου η ενθρόνισή του ως προκαθήμενου της Εκκλησίας με βυζαντινή μεγαλοπρέπεια.

Στο βασιλιά όφειλε την ανάρρησή του ο νέος αρχιεπίσκοπος. Αλλά, λίγους μήνες αργότερα έμελλε να ορκίσει τους εχθρούς του, εγκαταλείποντάς τον στις κρισιμότερες στιγμές της ζωής του. Είχε ως εφόδια τη μόρφωσή του και τον τίτλο καθηγητή Πανεπιστημίου. Ήταν θερμός θιασώτης της ένωσης των Εκκλησιών, όπως και ο πατριάρχης Αθιναγόρας, σε αντίθεση με τον προκάτοχό του Χρυσόστομο. Έτσι μία από τις πρώτες ενέργειές του ήταν να πραγματοποιήσει στις 9-12 Ιουνίου επίσκεψη στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, όπου έγινε δεκτός με βυζαντινή ιεροτελεστία από τον Αθιναγόρα.

Αλλά οι ζυμώσεις για την ένωση των Εκκλησιών ελάχιστη πρακτική σημασία είχαν για το νέο καθεστώς. Εκείνο που πέτυχε ήταν να θέσει και στον εκκλησιαστικό κόσμο έναν ισχυρό τοποτηρητή του. Ταυτόχρονα, όμως, άρχισε μια αντίσταση και στον κλήρο κατά του προσώπου του Ιερόνυμου, που επεκτεινόταν ως αντίσταση κατά του καθεστώτος, κέντρο της οποίας ήταν ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Παντελεήμων.

Η εκκαθάριση βέβαια υπήρξε ιδιαίτέρως ευρεία και σκληρή στις Ένοπλες Δυνάμεις και τα Σώματα Ασφαλείας.

Παρά την αυστηρή όμως, εκκαθάριση των ενόπλων δυνάμεων, οι πραξικοπηματίες δεν ήταν σε θέση, στην πρώτη φάση τους, να ελέγχουν όλες τις διοικήσεις⁶⁵. Σε πολλές μεγάλες μονάδες τοποθέτησαν αξιωματικούς οι οποίοι έτρεφαν εχθρικές διαθέσεις. Στο Γ' Σώμα Στρατού το στρατηγό Ζωιτάκη αντικατέστησε ο αντιστράτηγος Περίδης, ενώ διατηρήθηκε στη θέση του ο επιτελάρχης του Σώματος Βιδάλης. Τη διοίκηση της Ι' Στρατιάς ανέλαβε ο στρατηγός Κόλλιας. Διοικητής της Θωρακισμένης Μεραρχίας τοποθετήθηκε ο ταξίαρχος Έρσελμαν, ενώ τη θέση του στρατηγού Περίδη, ως διοικητή της 91^{ης} Στρατιωτικής Διοίκησης, κατέλαβε ο ταξίαρχος Ζαλαχώρης. Όλοι αυτοί οι ανώτατοι αξιωματικοί, που ανέλαβαν τόσο καίριες θέσεις, έμελλαν να πρωταγωνιστήσουν σε λίγους μήνες στο κίνημα του βασιλιά εναντίον του καθεστώτος. Αλλά στο ίδιο κίνημα επρόκειτο να επαληθευθεί κατά δραματικό τρόπο η αποκάλυψη της έκθεσης Π.

⁶⁵ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, «Σύγχρονος Ελληνισμός από το 1941 έως το τέλος του αιώνα», τ. 16 (2000), σελ. 278

Πανουργιά, ότι τις βασικές μονάδες ουσιαστικά τις ήλεγχαν πια επιτροπές κατώτερων αξιωματικών, έτοιμες να δέσουν τους διοικητές τους για χάρη της Δικτατορίας.

Κάπου, όμως εδώ, πριν συνεχίσουμε με την αναφορά των πολιτικών γεγονότων και των δράσεων της λεγόμενης Χούντας των Συνταγματαρχών, πρέπει να σταθούμε στην ιδεολογία του καθεστώτος αυτού, ή αν θέλετε στις ρίζες του.

Οι δικτάτορες αποτελούσαν μια ομάδα που οι ρίζες τους εισχωρούν πολύ βαθιά στον χρόνο. Ουσιαστικά είχε εκκολαφθεί μέσα στην οργάνωση του Ι.Δ.Ε.Α, η οποία εξελίχθηκε σε θεματοφύλακα του καθεστώτος που προέκυψε από την ένοπλη αναμέτρηση της Δεξιάς με την Αριστερά και την ήττα της τελευταίας.

Ο Ι.Δ.Ε.Α ιδρύθηκε τον Οκτώβριο του 1944⁶⁶ στην Αθήνα με γεννήτορες δύο άλλες οργανώσεις αξιωματικών που είχαν αναφανεί στα χρόνια του πολέμου : η μία στην Ελλάδα (ΤΡΙΑΙΝΑ) και η άλλη στη Μέση Ανατολή (ΕΝΑ). Εμπορούμενος από ακραία δεξιά ιδεολογία, επιχείρησε μάταια με άλλους αξιωματικούς, τη νύχτα της 31^{ης} Μαΐου 1951, να καταλάβει με στρατιωτικό πραξικόπημα την εξουσία εν ονόματι του Παπάγου.

Μέσα στους κόλπους όμως του Ι.Δ.Ε.Α, είχε σχηματιστεί μια ιδιαίτερη ομάδα αξιωματικών, κρυφά, όπως φαίνεται, από την ηγεσία του, η οποία αποτελούσε την ακραία δεξιά πτέρυγά του. Ποιοι την απάρτιζαν ; Οι περισσότεροι από τους πρωταγωνιστές του κατοπινού πραξικοπήματος της 21^{ης} Απρίλη 1967.

Ο Ι.Δ.Ε.Α αυτοδιαλύθηκε το 1952⁶⁷, όταν σχηματίστηκε η κυβέρνηση Παπάγου μετά τις εκλογές της 16^{ης} Νοεμβρίου του έτους εκείνου. Αλλά η διάλυσή του υπήρξε μάλλον τυπική. Τα στελέχη του διατήρησαν επαφές και κατά τα επόμενα έτη και περισσότερο απ' όλους η ομάδα του Γ. Παπαδόπουλου παρέμεινε συμπαγής και αποτελούσε ουσιαστικά τη συνέχεια του Ι.Δ.Ε.Α.

Σε τι απέβλεπε η ομάδα εκείνη ; Αρχικά, αποτελούσε την οργανωμένη ένοπλη έκφραση της άκρας Δεξιάς, της συντήρησης και συνδέθηκε βαθμιαία με όλες, τόσο τις στρατιωτικές όσο και τις μη στρατιωτικές δυνάμεις, που απέβλεπαν, σε τελευταία ανάλυση, στον ίδιο σκοπό : να είναι οι φρουροί του, μετά τον εμφύλιο πόλεμο, δεξιού αστικού καθεστώτος.⁶⁸ Ο Γεώργιος Παπαδόπουλος κατόρθωνε ολοένα και περισσότερο να καταλαμβάνει σημαντικές θέσεις στο

⁶⁶ Γ. Καραγιώργας, *Από τον ΙΔΕΑ στο πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου*, Αθήνα 2003, σελ.109

⁶⁷ Δ. Χαραλάμπης, *Στρατός και πολιτική εξουσία. Η δομή της εξουσίας στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα 1985, σελ. 140

⁶⁸ Δ. Χαραλάμπης, *Στρατός και πολιτική εξουσία. Η δομή της εξουσίας στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα 1985, σελ. 178

σύστημα αυτών των δυνάμεων και μπόρεσε σταδιακά σε μεγάλο βαθμό να κρατά τα νήματά τους και να τις κινεί ο ίδιος. Αλλά φυσικά απέβλεπε, μέσα στο πλαίσιο τους, στην προσωπική του επικράτηση με τη βοήθεια της ομάδας του, αναμένοντας την εμφάνιση της κατάλληλης ευκαιρίας.

Πότε θα εμφανιζόταν η ευκαιρία αυτή ; Όσο την εξουσία την κατείχαν δεξιά κόμματα (Ελλ. Συναγερμός, Ε.Ρ.Ε) δεν ετίθετο ζήτημα να επέμβουν στρατιωτικοί για την περιφρούρηση του δεξιού αστικού καθεστώτος. Το θέμα όμως γεννιόταν μόλις συνέβαινε ένας κλονισμός του πολιτικού συστήματος. Τότε διάφορες ομάδες αξιωματικών έσπευδαν να εξετάσουν το ενδεχόμενο της παρέμβασής τους, είτε εξωθώντας την πολιτική εξέλιξη προς ορισμένη κατεύθυνση, είτε καταλαμβάνοντας οι ίδιοι την εξουσία.

Η Ομάδα Παπαδόπουλου, διατηρώντας πάντα τη συνοχή της, δεν έπαυε να τρέφει τη σταθερή προοπτική να αναλάβει κάποτε την εξουσία. Σιγά σιγά μάλιστα, σε πολλούς αξιωματικούς οι φιλοδοξίες του Γ. Παπαδόπουλου γίνονταν γνωστές και τον αποκαλούσαν, μεταξύ σοβαρού και αστείου, Νάσερ⁶⁹. Ενώ ο επίλεκτος συνεργάτης του Ι. Λαδάς επονομαζόταν Μπέρια.

Με συνέπεια η Ομάδα Παπαδόπουλου κατευθυνόταν προς τον σκοπό της. Αλλά ευνοήθηκε σε αποφασιστικό βαθμό από την εξέλιξη των πραγμάτων. Αφού επί δέκα σχεδόν έτη από τη λήξη του Εμφυλίου Πολέμου το καθεστώς παρέμενε ακμαίο και αρραγές, από τα τέλη της δεκαετίας του 50' άρχισε να βυθίζεται σε βαθιά κρίση. Η αστική τάξη δεν μπόρεσε να διατηρηθεί συμπαγής. Μέσα στους κόλπους της με τη φθορά της Δεξιάς, ο συσχετισμός των δυνάμεων μεταβαλλόταν υπέρ της κεντρώας μερίδας της. Το αποτέλεσμα ήταν η ένταση της διαμάχης των αστικών τμημάτων, ενώ οι αριστερές και κεντροαριστερές δυνάμεις επωφελούνταν, ανδρώνονταν, καταλάμβαναν κενό χώρο και καθιστούσαν με την ανάπτυξή τους πιο βαθιά την κρίση του καθεστώτος, καθώς ασκούσαν ολοένα μεγαλύτερη πίεση για κοινωνικούς μετασχηματισμούς.

Μέσα σε αυτή την κρίση, η Ομάδα Παπαδόπουλου βρήκε θαυμάσια ευνοϊκούς όρους για να αναπτυχθεί και ανδρώθηκε σε δύο αποφασιστικούς σταθμούς.

Ο πρώτος σταθμός ήταν η αμέσως μετά το 1958 περίοδος. Τότε η Δεξιά πανικοβλήθηκε από την επιτυχία της Ε.Δ.Α (24% των ψήφων) στις εκλογές της 11^{ης} Μαΐου εκείνου του έτους και έσπευσε να δημιουργήσει το νεότερο στρατιωτικό και πολιτικό παρακράτος. Ο Γ. Παπαδόπουλος έγινε βασικό στέλεχος της μεγάλης ομάδας, που με επικεφαλής τον αρχηγό του Γ.Ε.Σ στρατηγό

⁶⁹ Γ. Καράγιωργας, *Από τον ΙΔΕΑ στο πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου 1967*, Αθήνα 2003, σελ. 143-149

Καρδαμάκη εκπόνησε και έστησε τον μηχανισμό του σχεδίου «Περικλής». Αυτός επάνδρωνε το Κέντρο Αναφοράς του σχεδίου, ήταν δηλαδή ένα είδος γενικού γραμματέα του μηχανισμού.

Ο δεύτερος σταθμός ήταν η μετά το 1963 περίοδος. Το έτος εκείνο ήταν η αφετηρία μιας μεγάλης πολιτικής αλλαγής στην Ελλάδα. Για πρώτη φορά από το 1950-52, οι δυνάμεις του Κέντρου απειλούσαν ισχυρά το πολιτικό κατεστημένο της Δεξιάς, αν και δεν έθιγαν ακόμα τα κοινωνικά βάθρα του. Η Δεξιά απάντησε κινητοποιώντας το παρακράτος και η Ομάδα Παπαδόπουλου είχε πάλι μπροστά της ευρύ πεδίο δράσης και ανάπτυξης.

Στην περίοδο όμως εκείνη, πέρασε από μια σοβαρή φάση δοκιμασίας. Όταν ήρθε το Φεβρουάριο του 1964 η κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου στην εξουσία με ενισχυμένες δυνάμεις, τέθηκε ως βασικό θέμα η εκκαθάριση του στρατού από τον Ι.Δ.Ε.Α και τις διακλαδώσεις του, όπως η Ομάδα Παπαδόπουλου. Δεν ήταν εύκολη όμως η ενέργεια αυτή, διότι υπήρχε ο φόβος του στρατού, που είχε ηγεσία εχθρική προς τη νέα κυβέρνηση, να επέμβει πριν προφτάσει να πραγματοποιηθεί η εκκαθάριση. Πράγματι, στις αρχές Απριλίου 1964, οι τέσσερις αρχηγοί των επιτελείων (Πιπλής του Γ.Ε.ΕΘ.Α, Σακελλαρίου του Γ.Ε.Σ, Αντωνάκος του Γ.Ε.Α, Αυγέρης του Γ.Ε.Ν) έκαναν προειδοποιητικό διάβημα στον υπουργό Εθνικής Αμύνης Π. Γαρουφαλλιά, εκφράζοντας την έντονη ανησυχία τους για την πολιτική εξέλιξη.

Στην Ορεστιάδα, ο Γ. Παπαδόπουλος παρακολούθησε από μακριά τη θυελλώδη κοινωνική και πολιτική σύγκρουση του κυβερνώντος Κέντρου με τις δυνάμεις της Δεξιάς και των συμμάχων της. Αλλά παρά την απομάκρυνση των στελεχών της Ομάδας Παπαδόπουλου, το στρατιωτικό παρακράτος, αν και είχε προσωρινά αρκετά εξαρθρωθεί, εξακολουθούσε να λειτουργεί και να βρίσκεται σε επαφή με τους «εξόριστους», οι οποίοι είχαν εκσφενδονιστεί κατά μία έννοια στα σύνορα και στην Κύπρο.

Αυτή ήταν λοιπόν, σε γενικές γραμμές, η αφετηρία των Συνταγματαρχών πολλά χρόνια πριν επιβάλλουν τη δικτατορία. Μυημένοι απόλυτα σε αρχές και αξίες που πρέσβευαν ακροδεξιές και παρακρατικές ομάδες, όπως ο Ι.Δ.Ε.Α, δε δίστασαν να εκμεταλλευτούν τις πολιτικές ανωμαλίες της δεκαετίας 1965-1967 και να οργανώσουν το πραξικόπημα. Το μόνο σίγουρο ήταν πως η Ελλάδα ήταν υποχρεωμένη να ζητήσει για ακόμα μια φορά το όνειδος μια στρατιωτικής δικτατορίας, με ό,τι κι αν αυτό συνεπαγόταν. Αυτή τη φορά φαίνεται πως ο λαός είτε λόγω της αδυναμίας του, είτε λόγω φόβου, δεν προέβαλλε ουσιαστικά σχεδόν καμία αντίσταση τα πρώτα χρόνια από την επιβολή της Δικτατορίας. Επομένως όλο το βάρος της αντίστασης έπεφτε στα πολιτικά πρόσωπα και ίσως στις πολιτικές δημοκρατικές οργανώσεις που υπήρχαν πριν από το

πραξικόπημα. Εν τέλει, υπήρξε αντίσταση κατά της Χούντας των Συνταγματαρχών και θα την αναλύσουμε εκτενέστερα στο κεφάλαιο που ακολουθεί.

Δ΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΟΙ ΑΝΤΙΔΙΚΤΑΤΟΡΙΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ

Η κατάρρευση του βασιλικού πραξικοπήματος, η φυγή του βασιλιά στη Ρώμη και η πλήρης αδυναμία του στρατού να αντιδράσει φαίνεται να σταθεροποιούν απόλυτα τους Συνταγματάρχες στην Ελλάδα. Κατ' αυτούς όλα κυλούσαν ομαλά και ήρεμα, όμως ένα σημαντικό γεγονός τον Αύγουστο του 1968, έμελλε να χαλάσει την ηρεμία τους.

Στις 7.30 περίπου το πρωί της 13^{ης} Αυγούστου 1968, μια μικρή φάλαγγα κατευθυνόταν προς την Αθήνα από το Λαγονήσι. Ήταν ο Γ. Παπαδόπουλος με τη συνοδεία του, που ξεκίνησε ως συνήθως από την πρωθυπουργική έπαυλη στο 38^ο χιλιόμετρο της παραλιακής του Σουνίου. Προπορεύονταν δύο μοτοσικλέτες⁷⁰, ακολουθούσε το αυτοκίνητο του πρωθυπουργού και σε απόσταση δέκα μέτρων ερχόταν το αυτοκίνητο της ασφάλειας. Η φάλαγγα κινούταν κανονικά, και μεταξύ 31^{ου} και 32^{ου} χιλιομέτρου πέρασε πάνω από μια υπόγεια σήραγγα αποχέτευσης των νερών της βροχής μήκους επτά μέτρων. Αλλά, μόλις είχε διέλθει και το αυτοκίνητο της ασφάλειας, μια ισχυρή, εκκωφαντική έκρηξη έγινε μέσα στη σήραγγα, η οποία άνοιξε δύο μεγάλες τρύπες στο κατάστρωμα του δρόμου. Ήταν φανερό ότι η έκρηξη προοριζόταν να πλήξει το πρωθυπουργικό αυτοκίνητο, αλλά καθυστέρησε ένα με δύο δευτερόλεπτα. Αμέσως η φάλαγγα σταμάτησε, οι άνδρες της ασφάλειας τρέξαν επιτόπου, ενώ ειδοποιούνταν με τον ασύρματο η αρμόδια διοίκηση Χωροφυλακής και σε λίγο κατέφθανε ισχυρή αστυνομική δύναμη που απομόνωσε την περιοχή. Μετά από συστηματική έρευνα, ανακαλύφθηκε ο δράστης. Ένας νέος ψιλόλιγνος με μαγιά κρυμμένος πίσω από έναν βράχο. Στο μεταξύ, ο Γ. Παπαδόπουλος συνέχισε την πορεία του. Όταν έφθασε στην Αθήνα, πήρε μέρος στην τακτική συνεδρίαση του Υπουργικού Συμβουλίου με εκπληκτική ψυχραιμία, χωρίς να πει το παραμικρό για την απόπειρα. Αργότερα εμβρόντητοι οι υπουργοί πληροφορήθηκαν τι συνέβη.

Ποιος όμως ήταν ο δράστης ; Δεν διευκόλυνε καθόλου τις Αρχές για την ταυτότητά του. Δήλωσε μόνο ότι δεν είχε συνεργούς. Αργότερα διαπιστώθηκε ότι το επώνυμό του ήταν Παναγούλης. Αλλά υπήρχε τόση σύγχυση, ώστε θεωρήθηκε ότι πρόκειται για τον Γεώργιο

⁷⁰ Κ. Μαρδάς, *Αλέξανδρος Παναγούλης-Πρόβες Θανάτου*, Αθήνα 1997, σελ. 56

Παναγούλη⁷¹, υπολοχαγό των ΛΟΚ, που από καιρό είχε εγκαταλείψει τη μονάδα του και κηρύχθηκε λιποτάκτης. Μετά από δύο ημέρες εξακριβώθηκε ότι επρόκειτο για τον αδελφό του, Αλέξανδρο Παναγούλη, σπουδαστή του Μετσόβειου Πολυτεχνείου, στρατιώτη, που υπηρετούσε στο 81^ο Σύνταγμα Πεζικού στη Βέροια. Αλλά και αυτός είχε κηρυχθεί λιποτάκτης, γιατί από τις 27 Μαΐου 1967 είχε εγκαταλείψει το 266^ο ημικινητό στρατιωτικό νοσοκομείο διακομιδών όπου νοσηλευόταν.

Οι αρχές κατόρθωσαν να συλλάβουν πολλούς από τους συναγωνιστές του Αλ. Παναγούλη και γενικά η προανάκριση μπόρεσε να αποκαλύψει όλο το μηχανισμό και το δίκτυο της απόπειρας. Το προανακριτικό πόρισμα του ταγματάρχη Θεοφιλογιαννάκου εκδόθηκε στις 2 Οκτωβρίου 1968 και δημοσιεύθηκε στις εφημερίδες στις 20 Οκτωβρίου. Τα βασικά στοιχεία αλλά και οι πολλές λεπτομέρειες που αναφέρονται, ανταποκρίνονται γενικά στην πραγματικότητα. Έφερε όμως, στο φως και μια εκπληκτική πλευρά της υπόθεσης : ότι από τους σημαντικότερους συνεργάτες του μηχανισμού ήταν ο υπουργός Εσωτερικών και Εθνικής Αμύνης της Κύπρου, Πολύκαρπος Γιωρκάτζης.

Η απόφαση του στρατοδικείου εκδόθηκε περίπου τρεις μήνες μετά στις 18 Νοεμβρίου 1968 και επέβαλλε στον Παναγούλη, την ποινή θανάτου δις. Ο Γ. Παπαδόπουλος δεν ήθελε να επιβληθεί θανατική ποινή, αλλά υπερίσχυσαν οι ομάδες των αδιάλλακτων. Η απόφαση θεωρούταν οριστική και αμετάκλητη και η εκτέλεσή της έπρεπε να γίνει μέσα σε τρεις μέρες.

Στο μεταξύ, όμως, είχε εκδηλωθεί παγκόσμιος θόρυβος. Πρώτη εκδήλωση κατά της καταδίκης εκείνης ήταν του Γάλλου Ντενίς Λαγκλούα, εκπροσώπου της Διεθνούς Ομοσπονδίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ο οποίος παρακολούθησε ως παρατηρητής τη δίκη.

Ακολούθησαν πολλές εκκλήσεις από όλα τα μέρη του κόσμου προς τον Γ. Παπαδόπουλο, να μην εκτελεσθεί η ποινή. Στην Ιταλία έγινε στάση εργασίας επί 5 λεπτά, ενώ στο Βέλγιο, την Ολλανδία και τη Δυτική Γερμανία σημειώθηκαν διαδηλώσεις. Το Εργατικό Κόμμα της Αγγλίας και τα Σοσιαλιστικά Κόμματα Γαλλίας και Ιταλίας ζήτησαν από την ελληνική κυβέρνηση να σεβαστεί τη ζωή του καταδίκου.

Η παρισινή εφημερίδα *Mont* χαρακτήριζε ως «εκπληκτική» την έκταση και την ποιότητα των εκδηλώσεων συμπαράστασης προς τον Παναγούλη απ' όλο τον κόσμο και εξέφραζε πως είναι αδύνατον να τις αψηφήσει το ελληνικό καθεστώς. Πράγματι, ο Γ. Παπαδόπουλος τελικά αρνήθηκε

⁷¹ Γ. Φλώρος, *Αντιστασιακές οργανώσεις στη δικτατορία. Στοιχεία για την εμφάνιση, τη δράση και την πορεία τους*, Αθήνα 2007, σελ. 78

να υποκύψει στην πίεση των αδιάλλακτων μελών της Επαναστατικής Ομάδας, που επέμεναν πως ο Παναγούλης έπρεπε να εκτελεστεί για λόγους παραδειγματισμού. Χωρίς να απονεμηθεί χάρη στον κατάδικο,⁷² που αρνήθηκε να υποβάλει τη σχετική αίτηση, σιωπηρά η ποινή του παρέμεινε ανεκτέλεστη. Μεταφέρθηκε στις φυλακές της Αίγινας και κατόπιν του Μπογιατίου, χωρίς να θεωρείται πια μελλοθάνατος.

Η υπόθεση Παναγούλη ήταν και η πρώτη επίσημη μορφή αντίστασης κατά του δικτατορικού καθεστώτος. Μπορεί τα αποτελέσματα που περίμεναν πολλοί από την ενέργειά του, να μην ήταν θετικά, τουλάχιστον όμως στάλθηκε το πρώτο μήνυμα στους ιθύνοντες του καθεστώτος πως ο λαός αρχίζει σιγά σιγά να εναντιώνεται στο στρατιωτικό καθεστώς. Είτε ατομικά, όπως ο Παναγούλης, είτε συλλογικά, όπως θα δούμε τώρα.

Πρώτη μεγάλη οργάνωση ήταν το Πατριωτικό Αντιδικτατορικό Μέτωπο (ΠΑΜ). Ιδρύθηκε στα μέσα Μαΐου 1967, από στελέχη της Ε.Δ.Α, του Κ.Κ.Ε, συνδικαλιστές, μέλη της Νεολαίας Λαμπράκη και άλλους. Τον ιδρυτικό πυρήνα τον σχημάτισαν οι Μίκης Θεοδωράκης, Φιλίνης, Μπριλλάκης, Βότσης, Μανωλάκος και ο Τάσος Δήμου. Εξέδωσε αμέσως διακήρυξη που την πολυγράφησε ο Γ. Βότσης και δραστήρια επιδόθηκε στην οργανωμένη επέκτασή του, που υπήρξε ταχεία. Ύστερα από λίγο το Π.Α.Μ άρχισε να εκδίδει την παράνομη εφημερίδα «Νέα Ελλάδα».

Δέκα μέρες μετά την ίδρυση του Π.Α.Μ, γεννιόταν η μεγάλη αντιστασιακή οργάνωση του Κέντρου, η Δημοκρατική Άμυνα (ΔΑ). Στην αρχή περιλάμβανε πέντε μεγάλες ομάδες που οι εκπρόσωποί τους αποτελούσαν το 5μελές Διοικητικό Συμβούλιο. Οι ομάδες αυτές ήταν :

- Ο «Όμιλος Παπαναστασίου».
- Η Ελληνική Σοσιαλδημοκρατική Ένωση.
- Οι Δημοκρατικοί Σύλλογοι, που αποτελούνταν κυρίως από επαγγελματίες και τεχνίτες.
- Μια ομάδα φοιτητών.
- και η ομάδα βουλευτών της Ένωσης Κέντρου, που ανήκαν κυρίως στην Κεντροαριστερή πτέρυγα.

⁷² Κ. Μαρδάς, *Αλέξανδρος Παναγούλης-Πρόβες Θανάτου*, Αθήνα 1997, σελ. 99-101

Στις αρχές Ιουνίου έγινε η εκλογή της πρώτης ηγεσίας. Ο Γεώργιος Μυλωνάς έγινε ο πολιτικός εκπρόσωπος της Δ.Α και το σύνθημά της ήταν : «Αντίσταση με κάθε μέσο, περιλαμβανομένων και των όπλων».

Μία φορά τη βδομάδα γινόταν συνεδρίαση του Διοικητικού Συμβουλίου, με όλους τους κανόνες του συνωμοτισμού και ο αστυνομικός μηχανισμός της Δικτατορίας στάθηκε ανίκανος να ανακαλύψει την οργάνωση. Μόνο μία έκρηξη των αποθηκευμένων υλικών στο σπίτι του στελέχους της καθηγήτη Καραγιωργα αποκάλυψε πολύ αργότερα το μηχανισμό της Δημοκρατικής Άμυνας.

Η οργάνωση αυτή, το 1967, είχε αρκετά γρήγορη ανάπτυξη και επεκτάθηκε γρήγορα στη Θεσσαλονίκη. Αμέσως μετά την ίδρυσή της, ο ιδιαίτερος του Ανδρέα Παπανδρέου, Αντώνης Λιβάνης⁷³, ο δημοσιογράφος Κωνσταντίνος Καλλιγιάς και ο Β. Φίλιας έσπευσαν στη μακεδονική πρωτεύουσα και ήρθαν σε επαφή με μια ομάδα διακεκριμένων πολιτών. Τον Αύγουστο ήρθε και η νεαρή δημοσιογράφος Ελένη Δουκίδου, που καταγόταν από τη Θεσσαλονίκη και συνεπώς οι συχνές μεταβάσεις της στη μακεδονική πρωτεύουσα δε θα κινούσαν υποψίες. Η επέκταση συνεχιζόταν, αλλά με το χαρακτηριστικό της απουσίας του μαζικού στοιχείου. Περισσότερο από το Π.Α.Μ, η Δ.Α ήταν οργάνωση στελεχών.

Η ίδρυση των δύο μεγάλων αντιδικτατορικών οργανώσεων Π.Α.Μ και Δ.Α, αποτελεί σταθμό για την αντίσταση κατά της Χούντας των Συνταγματαρχών. Η πρώτη ήταν τέκνο της Αριστεράς. Η δεύτερη θυγατέρα, αν θέλετε, του Κέντρου ή ακριβέστερα της Κεντροαριστεράς. Η Δεξιά έλειπε ακόμη από το προσκλητήριο της οργανωμένης πάλης· θα εμφανιζόταν αργότερα κι αυτή, αν και από τον Σεπτέμβριο ο τότε αρχηγός της, που βαθμιαία θα μεταβαλλόταν σε πανελλαδικό και υπερκομματικό σύμβολο, Π. Κανελλόπουλος ύψωσε πρώτος τη φωνή του από τον πολιτικό κόσμο. Όπως είχε κάνει και το 1941, στην Κατοχή.

Στις αρχές του 1968 οι απόστρατοι αντιστράτηγοι Τζανετής, Δημόπουλος, Παπαδάτος και Περίδης, συνέπηξαν μια οργάνωση που γρήγορα περιέλαβε πενήντα περίπου αξιωματικούς. Οι αντιστράτηγοι αποτελούσαν τη διοικούσα επιτροπή της οργάνωσης, τη γραμματεία της οποίας ανέλαβε ο ταξίαρχος Μπάλκος, με βοηθό τον αντισυνταγματάρχη Δροσογιάννη. Η κίνηση αυτή συνέταξε αμέσως καταστατικό, που προέβλεπε τα εξής :

- Βίαιη ανατροπή της Δικτατορίας από το στρατό.

⁷³ ΠΑΚ, *Ντοκουμέντα 1972-1974*, Αθήνα 1997, σελ. 45

- Σχηματισμό κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας με τακτή προθεσμία για τη διενέργεια εκλογών.
- Κατόπιν άμεση διάλυση της οργάνωσης

Δεν μπόρεσε, όμως, η οργάνωση αυτή να διατηρηθεί. Εσωτερικές διαφωνίες ανέστειλαν την ανάπτυξή της και η σύλληψη κατόπιν του αντιστράτηγου Περίδη της κατέφερε βαρύ πλήγμα, ώστε ουσιαστικά έπαψε να υπάρχει.

Στο μεταξύ, οι πολιτικές αντιδικτατορικές οργανώσεις, πολλαπλασιάζονταν με ταχύτητα⁷⁴, αλλά η δράση τους ήταν πολύ περιορισμένη και ελαφρά, που απλά υπενθύμιζε την ύπαρξη αντίστασης : παράνομος Τύπος, προκηρύξεις, έρανοι ή ενεργότερες, αλλά οπωσδήποτε ελαφρές, πράξεις, από τις οποίες αναφέρουμε ορισμένες.

α) Το πρωί της 26^{ης} Ιουνίου 1967, οι διαβάτες που περνούσαν μπροστά από τη Στρατιωτική Λέσχη Θεσσαλονίκης και από το μαντρότοιχο του Γ' Σώματος Στρατού, με έκπληξη είδαν την κόκκινη επιγραφή «Κάτω η Χούντα».

β) Το βράδυ της 4^{ης} Αυγούστου 1967, σε ένα κτήριο της Άνω Τούμπας έγινε συγκέντρωση αξιωματικών για να ακούσουν επετειακή ομιλία. Ξαφνικά, όμως, μια φωτεινή επιγραφή, κατασκευασμένη από φλεγόμενα στουπιά, έλαμψε σε απόσταση 100 μέτρων : «1-1-4». Την επιγραφή την έσβησαν, αλλά το επεισόδιο και ο συμβολισμός του έκαναν εντύπωση στους συγκεντρωμένους αξιωματικούς.

γ) Στις 2 Σεπτεμβρίου 1967, έγιναν τα εγκαίνια της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης (ΔΕΘ). Το βράδυ εκείνο σ'έναν κεντρικό στύλο της ΔΕΘ έξω από τον περίβολο της Έκθεσης, παρουσιάστηκε μια ανωμαλία. Όταν έφτασε το συνεργείο για να την επισκευάσει, αντιλήφθηκε ότι ο στύλος είχε διατρυπηθεί σε τέσσερα σημεία, όπου είχαν τοποθετηθεί εκρηκτικά καψύλλια. Ήταν φανερό ότι είχε προπαρασκευαστεί ο στύλος για να ανατιναχτεί, οπότε όλη η Δ.Ε.Θ θα βυθιζόταν στο σκοτάδι. Δε λειτούργησε όμως, καλά ο εκρηκτικός μηχανισμός και η βλάβη υπήρξε περιορισμένη.

Αλλά οι συνθήκες δεν επέτρεπαν ακόμα τη μεταπήδηση από την εκλεκτική Αντίσταση, την αντίσταση των στελεχών δηλαδή, στην ομαδική Αντίσταση. Η εργατική τάξη⁷⁵, η σπονδυλική στήλη μιας λαϊκής δράσης, κινείται όταν αρχίσουν να δημιουργούνται επαναστατικές συνθήκες

⁷⁴ Ν. Κλείτσικας, «Το ελληνικό φοιτητικό κίνημα και ο αντιδικτατορικός αγώνας στην Ιταλία», Αθήνα 2000, σελ.39

⁷⁵ Α. Υφαντόπουλος, «Το ΚΚΕ Εσωτερικού και ο "Ρήγας Φεραίος" στο αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα : μαρτυρίες και ιδεολογική διαχείριση της μνήμης», Αθήνα 2000, σελ.228-229

που ξεπηδούν από βαθιά κοινωνική και οικονομική κρίση. Εδώ πρέπει να επαναλάβουμε πως δεν υπήρχαν σε μεγάλη ανάπτυξη τέτοιες συνθήκες στην Ελλάδα τότε. Η κρίση ήταν περισσότερο πολιτική. Εξάλλου, η εργατική μάζα δεν μπορούσε να κατανικήσει την τρομερή επαγρύπνηση του καθεστώτος.

Από τις πρώτες βδομάδες της Δικτατορίας, συνδικαλιστικά και κομματικά στελέχη της Ε.Δ.Α (Κ.Κ.Ε)⁷⁶ προσπάθησαν να οργανώσουν τους εργάτες, με πρωτοπόρο τον Τάσο Δήμου εκ μέρους του Π.Α.Μ. Έτσι λοιπόν, στις 17 Αυγούστου 1967 αναγγέλθηκε η ίδρυση του Α.Ε.Μ (Αντιδικτατορικό Εργατικό Μέτωπο). Ο μηχανισμός της Δικτατορίας, όμως, κατέκλυζε με πράκτορές του τα εργοστάσια και τόσο αυτοί όσο και ο φόβος παρέλυσαν την εργατική αντίδραση.

Εξίσου πενιχρή, στην πρώτη φάση του καθεστώτος, ήταν η οργάνωση και κινητοποίηση του άλλου μαζικού κλάδου, των φοιτητών.

Στην εποχή της τεχνολογικής επανάστασης και της γενικής κρίσης του κόσμου, το φοιτητικό κίνημα αποκτά αυτονομία και δύναμη, λέξεις άγνωστες στα προηγούμενα χρόνια. Κυρίως όμως πολιτικοποιείται. Οι φοιτητές δεν περιμένουν την ωρίμανση των κοινωνικών και οικονομικών όρων για να ξεσηκωθούν και να κινηθούν. Εξορμούν οιστρηλατούμενοι και από πολιτικά κίνητρα.

Βέβαια δεν παύει στον αιώνα μας να είναι η εργατική τάξη η βασική επαναστατική δύναμη. Όποιος αποδίδει στο φοιτητικό κίνημα την ικανότητα να αντικαταστήσει αυτή τη δύναμη, εκτρέφει αυταπάτες, αψηφά τους κοινωνικούς νόμους και διαψεύδεται από την πραγματικότητα, από την οποία αναπηδά πρόσφατο και δραματικό παράδειγμα ο «παρισινός Μάης» του 1968. Το κίνημα αυτό, υπήρξε δημιούργημα φοιτητών. Ήταν το πιο ένδοξο πυροτέχνημα που κατέληξε στο πιο άδοξο σβήσιμο. Διότι η εργατική τάξη της Γαλλίας δεν το ακολούθησε, ουσιαστικά παρέμεινε ουδέτερη. Επομένως, όπως αναφέραμε προηγουμένως, οι εργατικές μάζες δεν ξεσηκώνονται εύκολα χωρίς να υπάρχουν οι αντίστοιχες κοινωνικές και οικονομικές προϋποθέσεις.

Φυσικά δεν παύει το φοιτητικό κίνημα να αποτελεί σοβαρή επαναστατική δύναμη. Αν δεν είναι σε θέση να αποτελέσει τον κορμό μιας λαϊκής έκρηξης, μπορεί να καταστεί το έναυσμά της. Στην Ελλάδα ειδικά, έχει σοβαρή παράδοση αγώνων και πολιτικοποίησης, που αρχίζει από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα (ας θυμηθούμε τη «Χρυσή Νεολαία» του 1862, που έπαιξε τόσο σημαντικό

⁷⁶ Α. Υφαντόπουλος, *Η κομμουνιστική ανανέωση και το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα (1972-1973)*, Αθήνα 2010, σελ. 79-81

ρόλο στην ανατροπή του Όθωνα). Τι έκανε όμως ο φοιτητικός κόσμος της Ελλάδας, όταν επιβλήθηκε η Δικτατορία ;

Από τις πρώτες ημέρες πολλοί φοιτητές πήραν μέρος σε αντιστασιακές ενέργειες, αλλά σαν άτομα που συμμετείχαν σε διάφορες πολιτικές ή και στρατιωτικές οργανώσεις. Μόνο το Δεκέμβριο του 1967 ιδρύθηκε ο «Ρήγας Φεραίος», η πρώτη φοιτητική αντιδικτατορική οργάνωση, αριστερού προσανατολισμού, που εμφανίστηκε με μια μακρά προκήρυξη υπό μορφή ιδρυτικής διακήρυξης. Τον πυρήνα τον αποτελούσαν μέλη και στελέχη της Νεολαίας Λαμπράκη, της Ε.Δ.Α και του Κ.Κ.Ε.

Η καθυστέρηση εκείνη οφείλεται στην ισχυρή επίθεση του καθεστώτος κατά του φοιτητικού κινήματος. Από τις πρώτες ημέρες ο αρχηγός του Γ.Ε.Σ στρατηγός Αγγελής, ως υπεύθυνος ασφαλείας στο πλαίσιο του στρατιωτικού νόμου, διέταξε την κατάργηση, διάλυση και κατάσχεση των περιουσιακών στοιχείων 280 περίπου σπουδαστικών συλλόγων, σωματείων και οργανώσεων, μεταξύ των οποίων και η Ε.Φ.Ε.Ε (Εθνική Φοιτητική Ένωση Ελλάδας), και όπως συνέβη με τα εργοστάσια, οι σπουδαστικοί τόποι κατακλύστηκαν από όργανα της Αστυνομίας.

Για το λόγο αυτό ο «Ρήγας Φεραίος» επί μακρό διάστημα δεν μπόρεσε να αναπτύξει σοβαρή δράση, παρά την έκδοση της αντιστασιακής εφημερίδας *Θούριος*. Δεν ήταν όμως σε θέση και αυτός να κινητοποιήσει μαζικά τους φοιτητές, ακόμα δε περισσότερο το λαό.

Υπήρχε όμως και η Αντίσταση στο εξωτερικό. Πολλά στελέχη της ελληνικής πολιτικής ζωής μπόρεσαν τους πρώτους μήνες να διασπάσουν τον κλοιό των ελληνικών συνόρων και να καταφύγουν σε ξένες χώρες. Αυτοί, μαζί με πολλούς φοιτητές και εργάτες που ήδη βρίσκονταν εκεί αποτέλεσαν ισχυρά κέντρα αντίστασης κατά του καθεστώτος της Αθήνας, με αποστολή να κινητοποιούν ενεργά τους λαούς και τις κυβερνήσεις της Δυτικής Ευρώπης κατά της ελληνικής Δικτατορίας, αλλά και να ενισχύουν την εσωτερική Αντίσταση με κάθε τρόπο. Από την οικονομική συνεισφορά έως τα όπλα και τους μαχητές.

Η στρατιωτική δικτατορία στην Ελλάδα προκάλεσε ανησυχίες στην Ευρώπη. Η μεγάλη πλειοψηφία των λαών έβλεπαν μια εξάπλωση, ένα προγεφύρωμα αν θέλετε, του милитарισμού πάνω στην ήπειρο και θεώρησαν ότι υπήρχε φόβος να έρθει και η δική τους σειρά. Γι' αυτό έδειξαν αρκετή συμπάρασταση στους φυγάδες από την Ελλάδα και τους βοήθησαν, υλικά και ηθικά, στο έργο τους. Τα επίσημα κράτη, όμως, Ανατολικά και Δυτικά, τηρούσαν επίσημα στάση ανοχής ή και υποστήριξης της Δικτατορίας, μολονότι σε ορισμένες περιπτώσεις παρασύρθηκαν από το

ρεύμα σε συγκεκριμένες αντίθετες χειρονομίες, ενώ οι διεθνείς ημιεπίσημοι οργανισμοί, αλλά και το ίδιο το Συμβούλιο της Ευρώπης, ορθώθηκαν απερίφραστα κατά του ελληνικού καθεστώτος.

Οργανώσεις αντιδικτατορικές ιδρύθηκαν πολλές⁷⁷. Τα κέντρα τους ήταν η Σουηδία, η Δανία, η Ιταλία, η Γαλλία και η Αγγλία. Αρχικά ο βουλευτής της Ε.Δ.Α Αντ. Μπριλλάκης κατόρθωσε να διαφύγει και αυτός, και ως εκπρόσωπος του Π.Α.Μ ίδρυσε σημαντικό παράρτημά του στη Δυτική Ευρώπη. Υπήρχε επίσης το Κ.Κ.Ε στις Ανατολικές χώρες, που αυτομάτως οι οργανώσεις του αποκτούσαν την αντιστασιακή ιδιότητα και αποστολή. Τη μεγάλη ώθηση, όμως, την έδωσε ο Ανδρέας Παπανδρέου.

Την 16^η Ιανουαρίου 1968 έφθανε αεροπορικάς στο Παρίσι. Το στρατιωτικό καθεστώς είχε καλλιεργήσει φήμες ότι η άδεια της αναχώρησής του παραχωρήθηκε, λίγες ημέρες μετά την απελευθέρωσή του, αφού εκείνος υποσχέθηκε ότι θα απέχει από την πολιτική, πράγμα που, κατά τη νοοτροπία των αντιπάλων του, ισοδυναμούσε προς συμβιβασμό και κατά κάποιο τρόπο προς «δήλωση μετανοίας».

Φθάνοντας στη Γαλλία, δήλωσε ότι αντιπροσωπεύει την Ένωση Κέντρου και ότι θα επιδιώξει με κάθε τρόπο την ανατροπή της Δικτατορίας.

Οι δηλώσεις αυτές προκάλεσαν κάποια αναταραχή στην Ελλάδα, τόσο στο λαό και τον πολιτικό κόσμο όσο και στο καθεστώς. Στις 15 Φεβρουαρίου ο πρώην υπουργός της Ένωσης Κέντρου Σπανορρήγας, ανακοίνωσε ότι *«η μεγάλη πλειοψηφία των μελών της Ένωσης Κέντρου διαφωνεί με τον Ανδρέα Παπανδρέου και δεν του αναγνωρίζει το δικαίωμα να ομιλεί εξ ονόματός της στο εξωτερικό»*. Ο Παπανδρέου απάντησε την επομένη *«Ο κ. Σπανορρήγας είναι ένας πράκτωρ της Χούντας. Έχω λάβει την εξουσιοδότηση να ομιλώ εξ ονόματος της Ένωσης Κέντρου από τον αρχηγό του κόμματος Γεώργιο Παπανδρέου»*.

Πολύ γρήγορα άλλωστε έδωσε στις αγωνιστικές του προσπάθειες νέο σχήμα, με το οποίο διαχώριζε τις ενέργειές του από το παλιό του κόμμα. Στις 27 Φεβρουαρίου 1968, ίδρυσε το Π.Α.Κ⁷⁸ (Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Κίνημα), που θα το διηύθυνε ένα Εθνικό Συμβούλιο με πρόεδρο τον ίδιο, ο οποίος όμως ουσιαστικά θα ήταν ανεξέλεγκτος αρχηγός του. Έδρα του Π.Α.Κ ήταν η πρωτεύουσα της Σουηδίας Στοκχόλμη⁷⁹, γιατί η χώρα αυτή παρείχε τη μεγαλύτερη ενίσχυση στο ελληνικό κίνημα αντίστασης, όχι μόνο ανεπίσημα αλλά και επίσημα.

⁷⁷ Γ. Φλώρος, *Αντιστασιακές οργανώσεις στη δικτατορία. Στοιχεία για την εμφάνιση, τη δράση και την πορεία τους*, Αθήνα 2007, σελ. 89-90

⁷⁸ Α. Παπανδρέου, *Η Δημοκρατία στο απόσπασμα*, Αθήνα 1974, σελ. 110

⁷⁹ ΠΑΚ, *Ντοκουμέντα*, Αθήνα 1997, σελ. 67

Πράγματι, την επομένη μόλις, 28 Φεβρουαρίου, το Σοσιαλδημοκρατικό Σουηδικό Κόμμα ανήγγειλε διά του αρχηγού του Τάγκε Ερλάντερ ότι θα προσφέρει οικονομική βοήθεια στο Π.Α.Κ. Η ιδιαίτερη σημασία εκείνης της δήλωσης οφειλόταν στο γεγονός ότι το κόμμα αυτό κυβερνούσε τη Σουηδία, ότι ο Τάγκε Ερλάντερ ήταν ο πρωθυπουργός της χώρας και ότι η απόφαση ενίσχυσης ελήφθη κατόπιν σύσκεψης του πρωθυπουργού, του υπουργού Εξωτερικών Τόστεν Νίλσον, του υπουργού των Οικονομικών Κρίστερ Βίκμαν και άλλων παραγόντων της σουηδικής κυβέρνησης και του κόμματος, στην οποία παρίσταντο και ο Ανδρέας Παπανδρέου.

Η επίσημη υποστήριξη του Π.Α.Κ.⁸⁰ από τις σουηδικές πολιτικές δυνάμεις προκάλεσε έκπληξη και ζωνρές διπλωματικές αντιδράσεις του καθεστώτος στην Αθήνα. Ήδη ο Ανδρέας Παπανδρέου προβαλλόταν διεθνώς σε μεγάλη έκταση. Οι δηλώσεις του για τον ένοπλο αγώνα ήταν ανεδαφικές, προσέφεραν όπλα στη Δικτατορία, δημιουργούσαν ανησυχία των συντηρητικών στρωμάτων και ίσως ήταν άκαιρες. Αλλά οπωσδήποτε με τη δραστηριότητά του ζωογονούσε την αντίσταση στην Ευρώπη, κατ'έπекταση και στο εσωτερικό, και τον Μάρτιο του 1968 έκανε την εμφάνισή του στην Αμερική, όπου είχε συνάντηση και συζήτηση με τον υποψήφιο για τη θέση του προέδρου των Δημοκρατικών, Ρόμπερτ Κέννεντυ για το ελληνικό πρόβλημα.

Το Π.Α.Κ άρχισε να απλώνεται στο εσωτερικό της Ελλάδας. Ο Ιωάννης Αλευράς, ως εντολοδόχος του Α. Παπανδρέου, ανέλαβε την οργάνωση, έως τον Αύγουστο του 1968, οπότε τον συνέλαβαν. Αλλά οι ολοένα μαχητικότερες θέσεις που έπαιρνε ο αρχηγός του προκαλούσαν αντιδράσεις στην Ελλάδα, ακόμα και μεταξύ των αντιστασιακών κύκλων, που τις θεωρούσαν εξτρεμιστικές.

Στο μεταξύ, όμως, την 4^η Αυγούστου 1968 η Αντίσταση του εξωτερικού προχώρησε σε μια σημαντική κίνηση. Στην Ιταλία ο Ανδρέας Παπανδρέου και ο Αντ. Μπριλλάκης συμφώνησαν να συνεργαστούν στο εξής τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό το Π.Α.Κ και το Π.Α.Μ.

Ήδη η Δημοκρατική Άμυνα είχε συνάψει παρόμοια συμφωνία με το Π.Α.Μ. Άρα, οι τρεις μεγάλες αντιδικτατορικές οργανώσεις σχημάτιζαν ενιαίο μέτωπο, το οποίο η Ε.Δ.Α στην Ελλάδα χαιρέτισε θερμότητα με προκηρύξεις της την 6^η Αυγούστου⁸¹. Έτσι παρεχόταν η εικόνα της συνεργασίας των αντιστασιακών δυνάμεων. Στην πραγματικότητα, όμως, η εικόνα ήταν απατηλή. Η Αντίσταση έπασχε από το φαινόμενο της διάσπασης και της διασποράς των δυνάμεων, που θα

⁸⁰ ΠΑΚ, *Ντοκουμέντα*, Αθήνα 1997, σελ. 89

⁸¹ Ν. Κλείτσικας, *Το ελληνικό φοιτητικό κίνημα και ο αντιδικτατορικός αγώνας στην Ιταλία*, Αθήνα 2000, σελ. 64-65

την ταλαιπωρούσε επί μακρόν, θα άμβλυνε την απόδοσή της και θα βοηθούσε τη Δικτατορία στην αντιμετώπισή της.

Τρεις μήνες αργότερα, η Ελλάδα θα ζήσει μια τεράστια μαζική αντιδικτατορική εκδήλωση που αποτέλεσε σταθμό στην Αντίσταση.

Την 1^η Νοεμβρίου 1968, στο νοσοκομείο «Ευαγγελισμός», άφηνε την τελευταία του πνοή ο, γνωστός και ως «Γέρος της Δημοκρατίας», Γεώργιος Παπανδρέου. Η σορός του Γ. Παπανδρέου απετέθη στο παρεκκλήσιο του Ευαγγελισμού, όπου μετά την ταρίχευσή της παρέμεινε όλη την ημέρα. Το βράδυ μεταφέρθηκε στο εκκλησάκι του Αγίου Ελευθερίου, δίπλα στη Μητρόπολη. Από εκεί θα μεταφερόταν στο Μητροπολιτικό Ναό για τη νεκρώσιμη ακολουθία.

Αγωνιστής όπως πάντα ο Γ. Παπανδρέου, μετέτρεψε και το θάνατό του σε αντιστασιακή πράξη, που προσέλαβε απροσδόκητα διαστάσεις γιγαντιαίες. Η Αθήνα ήταν ανάστατη και σαν σύνθημα μεταδιδόταν από στόμα σε στόμα : «Αύριο όλοι στην κηδεία». Η κυβέρνηση των Συνταγματαρχών έβλεπε τον παλμό που δονούσε το λαό, αλλά αναγκαστικά δεν επενέβαινε.

Η κηδεία και η ταφή θα γινόταν την Κυριακή 3 Νοεμβρίου. Από την προηγούμενη ο αναβρασμός που επικρατούσε εντεινόταν όσο πλησίαζε η ώρα. Οι αντιστασιακές οργανώσεις είχαν κινητοποιηθεί και ρίχτηκε η ιδέα να μετατραπεί η συγκέντρωση του λαού σε μαχητική διαδήλωση κατά της Χούντας. Η δικτατορική κυβέρνηση με ανησυχία προσέβλεπε την τροπή των πραγμάτων, αλλά δεν μπορούσε να υπαναχωρήσει. Πάντως, για να δημιουργηθεί ατμόσφαιρα φόβου, η Αστυνομία εξέδωσε ανακοίνωση μέσω της οποίας απειλούσε ουσιαστικά πως σε οποιαδήποτε έκτροπα, θα επέμβουν δίχως δεύτερη σκέψη.

Οι απειλές, όμως, δεν είχαν καμία επίδραση. Η 3^η Νοεμβρίου ήρθε γεμάτη ανησυχίες για το καθεστώς και προσδοκίες για τους αντιστασιακούς και τις ευρείες λαϊκές μάζες. Αλλά τόσο οι ανησυχίες όσο και οι προσδοκίες υπερέβησαν τις προεκτιμήσεις και αιφνιδίασαν τους πάντες.

Η κηδεία του Γ. Παπανδρέου έγινε από τον Μητροπολιτικό Ναό στις 11.30 το πρωί. Οι εκδηλώσεις του πλήθους υπήρξαν μαζικές, θυελλώδεις, συγκλονιστικές. Η Αθήνα σείστηκε. Κανείς από τους ίδιους τους οργανωτές δεν περίμενε τόσο τεράστια και τόσο μαχητική συγκέντρωση. Η ιαχή «Παπανδρέου ! Παπανδρέου ! » ακούστηκε βροντερή και μαζική, όπως και στις βιαιότερες ημέρες του Ανένδοτου. Αφύπνισε την πρωτεύουσα από τον λήθαργό της και καθώς το απέραντο ποτάμι του βουερού πλήθους όδευε προς το νεκροταφείο, στα κράσπεδά του γίνονταν συνεχείς μάχες με τα αστυνομικά αποσπάσματα που επιτίθονταν αδιάκοπα με κλομπ κατά των διαδηλωτών.

Η συγκλονιστικότερη στιγμή ήταν όταν το φέρετρο κατέβαινε στον τάφο. Χιλιάδες άνθρωποι γονάτισαν και τραγούδησαν τον εθνικό ύμνο.

Η Δικτατορία θορυβήθηκε και ως ένα βαθμό ανησύχησε και γι' αυτό το λόγο προωθούσαν στον Τύπο μακροσκελείς ανακοινώσεις που δήλωναν πως το καθεστώς σεβάστηκε απολύτως τις ελευθερίες των ανθρώπων και επέτρεψε την παρουσία τους εκεί. Αποκαλύπτεται λοιπόν, πως το καθεστώς ήθελε να κάνει επίδειξη δημοκρατικότητας στο εξωτερικό, αφήνοντας ελεύθερη την κηδεία και τις εκδηλώσεις που ήταν αυτονόητο ότι θα ακολουθούσαν.

Η κηδεία του Γεωργίου Παπανδρέου θα καταγραφεί ως η πρώτη διαδήλωση 300.000 πολιτών κατά της Χούντας, με κεντρικό σύνθημα : «Ελευθερία».

Οι Συνταγματάρχες με την πάροδο του χρόνου, προσπάθησαν, στο βωμό της «εκδημοκράτισης του καθεστώτος», να γίνουν πιο αρεστοί προς το λαό. Τους τρόπους, αλλά κυρίως τις τακτικές τους, θα τις αναλύσουμε εκτενέστερα στο επόμενο κεφάλαιο.

Ε΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΑΠΟΠΕΙΡΑ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΗΣ ΧΟΥΝΤΑΣ

Το αίσθημα ασφαλείας που ένοιωθε η Χούντα κατά την αλλαγή του χρόνου από το 1968 στο 1969, επέτρεψε στον Παπαδόπουλο να ξεπεράσει μια – δυο αναποδιές χωρίς να χάσει την αυτοπεποίθησή του. Στις 28 Ιανουαρίου η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης ζήτησε να παραιτηθεί η Ελλάδα από μέλος της. Ο Παπαδόπουλος απάντησε σκωπτικά την 1^η Φεβρουαρίου : «*Η Ελλάς δεν αποχωρεί του Συμβουλίου, δια να μη θέση εις δύσκολον θέσιν τους μεγάλους της φίλους*». Αντέδρασε και πάλι επιθετικά όταν ο υπουργός Εξωτερικών της Ιταλίας δέχθηκε τον Ανδρέα Παπανδρέου στις 5 Μαρτίου. Ο Πιπινέλης υποχρεώθηκε να προβεί σε επίσημο διάβημα, αλλά η συζήτηση στην ιταλική γερουσία έδειξε ξεκάθαρα ότι η ενέργεια του υπουργού είχε ευρεία υποστήριξη, κι έτσι δε δόθηκε συνέχεια στο ζήτημα.

Μια πιο σοβαρή αναποδιά προέκυψε από την εκλογή του Ρίτσαρντ Νίξον ως προέδρου των Η.Π.Α τον Νοέμβριο του 1968. Παρότι ο αντιπρόεδρος του Σπύρος Άγκνιου, ήταν ευνοϊκά διακείμενος προς τη Χούντα, όταν ο Νίξον ανέλαβε τα καθήκοντά του τον Ιανουάριο φάνηκε αρχικά περισσότερο επιφυλακτικός. Επέτρεψε μεν τη μερική συνέχιση της προμήθειας όπλων που είχε αποφασίσει η προηγούμενη αμερικανική κυβέρνηση, αλλά δεν προέβη στην αναμενόμενη γενική άρση της αναστολής. Μια πιο δυσοίωνη εξέλιξη ήταν η αποχώρηση του Αμερικανού πρέσβη Φίλιπς Τάλμπωτ χωρίς να αντικατασταθεί από άλλον.

Η προειδοποίηση του Παπαδόπουλου τον Δεκέμβριο του 1968 ότι «*δεν προβλέπονται πολιτικά εξελίξεις*», καταστούσε σαφές πως η επιστροφή στη δημοκρατία θα αργούσε. Ανακοινώθηκαν ωστόσο, ορισμένα προοδευτικά σχέδια, ώστε να δημιουργηθεί μια αίσθηση κινητικότητας στο εσωτερικό και καλή εντύπωση στο εξωτερικό, χωρίς να οδηγούν απαραίτητα σε ουσιώδεις αλλαγές.

Τέσσερις μήνες αργότερα, στις 9 Απριλίου⁸², ο Παπαδόπουλος εξήγγειλε μια σειρά φιλελεύθερων μέτρων. Κατά πρώτον, επαναφέρονταν εν ισχύ ορισμένα από τα άρθρα του Συντάγματος που είχαν ανασταλεί. Κατά δεύτερον, θα επαναξετάζονταν οι υποθέσεις όσων είχαν εκτοπιστεί και θα εκδίδονταν αποφάσεις «*περί της άρσεως ή μη ή και περί περιορισμού του χρόνου*

⁸² C. M. Woodhouse, *Η Άνοδος και η Πτώση των Συνταγματαρχών*, Αθήνα, 2001, σελ. 289-290

εκτόπισεως». Κατά τρίτον, παρείχεται το δικαίωμα άσκησης αναθεώρησης των αποφάσεων που είχαν εκδοθεί από τα έκτακτα στρατοδικεία ενώπιον του Αναθεωρητικού Δικαστηρίου⁸³, το οποίο «θα αποφαινεται περί της εγυρότητας ή της ακυρότητας της αποφάσεως, θα δικαιούται να αλλάξει πάσαν ποινήν ή να μετριάσει ταύτην». Κατά τέταρτον, «άπαντες οι διά συντακτικών πράξεων απομακρυνθέντες δημόσιοι υπάλληλοι επανέρχονται αυτοδικαίως εις τας υπηρεσίας εξ ων απεμακρύνθησαν». Και κατά πέμπτον, θα συγκροτούνταν συμβουλευτικές επιτροπές «εκ νομομαθών και ανωτάτων κρατικών λειτουργών διά την επεξεργασίαν των Νόμων που επιτάσσει το Σύνταγμα». Το τελευταίο μέτρο συνιστούσε ανάκληση της δήλωσης που είχε κάνει τέσσερις μήνες νωρίτερα, καθότι θα προετοίμαζε το έδαφος για την επάνοδο στην κοινοβουλευτική διακυβέρνηση.

Σε αντίθεση με αυτές τις ελπιδοφόρες δηλώσεις, ο Μάιος του 1969 υπήρξε ο μήνας κατά τον οποίο καταγράφηκε ο υψηλότερος αριθμός δικών και καταδικών για ανατρεπτικές ενέργειες από οποιονδήποτε άλλο μήνα μέχρι τότε. Σε ρεπορτάζ της εφημερίδας *The Times* του Λονδίνου, που δημοσιεύθηκε στις 24 Μαΐου αναφέρθηκε ότι είχαν επιβληθεί συνολικά 84 καταδίκες μέσα σε διάστημα δώδεκα ημερών, εκ των οποίων 9 στην Αθήνα, 12 στη Λάρισα και 39 στη Θεσσαλονίκη. Ως επιστέγασμα του μηνιαίου απολογισμού, στα τέλη Μαΐου εκτοπίστηκαν 10 φιλοβασιλικοί αξιωματικοί.

Κατά τις αρχές του 1970, βρισκόταν σε εξέλιξη μια θεαματική δίκη. Τα 35 συλληφθέντα μέλη της Δημοκρατικής Άμυνας, μεταξύ των οποίων ήταν ο αντιστράτηγος Ιορδανίδης (που είχε υπηρετήσει ως εκπρόσωπος της Ελλάδας στο αρχηγείο του NATO) και οι καθηγητές Σάκης Καραγιωργας και Γεώργιος Α. Μαγκάκης, δικάζονταν για συνωμοσία και κατοχή εκρηκτικών. Κατά την απολογία τους, πολλοί από αυτούς ανακάλεσαν τις καταθέσεις που είχαν δώσει στη διάρκεια της ανάκρισης, ισχυριζόμενοι ότι είχαν βασανισθεί. Παρότι ήταν άνθρωποι με υψηλό ήθος, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ήταν ένοχοι για τις κατηγορίες που τους αποδίδονταν. Εκείνη, ωστόσο, που φαινόταν να δικάζεται στην πραγματικότητα ήταν η Χούντα.

Στους κατηγορούμενους επιβλήθηκαν βαριές ποινές : ισόβια στον Καραγιωργα, δεκαοκτώ χρόνια φυλάκισης στο Μαγκάκη. Ο Ιορδανίδης, που ήταν γέρος και άρρωστος, φυλακίστηκε υπό σκληρές συνθήκες στην Κέρκυρα, σε μια φυλακή που είχε κριθεί ακατάλληλη από χρόνια πριν.

Η κακομεταχείριση που υπέστησαν προκάλεσε την εκ νέου διαμαρτυρία των Σκανδιναβών στο Συμβούλιο της Ευρώπης. Στις 15 Απριλίου το Συμβούλιο έλαβε επίσης μια νέα έκθεση της

⁸³ Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα 1995, σελ. 189

Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, η οποία κατήγγελε την Ελλάδα ότι παραβίαζε δέκα άρθρα της διεθνούς συμβάσεως. Αυτές οι νέες καταγγελίες φαίνεται πως έπεισαν τον Παπαδόπουλο ότι ήταν αναγκαίο να παρουσιάσει και πάλι στη διεθνή κοινότητα κάποιες προσχηματικές μεταρρυθμίσεις, ιδίως καθότι η αμερικανική Γερουσία ετοιμαζόταν να ξεκινήσει ένα νέο γύρο ακροάσεων για τη στρατιωτική βοήθεια.

Πάντως ο Παπαδόπουλος συνέχιζε να παίρνει δικές του πρωτοβουλίες, ακολουθώντας μια πολιτική συμβιβασμού με τους ξένους επικριτές της Χούντας. Τον Μάρτιο του 1970 άφησε ελεύθερους άλλους 55 κομμουνιστές, και τον Απρίλιο περισσότερους από 300 άλλους κρατούμενους. Στις 10 Απριλίου ανακοίνωσε ότι τα άρθρα περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων του Συντάγματος του 1968 τίθεντο αμέσως σε εφαρμογή. Παράλληλα προανήγγειλε την ίδρυση της Συμβουλευτικής Επιτροπής, που θα ήταν εν μέρει αιρετή και θα λειτουργούσε ως «μικρά Βουλή». Στη διάρκεια του καλοκαιριού επέτρεψε σε πολλούς αντιπάλους της Χούντας να φύγουν από την Ελλάδα. Ανάμεσά τους ήταν η Αμαλία Φλέμινγκ και ορισμένοι πολιτικοί. Δεν ήταν γνωστό το κατά πόσο οι υπόλοιποι αξιωματικοί του καθεστώτος συμφωνούσαν με τις αποφάσεις αυτές του Παπαδόπουλου, σύντομα όμως οι εσωκομματικές έριδες της Χούντας, θα κορυφώνονταν.

Αναμφισβήτητα τα πειράματα φιλελευθεροποίησης του Παπαδόπουλου έφεραν κάποια αποτελέσματα, οι περισσότεροι από τους οποίους επέτρεψε να φύγουν από την Ελλάδα δεν έκαναν πολλά πράγματα για να τονώσουν την αντιπολίτευση στο εξωτερικό. Ορισμένοι, όπως ο Γιώργος Σεφέρης, δεν μπορούσαν να το κάνουν λόγω ιδιοσυγκρασίας. Ούτε η Αμαλία Φλέμινγκ έδειξε να συντάσσεται αμέσως με την ενεργητική αντίσταση. Ο Μίκης Θεοδωράκης έκανε δηλώσεις στον γαλλικό Τύπο στις 29 Απριλίου ζητώντας το σχηματισμό εξόριστης κυβέρνησης, αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Το μοναδικό πρόσωπο εκτός Ελλάδος που θα μπορούσε να σχηματίσει μια τέτοια κυβέρνηση, που θα είχε ελπίδες να αναγνωριστεί, ήταν ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, κάτι τέτοιο όμως δεν ήταν στις προθέσεις του.

Στα τέλη του καλοκαιριού το 1970 ο Παπαδόπουλος δημιούργησε ελπίδες στο εξωτερικό με τη συμπεριφορά και τις δημόσιες δηλώσεις του, τις οποίες συνόδευσε με τις ανάλογες χειρονομίες. Τον Αύγουστο, στην διάρκεια της εσωτερικής κρίσης της Χούντας, ανακοίνωσε ότι θα αφήνονταν ελεύθεροι ακόμη 500 περίπου κρατούμενοι. Το Σεπτέμβριο επανέλαβε την υπόσχεσή του για τη συγκρότηση της Συμβουλευτικής Επιτροπής, αλλά στα τέλη του ίδιου μήνα διέψευσε τη φημολογία περί της κατ'εντολή του προπαρασκευής οποιουδήποτε κομματικού

οργανισμού. Στις αρχές Οκτωβρίου ο Παττακός έδωσε συνέντευξη στο γερμανικό περιοδικό *Der Spiegel*, δηλώνοντας κατηγορηματικά ότι θα γίνουν εκλογές.

Ο Παπαδόπουλος επιδίωκε επίσης να βελτιώσει τις σχέσεις του με τον Μακάριο, τουλάχιστον επιφανειακά. Οι δυο τους συναντήθηκαν ξανά τον Σεπτέμβριο, λίγο αφότου ο Μακάριος είχε επισκεφθεί τον βασιλιά Κωνσταντίνο στη Ρώμη⁸⁴. Συζήτησαν το ενδεχόμενο επιστροφής του Βασιλέα, την οποία ο Μακάριος επιθυμούσε διακαώς, αλλά ως συνήθως δεν υπήρξε κανένα αποτέλεσμα. Οι κινήσεις αυτές από πλευράς Παπαδόπουλου έδιναν την εντύπωση ορθολογικών χειρισμών και δημιουργούσαν προσδοκίες προόδου, οι οποίες όμως δεν θα εκπληρώνονταν.

Στο μεταξύ όμως υπήρχε μια νέα εξέλιξη που έπρεπε να ληφθεί υπόψη. Σχεδόν ταυτόχρονα με τη συγκρότηση της Συμβουλευτικής Επιτροπής στο εσωτερικό, στο εξωτερικό σχηματίστηκε το Εθνικό Αντιστασιακό Συμβούλιο. Επρόκειτο για το πλησιέστερο σε μια σκιάδη κυβέρνηση εξωτερικού σχήμα το οποίο θα κατόρθωνε να συμπήξει η αντίσταση. Συμμετείχαν τέσσερις οργανώσεις : οι Ελεύθεροι Έλληνες (οργάνωση βασιλοφρόνων αξιωματικών) , οι Υπερασπιστές της Ελευθερίας (οργάνωση αξιωματικών του Α.Σ.Π.Ι.Δ.Α), η Δημοκρατική Άμυνα από το Κέντρο, και το Π.Α.Μ από την Αριστερά. Η οργάνωση του Ανδρέα Παπανδρέου, το Π.Α.Κ, δεν συμμετείχε, επειδή το πρόγραμμα του Συμβουλίου δεν προέβλεπε δημοψήφισμα για το ζήτημα της μοναρχίας. Τελικά όμως, το Εθνικό Αντιστασιακό Συμβούλιο δεν πέτυχε πολλά πράγματα, ούτε αναγνωρίστηκε διεθνώς.

Ίσως ο Παπαδόπουλος να κατόρθωσε να το εξουδετερώσει με την πολιτική της περιορισμένης φιλελευθεροποίησης. Τον Μάρτιο του 1971 βολιδοσκόπησε παλαιούς πολιτικούς σε μία προσπάθεια να κερδίσει την υποστήριξη τους. Ένας από εκείνους που προσέγγισε ήταν ο Αβέρωφ, ο οποίος έγραψε στον Καραμανλή στις 21 Απριλίου ότι ήταν εξαιρετικά επιφυλακτικός απέναντι σε αυτή την προσέγγιση, και ότι δεν θα έκανε τίποτα χωρίς να πάρει την έγκρισή του. Για να βελτιώσει το κλίμα μέσα στο οποίο λάμβαναν χώρα αυτές οι βολιδοσκοπήσεις, τον Απρίλιο ο Παπαδόπουλος άφησε ελεύθερους περισσότερους από 250 εκτοπισμένους, στην πλειονότητά τους φερόμενους ως κομμουνιστές. Τον Ιούνιο αφέθηκε ελεύθερος να επιστρέψει στο σπίτι του ο Μανόλης Γλέζος, που είχε επανειλημμένως καταδικαστεί σε θάνατο (όχι όμως στη διάρκεια της Χούντας). Στα τέλη Αυγούστου ο Παπαδόπουλος ανακοίνωσε την πρόθεσή του να καταργήσει τα

⁸⁴ Σπ. Παπαγεωργίου, *Μακάριος. Πορεία διά Πυρός και Σιδήρου*, Αθήνα 2009, σελ. 74-75

πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων⁸⁵, τα οποία είχε θεσμοθετήσει ο Μεταξάς περίπου 30 χρόνια πριν για να αποκλείσει τους κομμουνιστές και τις οικογένειές τους από την ανώτερη εκπαίδευση και την εργασία στο Δημόσιο.

Ο Παπαδόπουλος φαινόταν να επιδεικνύει μεγαλύτερη ανοχή προς τον κομμουνισμό τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό. Η πολιτική αυτή ενδεχομένως να είχε διπλό σκοπό : αφενός την ανεξαρτητοποίηση από τις Η.Π.Α και αφετέρου την εξουδετέρωση της αριστερής αντιπολίτευσης. Από το φθινόπωρο του 1970 άρχιζε να υποστηρίζει την πρόταση της Σοβιετικής Ένωσης για τη σύγκληση μιας πανευρωπαϊκής διάσκεψης ασφαλείας. Το 1971 αποκατέστησε τις διπλωματικές σχέσεις της Ελλάδας με την Αλβανία για πρώτη φορά μετά τον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο, και προσκάλεσε τους υπουργούς Εξωτερικών της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας στην Αθήνα. Τα επόμενα χρόνια προχώρησε ακόμη περισσότερο, αναγνωρίζοντας τη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας το 1972 και τη Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας το 1973.

Το καθεστώς συνέχισε και το 1971⁸⁶ την τακτική των παλινδρομήσεων : άφηνε ελεύθερους κάποιους κρατούμενους, συλλάμβανε όμως άλλους· έκλεινε κάποια στρατόπεδα κράτησης, αλλά επεξέτεινε κάποια άλλα· χαλάρωνε τη νομοθεσία που ήλεγχε τα συνδικάτα, αλλά συνέτριβε τις αντικαθεστωτικές οργανώσεις· στερούσε από κάποιους αντιπάλους του την ελληνική τους υπηκοότητα, αλλά ενθάρρυνε άλλους να επιστρέψουν από το εξωτερικό· και είχε διαβουλεύσεις με παλιούς πολιτικούς εξακολουθώντας όμως να έχει τους περισσότερους από αυτούς υπό παρακολούθηση. Οι πολιτικοί που δέχθηκαν να συναντηθούν με τον Παπαδόπουλο δεν ήταν πρωτοκλασάτοι, αλλά αισιοδοξούσαν ότι το αποτέλεσμα θα ήταν θετικό. Οι ηγέτες της Ε.Ρ.Ε και της Ένωσης Κέντρου ήταν πιο δύσπιστοι. Στην πράξη το μόνο αποτέλεσμα ήταν να δημιουργηθεί σύγχυση σχετικά με τις προσπάθειες του Παπαδόπουλου, και δεν αποκλείεται μία από τις προθέσεις του να ήταν αυτή.

Η κρίση στα εσωτερικά του δικτατορικού καθεστώτος είχε αναζωπυρώσει τις αμφιβολίες που έτρεφαν για τον Παπαδόπουλο ορισμένοι από τους συνεπαναστάτες του. Αυτή τη φορά συντάχθηκε με τους επικριτές του Παπαδόπουλου και ο Αντιβασιλέας Ζωιτάκης, για μια σειρά λόγων. Θεωρούσε την πολιτική υπονόμευσης του Μακαρίου παρακινδυνευμένη, καθότι οι περισσότερο ωφελημένοι από αυτήν θα ήταν οι Τούρκοι. Διαφωνούσε με την πολιτική των προσεγγίσεων των παλαιών πολιτικών, οι οποίες ενδεχομένως να προμήνυαν την επιστροφή στην

⁸⁵ C. M. Woodhouse, *Η Άνοδος και η Πτώση των Συνταγματαρχών*, Αθήνα 2009, σελ. 387

⁸⁶ Σπ. Μαρκεζίνης, *Αναμνήσεις 1972-1974*, Αθήνα 1979, σελ. 54

κοινοβουλευτική δημοκρατία. Είχε διαφωνήσει επίσης, στο ζήτημα της κατάργησης των πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων. Στο ζήτημα αυτό, αλλά και σε άλλα, ο Ζωιτάκης είχε υιοθετήσει την τακτική να καθυστερεί να υπογράψει τα σχετικά νομοθετικά διατάγματα, προς μεγάλη δυσαρέσκεια του Παπαδόπουλου.

Ο Ζωιτάκης είχε πλέον καταλήξει στο ίδιο συμπέρασμα με το Λαδά και τους άλλους σκληρούς ότι ο Παπαδόπουλος έπρεπε να φύγει. Δεν ήταν όμως εύκολο να τον απομακρύνουν. Ο πιο δραστήριος από τους επικριτές του είχαν απομακρυνθεί από την Αθήνα μετά τον τελευταίο ανασχηματισμό της κυβέρνησης. Εκτός αυτού, και ο ίδιος ο Ζωιτάκης είχε προκαλέσει τη δυσαρέσκεια υπουργών με την τακτική του να καθυστερεί τα νομοθετήματα. Ιδίως οι αντιπρόεδροι Παττακός και Μακαρέζος είχαν αρχίσει να δυσανασχετούν με την τακτική του Ζωιτάκη. Έτσι, με την υποστήριξη των δύο πρωταρχικών του συνεργατών, ο Παπαδόπουλος κατόρθωσε να εξουδετερώσει το Ζωιτάκη.

Στις 21 Μαρτίου 1972 έγινε μια απροσδόκητη ανακοίνωση : ο Ζωιτάκης είχε παυθεί από Αντιβασιλέας και είχε αντικατασταθεί από τον Παπαδόπουλο⁸⁷. Η απόφαση είχε ληφθεί το ίδιο πρωί από το υπουργικό συμβούλιο που είχε συνεδριάσει υπό την προεδρία του Παττακού, απόντος του Παπαδόπουλου, και ήταν ομόφωνη. Την επόμενη μέρα ο Παπαδόπουλος απέστειλε ευχαριστήρια επιστολή στον Παττακό για τον τρόπο με τον οποίο είχε ενεργήσει. Το περιεχόμενο της επιστολής του μπορεί να συναχθεί από την απάντηση του Παττακού, η οποία διαπνεόταν από υπερβολική συγκίνηση και ενθουσιασμό.

Είναι φανερό πως παρ'όλες τις αμφισβητήσεις που είχε δεχθεί, ο Παπαδόπουλος εξακολουθούσε να εμπνέει μια αταλάντευτη και σχεδόν θρησκευτική πίστη ακόμη και σε ένα σκληροτράχηλο στρατιώτη που ήταν ιεραρχικά ανώτερός του.

Ο Παπαδόπουλος προσέγγιζε πλέον το απόγειο της επαναστατικής του σταδιοδρομίας⁸⁸. Διατηρώντας τα αξιώματα του πρωθυπουργού, του υπουργού Άμυνας και του υπουργού Εξωτερικών που ήδη κατείχε, είχε προσθέσει σε αυτά και την Αντιβασιλεία. Το μόνο που απέμενε ώστε να του καταστεί η εξουσία απόλυτη ήταν η επίσημη κατάργηση της μοναρχίας. Όμως η εσωτερική κρίση της Χούντας δεν είχε τερματιστεί.

Στις 30 Ιουλίου ο Παπαδόπουλος ανασχημάτισε εκ νέου την κυβέρνησή του. Ο ανασχηματισμός αυτός ήταν αξιοσημείωτος επειδή για πρώτη φορά ανατέθηκαν υπουργεία

⁸⁷ Σπ. Μαρκεζίνης, *Αναμνήσεις 1972-1974*, Αθήνα 1979, σελ. 65

⁸⁸ Π. Ροδάκης, *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών : άνοδος και πτώση*, Αθήνα 1975, σελ. 176

αφενός σε δύο πρώην βουλευτές, τον Σπύρο Κατσώτα της Ένωσης Κέντρου και τον Κλεάνθη Δαμιανό της Ε.Ρ.Ε, και αφετέρου σε πέντε απόστρατους στρατιωτικούς της αρχικής επαναστατικής ομάδας, τον ταξίαρχο Χατζηπέτρο και τους αντισυνταγματάρχες Λέκκα, Μέξη, Μπαλόπουλο και Ασλανίδη, εκ των οποίων μάλιστα ο τελευταίος συγκαταλεγόταν στους σκληρούς της Χούντας που αμφισβητούσαν τον Παπαδόπουλο. Συνεπώς η νέα κυβέρνηση ήταν ένα είδος συμβιβασμού.

Η αυθαίρετη πολιτική του είχε προφανώς ως στόχο να προκαλέσει θετική εντύπωση στους Ευρωπαίους και τους Αμερικανούς. Για να προβληθούν τα αποτελέσματά της, στα τέλη του 1971 η ελληνική πρεσβεία στην Ουάσινγκτον με ανακοίνωσή της παρουσίασε σημαντικά στοιχεία που καταδείκνυαν σημαντική μείωση του αριθμού των καταδικαστικών αποφάσεων των στρατοδικείων : μόνο 8 το 1971, σε σύγκριση με τις 837 το 1967. Τα θετικά σημάδια ενθάρρυναν μια ομάδα απόστρατων ανώτατων αξιωματικών να απευθύνουν λίγες εβδομάδες αργότερα έκκληση για χορήγηση γενικής αμνηστίας. Ο Παπαδόπουλος την αγνόησε, αλλά συνέχισε να αφήνει ελεύθερους εκείνους των οποίων τα ονόματα θα έκαναν εντύπωση στο εξωτερικό (Γλέζος, Θεοδωράκης, Φλέμινγκ, Μαγκάκης).

Παρότι το 1973 ξεκίνησε λαμπρά για τον Παπαδόπουλο, έμελλε να είναι το έτος της νέμεσής του. Η ρήξη στο εσωτερικό της Χούντας κορυφώθηκε⁸⁹. Για τους «σκληρούς» η παραμονή στην εξουσία εξακολουθούσε να αποτελεί αυτοσκοπό. Ο Παπαδόπουλος είχε ως ένα βαθμό ωριμάσει όσον αφορά την επίδειξη υπευθυνότητας, αλλά ήταν σχεδόν ο μόνος. Αναγνώριζε ότι ο σκοπός μιας επανάστασης πρέπει να είναι η δημιουργία νέων συνθηκών. Το όραμά του για το τι θα ήταν το νέο, ήταν συγκεκριμένο, αλλά ήταν πεπεισμένος ότι μόνο εκείνος, μεταξύ των συνεπαναστατών του⁹⁰, θα κατόρθωνε τελικά να το προσδιορίσει και να το πραγματώσει. Είναι άγνωστο αν πραγματικά σκεπτόταν να απέλθει κάποτε οικειοθελώς από την εξουσία. Οι μέρες του όμως, ήταν ούτως ή άλλως μετρημένες ένεκα περιστάσεων τις οποίες δεν μπορούσε να ελέγξει.

Δεν κατόρθωσε να διακρίνει ποιοι από τους εν δυνάμει κινδύνους, που απειλούσαν τη θέση του το 1973, ήταν υπαρκτοί και ποιοι όχι. Μια ευδιάκριτη ομάδα αντιπάλων ήταν οι αξιωματικοί του Ναυτικού, οι οποίοι ουδέποτε είχαν αποδεχτεί την ήττα του βασιλικού κινήματος το Δεκέμβρη του 1967. Μάλιστα η εχθρότητά τους είχε πιθανώς ενταθεί από τη διόγκωση της παρουσίας Αμερικανικού Πολεμικού Ναυτικού λόγω της συμφωνίας οικείου ελλιμενισμού. Μια λιγότερο

⁸⁹ C. M. Woodhouse, *Η Άνοδος και η Πτώση των Συνταγματάρχων*, Αθήνα 2001, σελ. 399-400

⁹⁰ Σπ. Μαρκεζίνης, *Αναμνήσεις 1972-1974*, Αθήνα 1979, σελ. 89-90

ευδιάκριτη ομάδα ήταν οι διαφωνούντες αξιωματικοί του Στρατού, στους οποίους πλέον δεν συγκαταλεγόταν μόνο οι εναπομείναντες υποστηρικτές του παλαιού καθεστώτος αλλά και οι «σκληροί» της αρχικής Χούντας. Οι τελευταίοι θα μπορούσαν να γίνουν επικίνδυνοι αν συμμαχούσαν με τον Ιωαννίδη και την Ε.Σ.Α, όπως τελικά συνέβη.

Μια τρίτη πηγή κινδύνων, που ο Παπαδόπουλος ουδέποτε έλαβε σοβαρά υπόψη, ήταν οι φοιτητές. Οι διαμαρτυρίες τους αρχικά αφορούσαν καθαρά εσωτερικά τους ζητήματα όπως το δικαίωμα να εκλέγουν οι ίδιοι τις διοικήσεις των συλλόγων τους και να έχουν λόγο στο περιεχόμενο του προγράμματος σπουδών τους.

Ένα από τα ζητήματα στα οποία εξακολουθούσε να υπάρχει αβεβαιότητα για το καθεστώς ήταν οι σχέσεις της Ελλάδας με τους Δυτικούς της Ευρώπης, πλην των Αμερικανών. Εκτός όμως από τις χώρες της Δύσης, οι σχέσεις με τις Λαϊκές Δημοκρατίες προβλημάτιζαν και εκείνες με τη σειρά τους τον Παπαδόπουλο. Τους έδωσε μεγάλη σημασία το 1973, τα αποτελέσματα όμως δεν ήταν σε όλες τις περιπτώσεις ικανοποιητικά. Το Μάρτιο έφτασε στην Αθήνα ο πρώτος πρόεδρος από την κομμουνιστική Κίνα, και μια εβδομάδα αργότερα ο Μακαρέζος πραγματοποίησε επίσημη επίσκεψη στο Πεκίνο. Το Μάιο επισκέφθηκε την Αθήνα ο υπουργός Εξωτερικών της Βουλγαρίας και λίγες μέρες αργότερα συνήφθησαν διπλωματικές σχέσεις με τη Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας. Όμως οι σχέσεις της Ελλάδας με την κυριότερη γειτονική κομμουνιστική χώρα, τη Γιουγκοσλαβία, χειροτέρευσαν, όπως είχε συμβεί και με τη Σοβιετική Ένωση, και οι δύο χώρες άρχισαν να επιτίθενται συστηματικά η μία στην άλλη με τους μηχανισμούς προπαγάνδας τους.

Η Κύπρος αποτελούσε ακόμα μια αστείρευτη πηγή προβλημάτων. Ο Μακάριος εξακολουθούσε να ανθίσταται σθεναρά στις προσπάθειες καθαίρεσής του από το αξίωμα του αρχιεπισκόπου, και προσδοκούσε την επανεκλογή του στην προεδρία. Η Ε.Ο.Κ.Α Β' (που αποτελούσε μετεξέλιξη του Εθνικού Μετώπου) του Γρίβα είχε εξαπολύσει μια νέα εκστρατεία εναντίον των υποστηρικτών του Μακαρίου. Παρόλα αυτά, στις 8 Φεβρουαρίου 1973 ο Μακάριος επανεξελέγη πρόεδρος, όντας ο μοναδικός υποψήφιος. Παρότι ο Παπαδόπουλος ήθελε να ξεμπερδέψει με τον Μακάριο, δεν μπορούσε να πάρει το μέρος των αντιπάλων του ύστερα από την ευρεία λαϊκή υποστήριξη που τόσο πρόσφατα είχε δείξει ότι διαθέτει.

Εκείνο ωστόσο που προβλημάτιζε τον Παπαδόπουλο ακόμη περισσότερο από αυτές τις αβεβαιότητες στο εξωτερικό ήταν το αναπάντητο ερώτημα στο εσωτερικό : ποια θα έπρεπε να είναι η μορφή του πολιτεύματος μελλοντικά ; Οι δύο κυριότεροι συνεργάτες του, Παττακός και Μακαρέζος, ήταν της άποψης ότι το μέλλον της μοναρχίας έπρεπε να αποφασισθεί με

δημοψήφισμα. Ο Παττακός γνωστοποίησε τις απόψεις του στον Παπαδόπουλο, μέσω υπομνήματος που του απέστειλε στις 2 Φεβρουαρίου, στο οποίο διατύπωνε ένα λεπτομερές σχέδιο για τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος με τρεις επιλογές : είτε βασιλευόμενη δημοκρατία με βασιλιά τον Κωνσταντίνο, είτε βασιλευόμενη δημοκρατία χωρίς τον Κωνσταντίνο με παράταση της Αντιβασιλείας, είτε προεδρευόμενη δημοκρατία με πρόεδρο τον Παπαδόπουλο. Ο Παττακός είχε συντάξει μέχρι και το σχέδιο του σχετικού διαγγέλματος του Παπαδόπουλου, το οποίο περιλάμβανε χρονοδιάγραμμα για την κατάρτιση του Συντάγματος.

Οι ιδέες αυτές δεν είχαν κάποιο αποτέλεσμα, αλλά ο Παπαδόπουλος τις κράτησε κατά νου για μελλοντική κρίση. Στο μεταξύ προέβη σε ένα νέο βήμα τον Απρίλιο, που θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μία κίνηση προς την κατεύθυνση της δημοκρατίας. Δημιούργησε μια πολιτική οργάνωση με τον τίτλο «Εθνικόν Πολιτιστικόν Κίνημα» (ΕΠΟΚ), της οποίας η ίδρυση ανακοινώθηκε στις 5 Απριλίου. Τα δύο μεσαία γράμματα του ακρωνυμίου, που αντιστοιχούσαν στη λέξη « πολιτιστικόν », θα μπορούσαν να αντιστοιχούν στη λέξη « πολιτικόν », και αναμφίβολα ο Παπαδόπουλος και οι προπαγανδιστές του επιδίωκαν αυτήν την αμφισημία⁹¹. Δυο μέρες αργότερα ανακοινώθηκε ότι επιτρεπόταν να συσταθούν και άλλες παρόμοιες οργανώσεις. Προτού όμως τολμήσει κανείς να δοκιμάσει κάτι τέτοιο στην πράξη, συνέβησαν δραματικά γεγονότα που έκαναν τη δικτατορία να αλλάξει πορεία.

Στις 23 Απριλίου 1973 οι εφημερίδες *Βραδυνή* και *Θεσσαλονίκη* δημοσίευσαν μια μακροσκελή δήλωση του Καραμανλή. Οι δυο εφημερίδες κατασχέθηκαν και στους εκδότες τους ασκήθηκε ποινική δίωξη. Η φρασεολογία της δήλωσης ήταν γνώριμη. Κατηγορούσε τη Χούντα ότι δημιουργεί μεταξύ των ενόπλων δυνάμεων και του λαού «*ψυχικόν χάσμα με ανυπολόγιστον εθνικὴν ζημίαν*» και ζητούσε την «*αποκατάστασιν της δημοκρατικής ομαλότητος* ». Ωστόσο, η φράση – κλειδί που συνιστούσε τη μεγαλύτερη προσβολή ήταν η προτροπή του προς τη Χούντα «*να καλέση τον Βασιλέα, που συμβολίζει τη νομιμότητα, και να παραχωρήση την θέσιν της εις μίαν έμπειρον και ισχυράν Κυβέρνησιν*». Η Χούντα, που γνώριζε ήδη ότι οι αξιωματικοί του Ναυτικού είχαν αρχίσει να συνωμοτούν εκ νέου, θεώρησε ότι η δήλωση του Καραμανλή έγινε για να προσφέρει πολιτική κάλυψη στη συνωμοσία τους.

Στην πραγματικότητα από το Δεκέμβριο του 1967⁹² και μετά οι αξιωματικοί του Ναυτικού αναζητούσαν σχεδόν ακατάπαυστα τρόπους για να απομακρύνουν τη Χούντα από την εξουσία. Ο

⁹¹ Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα 1995, σελ.189

⁹² Ν. Παπαδημητρίου, *Το κίνημα του Π. Ναυτικού, Μάιος 1973*, Αθήνα 1974, σελ. 35

ιθύνων νους, αντιπλοίαρχος Νίκος Παππάς, είχε αρχίσει να βολιδοσκοπεί προσεκτικά συναδέλφους του ήδη από το Σεπτέμβριο του 1968. Τότε είχε εξυφανθεί ένα σχέδιο απαγωγής του Παπαδόπουλου από το πλοίο στο οποίο θα επιβιβαζόταν για να παρακολουθήσει τις ναυτικές ασκήσεις που θα διεξάγονταν τον Αύγουστο του 1969, αλλά εγκαταλείφθηκε ως ανεφάρμοστο. Το 1970, με την υποστήριξη του Γαρουφαλιά, πρώην υπουργού Άμυνας και στενού φίλου της βασιλικής οικογένειας, είχε εξυφανθεί ένα άλλο σχέδιο που προέβλεπε την κατάληψη της Κρήτης ώστε να χρησιμοποιηθεί ως βάση των επιχειρήσεων. Η Κρήτη επελέγη επειδή είχε έναν σημαντικό ναύσταθμο στον κόλπο της Σούδας και έναν θαρραλέο πληθυσμό με έντονα φιλελεύθερη παράδοση. Όμως ο Παπαδόπουλος πληροφορήθηκε το σχέδιο και τοποθέτησε στη νήσο μονάδες στρατού πιστές στη Χούντα. Έτσι και αυτό το σχέδιο ματαιώθηκε, όπως και κάποια άλλα.

Όμως ο αντιπλοίαρχος Παππάς και οι συνάδελφοί του δεν τα παράτησαν.⁹³ Το 1973 πίστευαν ότι είχαν ένα εφικτό σχέδιο, στο οποίο μετείχαν αξιωματικοί εμπιστοσύνης τους τόσο από το Ναυτικό όσο και από τον Στρατό Ξηράς. Η ευκαιρία που περίμεναν για να το θέσουν σε εφαρμογή ήταν μια ναυτική άσκηση του NATO, στη διάρκεια της οποίας θα ήταν φυσικό να βρίσκονται εν πλω πολλά πλοία χωρίς να κινήσουν τις υποψίες των υπηρεσιών ασφαλείας. Έτσι οι αξιωματικοί του Ναυτικού επρόκειτο να δράσουν στη σκιά της δυτικής συμμαχίας, όπως είχαν κάνει οι αξιωματικοί του Στρατού έξι χρόνια νωρίτερα.

Το σχέδιό τους ήταν να καταλάβουν τη Σύρο, της οποίας ο ναύσταθμος είχε μόνο μια μικρή στρατιωτική φρουρά αποτελούμενη από ένα τάγμα πεζικού. Υπήρχε η βεβαιότητα ότι το τάγμα αυτό θα προσχωρούσε στο κίνημα, καθότι ο απότακτος ταγματάρχης Μουστακλής, που μετείχε στη συνωμοσία, είχε διατελέσει υποδιοικητής του. Δυστυχώς όμως, χωρίς να το γνωρίζουν οι συνωμότες, η ανάμιξη του Μουστακλή στην αντίσταση ήταν ήδη γνωστή στη Χούντα. Αφού επιταγγανόταν ο έλεγχος της Σύρου, ναυτικές μονάδες θα απέπλεαν από το νησί προς δύο κατευθύνσεις για να αποκλείσουν τον Πειραιά και τη Θεσσαλονίκη. Κατόπιν θα αποστέλλετο τηλεσίγραφο στη Χούντα να παραιτηθεί. Αν χρειαζόταν, τα πλοία στα ανοιχτά του Πειραιά θα έπλητταν με κανονιοβολισμούς τις οδικές συνδέσεις με την Αθήνα μέχρι η Χούντα να παραδοθεί. Η επιχείρηση θα ξεκινούσε στις 2 το βράδυ της 23^{ης} Μαΐου.

Οι κινηματίες του Ναυτικού είχαν μνησει στη συνωμοσία και ανώτατους αξιωματικούς, συμπεριλαμβανομένων δύο απότακτων, του πλοίαρχου Κονοφάου και του υποναυάρχου Ροζάκη, οι οποίοι είχαν συμμετάσχει στο κίνημα του Βασιλιά το Δεκέμβριο του 1967. Επιδίωκαν όμως να

⁹³ Ν. Παπαδημητρίου, *Το κίνημα του Π. Ναυτικού, Μάιος 1973*, Αθήνα 1996, σελ. 45

έχουν και πολιτική κάλυψη. Πρώτα προσέγγισαν τον Αβέρωφ, μέσω του αντιπλοιάρχου Παπαδόγγονα, ο οποίος ήταν εκ των πρωτεργατών του κινήματος. Ο Αβέρωφ αφενός θεωρούσε ότι η δική του συμπαράσταση δεν αρκούσε ώστε το κίνημα να έχει λαϊκή υποστήριξη και αφετέρου αμφέβαλλε για τη μυστικότητα του σχεδιασμού. Εντούτοις ανέλαβε να ενημερώσει τον Καραμανλή. Ο Αβέρωφ συνάντησε τον Καραμανλή στο Παρίσι στις αρχές Μαρτίου. Ο Καραμανλής εξέφρασε ακόμη περισσότερες αμφιβολίες για το κατά πόσο το σχέδιο θα ήταν εφικτό, αλλά υποσχέθηκε πως αν αυτό εκδηλωνόταν θα βοηθούσε με τις δηλώσεις του. Ο Αβέρωφ επέστρεψε στην Αθήνα στα τέλη Μαρτίου και ενημέρωσε τον Παπαδόγγονα για την απάντηση του Καραμανλή, την οποία ο Παπαδόγγονας βρήκε ικανοποιητική. Ωστόσο, στις αρχές Μαΐου ανέκυψαν ενδείξεις ότι το κίνημα είχε προδοθεί, και ο Καραμανλής διεμήνυσε στον Παπαδόγγονα μέσω του Αβέρωφ ότι η εκδήλωση έπρεπε να ματαιωθεί.

Η αποτυχία του κινήματος του Ναυτικού φαίνεται πως έδωσε στον Παπαδόπουλο την ευκαιρία να εξουδετερώσει τον Καραμανλή. Η διασύνδεση του Αβέρωφ με τους συνωμότες ήταν γνωστή. Ο Αβέρωφ συνελήφθη στις 3 Ιουλίου. Στην ανάκρισή του ομολόγησε ότι συζήτησε με τον Καραμανλή στο Παρίσι, αλλά επέμεινε ότι ο τελευταίος τήρησε ουδέτερη στάση και δεν ενθάρρυνε τη συνωμοσία. Εντούτοις την 21^η Ιουλίου διατάχθηκε η ανάκριση του Καραμανλή, παρότι δεν θα μπορούσε να διενεργηθεί αφού εκείνος δεν προτείθετο να επιστρέψει από το εξωτερικό.

Το δημοψήφισμα για το νέο Σύνταγμα του Παπαδόπουλου έγινε στις 29 Ιουλίου⁹⁴. Το ερώτημα τέθηκε κατά τέτοιο τρόπο ώστε το «Ναι» να σημαίνει αποδοχή όχι μόνο της εγκαθίδρυσης Προεδρικής Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας αλλά και της εκλογής του Παπαδόπουλου ως πρώτου προέδρου. Απευθύνοντας διάγγελμα προς τον ελληνικό λαό από τη Ρώμη στις 2 Ιουνίου, ο Βασιλέας αμφισβήτησε το αδιάβλητο του δημοψηφίσματος και τόνισε ότι θεωρεί τον εαυτό του *«ως τον μοναδικόν και υπεύθυνον φορέα της νομιμότητος μέχρι ότου ο λαός δυνηθή να εκφρασθή πράγματι ελευθέρως»*. Με μακροσκελή δήλωσή του στις 16 Ιουλίου από το Παρίσι, ο Καραμανλής κάλεσε τον ελληνικό λαό *«να απορρίψη το ανελεύθερον ψήφισμα διά να αναγκάση την Κυβέρνησιν να αποσυρθή»*, τονίζοντας ότι *«η αρνητική ψήφος εξ άλλου δεν είναι υπέρ της Βασιλείας, όπως παραπλανητικώς ισχυρίζεται η Κυβέρνησις. Είναι σαφώς εναντίον του ολοκληρωτισμού. Για τη μορφή του πολιτεύματος θα αποφασίση οριστικά ο λαός, όπως και ο Βασιλεύς εδήλωσε, όταν θα έχη ο λαός αποκατασταθή εις τα κυριαρχικά του δικαιώματα»*.

⁹⁴ Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα 1995, σελ. 201

Στην Αθήνα ο Κανελλόπουλος οργάνωσε μια ομάδα πρώην συναδέλφων αλλά και αντιπάλων του, συμπεριλαμβανομένων των Μαύρου, Ράλλη και Ζίγδη, για να διεξαγάγουν εκστρατεία υπέρ του «Όχι». Ο Ανδρέας Παπανδρέου⁹⁵ συμβούλευσε τους οπαδούς του να ρίξουν στις κάλπες λευκά ψηφοδέλτια. Όμως ο Σπύρος Μαρκεζίνης, άλλοτε αρχηγός του μικρού κόμματος των Προοδευτικών, ανακοίνωσε ότι θα ψήφιζε «Ναι» με επιφυλάξεις⁹⁶. Δεν υπήρχε φυσικά τρόπος να εκφράσει κάποιος τις επιφυλάξεις του κατά τη ψηφοφορία, οπότε η απόφασή του εκλήφθηκε ως μία κίνηση προσέγγισης της Χούντας.

Όπως ήταν αναμενόμενο η «δημοκρατία» του Παπαδόπουλου κέρδισε με μεγάλη πλειοψηφία, αν και τα ποσοστά που ανακοινώθηκαν δεν μπορούσαν να παρθούν στα σοβαρά, με εξαίρεση την αποχή που ανήλθε στο 15%. Ο κόσμος άρχισε να πείθεται ότι η πρόθεση του Παπαδόπουλου να επαναφέρει τη δημοκρατία ήταν ειλικρινής. Μεταξύ εκείνων που πείσθηκαν ήταν σίγουρα ο Μαρκεζίνης. Ήταν πράγματι ειλικρινής η πρόθεση του Παπαδόπουλου να επαναφέρει τη δημοκρατία, τουλάχιστον στο δικό του μυαλό, αλλά μια δημοκρατία που θα παρέμενε υπό τον έλεγχο του Στρατού.

Εκτός από την εκλογή Παπαδόπουλου ως προέδρου, με το δημοψήφισμα επικυρώθηκε και η εκλογή του στρατηγού Οδυσσέα Αγγελή ως αντιπροέδρου. Στη θέση του αρχηγού των Ενόπλων Δυνάμεων το διαδέχθηκε ένας άλλος στρατηγός, ο Δημήτριος Ζαγοριανάκος. Με άλλο λόγια, το ειωθός της εναλλαγής αξιωματικών και από τους τρεις κλάδους στην ηγεσία των Ενόπλων Δυνάμεων, έπαυε να ακολουθείται. Ο Στρατός Ξηράς ήταν ο μόνος κλάδος τον οποίο μπορούσε να εμπιστευτεί ο Παπαδόπουλος. Αυτό φάνηκε καθαρά τον Ιούλιο, όταν επιθεώρησε το στόλο του Πολεμικού Ναυτικού υπό δρακόντεια μέτρα ασφαλείας, ενώ τον ίδιο μήνα συνελήφθη και ένας αριθμός αξιωματικών της Αεροπορίας με την κατηγορία της συμμετοχής στο κίνημα του Ναυτικού.

Κατά τα άλλα ο Παπαδόπουλος έδειχνε να προβαίνει σε ουσιαστικές παραχωρήσεις, χάρη στις οποίες οι διεθνείς αντιδράσεις στην αιφνίδια συνταγματική μεταβολή υπήρξαν απρόσμενα θετικές. Πουθενά δεν τέθηκε ζήτημα αναγνώρισης του νέου καθεστώτος. Ιδιαίτερα θετική ήταν η στάση της αμερικανικής κυβέρνησης⁹⁷. Έπειτα από ένα προσεκτικό αλλά όχι αυστηρό σχόλιο στις 14 Ιουνίου του αναπληρωτή υπουργού Εξωτερικών Kenneth Rush για τις επικείμενες μεταβολές,

⁹⁵ Α. Παπανδρέου, *Η Δημοκρατία στο απόσπασμα*, Αθήνα 1974, σελ. 134

⁹⁶ Σπ. Μαρκεζίνης, *Αναμνήσεις 1972-1974*, Αθήνα 1979, σελ. 89

⁹⁷ Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα 1995, σελ. 109

στις 20 Αυγούστου, την επόμενη της ορκωμοσίας του Παπαδόπουλου ως προέδρου, ο ίδιος ο υπουργός Εξωτερικών William Rogers χαιρέτισε με θερμό τρόπο την ανάρρησή του στην προεδρία. Η δήλωση του Rogers έγινε στη διάρκεια μιας συνέντευξης Τύπου αναφορικά με άλλα πεδία της εξωτερικής πολιτικής. Επακολούθησαν ερωτήσεις, καμία όμως δεν άγγιξε τις ελληνικές υποθέσεις. Φαίνεται πως μέχρι και οι δημοσιογράφοι συμμερίζονταν την εμπιστοσύνη του υπουργού Εξωτερικών στις προθέσεις του Παπαδόπουλου.

Επιφανειακά ήταν αναμενόμενο να υπάρχει αυτή η εντύπωση. Στο διάγγελμά του επί την ορκωμοσία του ως προέδρου ο Παπαδόπουλος ανακοίνωσε ότι αίρει τον στρατιωτικό νόμο και υποσχέθηκε ότι θα επιταχύνει « τον ρυθμό των διαδικασιών [...] διά να λειτουργήσει καθ'όλα η Δημοκρατία εντός βραχύτερου χρονικού διαστήματος ». Δήλωσε ότι εντός των πρώτων ημερών του Οκτωβρίου θα σχηματισθεί κυβέρνηση πολιτικής σύνθεσης με αποστολή την προπαρασκευή και διεξαγωγή αδιάβλητων εκλογών, και υποσχέθηκε πως το 1974 θα υπάρξει Βουλή ελεύθερα εκλεγμένη. Ανακοίνωσε επίσης την αμνήστευση όλων των πολιτικών εγκλημάτων που έλαβαν χώρα στο εσωτερικό της χώρας από την 21^η Απριλίου 1967 και έπειτα, καθώς και την απονομή χάριτος στον Αλέξανδρο Παναγούλη. Οι εξαγγελίες αυτές τέθηκαν σε ισχύ με προεδρικά διατάγματα που δημοσιεύθηκαν στις 20 Αυγούστου. Ένεκα της αμνηστίας αφέθηκε ελεύθερος ο Αβέρωφ και οι συνωμότες αξιωματικοί του Ναυτικού, χωρίς ωστόσο οι τελευταίοι να επαναφερθούν στην ενεργό υπηρεσία. Παρότι κανένας δεν περίμενε ότι οι παραχωρήσεις θα έφθαναν σε τέτοια έκταση, η αντίδραση ορισμένων, καλύτερα πληροφορημένων κύκλων στην Αθήνα, δεν ήταν θετική, προς απογοήτευση του Παπαδόπουλου.

Υπήρξαν αρκετές ενδείξεις που οδηγούσαν στο συμπέρασμα ότι τα νέα μέτρα ήταν απλώς ένα προπέτασμα καπνού. Η αμνηστία δεν κάλυπτε τον Καραμανλή, του οποίου το υποτιθέμενο έγκλημα είχε τελεστεί στο εξωτερικό. Συνεπώς ο κορυφαίος Έλληνας πολιτικός, ακόμη κι αν το ήθελε, δεν μπορούσε να επιστρέψει. Ένας άλλος κακός οίωνος ήταν η συγκρότηση του Συνταγματικού Δικαστηρίου, μια από τις αρμοδιότητες του οποίου θα ήταν ο διαρκής έλεγχος των πολιτικών κομμάτων. Για τους πολιτικούς αυτό συνιστούσε έναν προσβλητικό για τη δημοκρατία περιορισμό.

Οι περίεργοι ελιγμοί του Παπαδόπουλου⁹⁸ με τους οποίους προσπαθούσε να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις των φιλελευθέρων του εσωτερικού και του εξωτερικού και ταυτόχρονα να κατευνάσει τους «σκληρούς» της Χούντας συνεχιζόταν. Όπως έγινε γνωστό το Σεπτέμβριο, στις

⁹⁸ C. M. Woodhouse, *Η Άνοδος και η Πτώση των Συνταγματαρχών*, Αθήνα 2001, σελ. 420

22 Ιουνίου, με απόλυτη μυστικότητα είχαν δικαστεί ερήμην από στρατοδικείο 21 γνωστές προσωπικότητες της αντίστασης που ζούσαν από χρόνια στο εξωτερικό. Μεταξύ αυτών ήταν ο Ανδρέας Παπανδρέου, η Ελένη Βλάχου, ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης και ο ταξίαρχος Βιδάλης. Όλοι τους είχαν αθωωθεί, χωρίς κανέναν τους να γνωρίζει ότι είχαν δικαστεί. Ωστόσο δεν επιτρεπόταν να ανακτήσουν την ελληνική ιθαγένεια και να επιστρέψουν στην Ελλάδα, εκείνοι από τους οποίους είχε αφαιρεθεί, όπως η Μελίνα Μερκούρη και η Αμαλία Φλέμινγκ.

Ο Μαρκεζίνης ήταν ο μόνος που θα μπορούσε ίσως να αισθάνεται δικαιωμένος που ψήφισε «Ναι» στο δημοψήφισμα⁹⁹, καθότι είχε τουλάχιστον εκφράσει επιφυλάξεις. Τον Ιούνιο ο Παπαδόπουλος άρχισε να βολιδοσκοπεί τον Μαρκεζίνη για το ενδεχόμενο σχηματισμού υπό αυτού κυβέρνησης αποτελούμενης από πολιτικά πρόσωπα. Ο Μαρκεζίνης προσπάθησε να συμβουλευτεί ορισμένους από τους παλιούς πολιτικούς προτού αποδεχθεί, αλλά οι περισσότεροι, μεταξύ των οποίων και ο Καραμανλής, αρνήθηκαν κάθε επαφή. Μετά από πολλές αρνήσεις, η μοναδική του επιτυχία ήταν με τον Κανελλόπουλο, ο οποίος τον δέχθηκε απρόθυμα στις 19 Οκτωβρίου, αφού ο Μαρκεζίνης είχε αναλάβει την πρωθυπουργία¹⁰⁰. Μετά τη συνάντησή τους ο Κανελλόπουλος έδωσε στη δημοσιότητα ανακοίνωση, την οποία όμως είχε συντάξει και γνωστοποιήσει στον Μαρκεζίνη εκ των προτέρων, στην οποία δήλωνε ότι παραμένει αμετακίνητος στις απόψεις του και ότι η συνομιλία του με τον Μαρκεζίνη δεν είχε την οποιαδήποτε μορφή διαπραγμάτευσης. Τα μέσα ενημέρωσης απέφυγαν αρχικά να δημοσιεύσουν τη δήλωση του Κανελλόπουλου και το έπραξαν μόνο κατόπιν προσωπικής παρέμβασης του Μαρκεζίνη.

Ο Μαρκεζίνης έλαβε την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης από τον Παπαδόπουλο την 1^η Οκτωβρίου και η ορκωμοσία της κυβέρνησής του έγινε μία εβδομάδα αργότερα, στις 8 Οκτωβρίου. Στις προγραμματικές του δηλώσεις δεσμεύτηκε ότι οι εκλογές θα διεξαχθούν το ταχύτερο δυνατό με τρόπο τέτοιο ώστε ο καθένας να δεχθεί τα αποτελέσματα αυτών. Αυτός ήταν άλλωστε σχεδόν ο μοναδικός τομέας πολιτικής επί του οποίου είχε τη δυνατότητα να ασκεί έλεγχο, καθότι ο Παπαδόπουλος θα διατηρούσε ως πρόεδρος την αποκλειστική ευθύνη για την άμυνα, την εξωτερική πολιτική και τη δημόσια τάξη¹⁰¹. Οι υπουργοί για τους τρεις αυτούς τομείς θα επιλέγονταν από τον πρόεδρο και όχι από τον πρωθυπουργό. Επιπλέον, στις συνεδριάσεις του

⁹⁹ Σπ. Μαρκεζίνης, *Αναμνήσεις 1972-1974*, Αθήνα 1979, σελ. 98

¹⁰⁰ Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα 1995, σελ. 231

¹⁰¹ C. M. Woodhouse, *Η Άνοδος και η Πτώση των Συνταγματαρχών*, Αθήνα 2001, σελ. 442

υπουργικού συμβουλίου θα προήδρευε ο Παπαδόπουλος και εν απουσία του ο Αγγελής. Οι ρυθμίσεις αυτές δεν ικανοποιούσαν το αίτημα για δημοκρατία στην Ελλάδα, αλλά είχαν μια απρόσμενα θετική απήχηση στο εξωτερικό.

Ο Παπαδόπουλος δεν είχε προχωρήσει αρκετά ώστε να ικανοποιήσει τους Έλληνες δημοκράτες, αλλά για τους εκ των έδων επικριτές του στη Χούντα και το Στρατό είχε υπερβεί τα εσκαμμένα. Δεν είχε πλέον την υποστήριξη ούτε των πιο στενών του συνεργατών. Ο Μακαρέζος και ο Ασλανίδης υπέβαλαν τις παραιτήσεις του στα τέλη Σεπτεμβρίου, όταν είδανε που το πήγαινε ο Παπαδόπουλος. Ο Παττακός και υπόλοιποι απαλλάχθηκαν από τα καθήκοντά τους λίγες μέρες αργότερα, ώστε να αφήσουν ελεύθερο το πεδίο για την κυβέρνηση Μαρκεζίνη. Ο Παττακός κυρίως, ήταν απογοητευμένος. Τον Ιούλιο ο Παπαδόπουλος του είχε προσφέρει τον άνευ σημασίας ρόλο βοηθού ή πλοηγού του μελλοντικού πρωθυπουργού. Η πρόταση του Παπαδόπουλου είχε ωθήσει τον Παττακό να του στείλει ένα νέο υπόμνημα με προτάσεις για τις δέουσες ενέργειες «μέχρι λήξεως της αποστολής» τους, στο οποίο ανέφερε ότι ο ρόλος που του είχε προτείνει θα ήταν σημαντικός, αλλά δεν απέκλειε και την περίπτωση να αποσυρθεί πλήρως από τα πολιτικά δρώμενα.

Διάφοροι ανώτατοι αξιωματικοί, όχι απαραίτητα μέλη της αρχικής Χούντας, αναρωτιούνταν για ποιο λόγο είχε γίνει η «Επανάσταση» αν αυτή επρόκειτο να είναι η κατάληξή της. Η δυσαρέσκειά τους τους έκανε να στραφούν προς τον Ιωαννίδη, το μοναδικό μέλος της επαναστατικής ομάδας που παρέμεινε στην ενεργό υπηρεσία ως διοικητής της Ε.Σ.Α. Εκείνοι που ήταν σε θέση να γνωρίζουν είπαν αργότερα ότι η συνωμοσία στο Στρατό για την ανατροπή του Παπαδόπουλου άρχισε να εξυφαίνεται το Σεπτέμβριο, προτού ακόμα ο Μαρκεζίνης αποδεχθεί τη δοτή πρωθυπουργία.

Από του 39 υπουργούς και υφυπουργούς της κυβέρνησης Μαρκεζίνη, οι 12 ήταν μέλη της αμέσως προηγούμενης κυβέρνησης του Παπαδόπουλου που είτε διατήρησαν τις θέσεις τους είτε μετακινήθηκαν σε άλλες. Από τον Παπαδόπουλο επελέγη επίσης και τοποθετήθηκε ως υπουργός Δημοσίας Τάξης ο εισαγγελέας του Αρείου Πάγου Παναγιώτης Θεράπος, τον οποίο ο Μαρκεζίνης, όπως είπε εκ των υστέρων, δεν το γνώριζε προσωπικά. Ως υπουργός Εξωτερικών τοποθετήθηκε ο Ξανθόπουλος-Παλαμάς, ο οποίος προτάθηκε μεν από το Μαρκεζίνη αλλά είχε ήδη διατελέσει υπουργός Εξωτερικών του Παπαδόπουλου και πρέσβης του στην Ουάσινγκτον. Έτσι όμως ο Μαρκεζίνης μπορούσε να ισχυρίζεται ότι τουλάχιστον είχε κάποια επιρροή στην εξωτερική πολιτική.

Η μεγαλύτερη φιλοδοξία του στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής ήταν να θέσει σε πλήρη λειτουργία τη Συμφωνία Σύνδεσης της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (Ε.Ο.Κ), αλλά αυτό θα καθίστατο δυνατό μόνο έπειτα από τη διεξαγωγή αδιάβλητων εκλογών¹⁰². Η μοναδική ευκαιρία που του δόθηκε να παίξει εν τω πράγματι ρόλο στην εξωτερική πολιτική ήταν η επίσκεψη του Μακαρίου στην Αθήνα στις 6 Νοεμβρίου. Ο Μαρκεζίνης τον υποδέχθηκε στο αεροδρόμιο και οι δυο τους είχαν μακρά συζήτηση στο σπίτι του πρωθυπουργού, στην οποία δεν παρίσταντο κανένας από τη στρατιωτική ηγεσία. Ο Μακάριος έμεινε ικανοποιημένος από τη συνάντηση και δήλωσε αισιόδοξος για το μέλλον. Στην πραγματικότητα όμως η κρίση στις σχέσεις του Μακαρίου με τους εχθρούς του είχε ήδη φθάσει σε σημείο που καθιστούσε την καταστροφή σχεδόν αναπόφευκτη.

Παρότι η πρωτοβουλία του Παπαδόπουλου να διορίσει πολιτική κυβέρνηση είχε τύχει επιδοκιμασίας στο εξωτερικό, ουσιαστικά στο εσωτερικό κανένας δεν τον υποστήριζε πλέον. Οι παλαιοί πολιτικοί, πλην ολίγων εξαιρέσεων, δεν είδαν με καλό μάτι την απόφαση του Μαρκεζίνη να αποδεχθεί την πρωθυπουργία. Ωστόσο, οι λίγες αυτές εξαιρέσεις προκάλεσαν έκπληξη : ο Αβέρωφ και ο Στεφανόπουλος από τη Δεξιά, ο Μητσοτάκης από το Κέντρο και ο Ηλιού από την Αριστερά. Όμως ο Κανελλόπουλος, ο Μαύρος, ο Παπανδρέου και το επίσημο Κ.Κ.Ε ήταν ομοφώνως αντίθετοι. Από την άλλη πλευρά ο Ιωαννίδης και η ομάδα των αξιωματικών που υποστήριζαν τη σκληρή γραμμή του, είχαν ήδη αρχίσει να προετοιμάζουν ένα νέο πραξικόπημα. Η προοπτική των «αδιαβλήτων εκλογών» ήταν μια ουτοπία.

Υπήρχε άλλη μία δύναμη που αντιτασσόταν στον Παπαδόπουλο, στην οποία όμως εκείνος ουδέποτε έδωσε τη δέουσα σημασία. Ήταν η αγανάκτηση των φοιτητών σε ολόκληρη την Ελλάδα, και ιδίως στην Αθήνα, για την καταπίεση και τον εξευτελισμό που είχαν υποστεί επί έξι χρόνια.

Η αντίστροφη μέτρηση ξεκίνησε στις 14 Φεβρουαρίου 1973¹⁰³, όταν ξεσηκώθηκαν οι φοιτητές της Αθήνας και συγκεντρώθηκαν στο Πολυτεχνείο. Ζητούσαν την κατάργηση του Ν.1347, ο οποίος προέβλεπε την υποχρεωτική στράτευση όσων ανέπτυσαν συνδικαλιστική δράση κατά τη διάρκεια των σπουδών τους. Η αστυνομία¹⁰⁴, παραβιάζοντας το πανεπιστημιακό άσυλο, εισήλθε στο χώρο του ιδρύματος, συνέλαβε 11 φοιτητές και τους παρέπεμψε σε δίκη με

¹⁰² C. M. Woodhouse, *Η Άνοδος και η Πτώση των Συνταγματαρχών*, Αθήνα 2001, σελ. 445

¹⁰³ Μ. Παπάζογλου, *Φοιτητικό κίνημα και δικτατορία*, Αθήνα 1988, σελ. 100-101

¹⁰⁴ Κ. Κορνέτης, *Τα παιδιά της δικτατορίας. Φοιτητική αντίσταση, πολιτισμικές πολιτικές και η μακρά δεκαετία του εξήντα στην Ελλάδα*, Αθήνα 2009, σελ. 76

την κατηγορία της «περιύβρισης αρχής». Οι 8 καταδικάστηκαν σε διάφορες ποινές, ενώ περίπου 100 άλλοι αναγκάστηκαν να διακόψουν τις σπουδές τους και να ντυθούν στο χακί.

Επτά ημέρες μετά τα πρώτα γεγονότα του Πολυτεχνείου, στις 21 Φεβρουαρίου οι φοιτητές κατέλαβαν το κτίριο της Νομικής σχολής στην Αθήνα, προβάλλοντας τα συνθήματα «Δημοκρατία», «Κάτω η Χούντα» και «Ζήτω η Ελευθερία». Η αστυνομία επενέβη και πάλι για να καταστείλει την εξέγερση, αλλά η βίαιη εκδίωξη των φοιτητών από το κτίριο της Νομικής ενίσχυσε ακόμη περισσότερο την αγωνιστικότητά τους.

Η εξέγερση που ξεκίνησε στις 14 Νοεμβρίου του 1973 επρόκειτο να αποτελέσει την κορύφωση των αντιδικτατορικών εκδηλώσεων. Το πρωί εκείνης της ημέρας οι φοιτητές συγκεντρώθηκαν στο προαύλιο του Πολυτεχνείου και αποφάσισαν την κήρυξη αποχής από τα μαθήματα, με αίτημα να γίνουν εκλογές για τους φοιτητικούς συλλόγους το Δεκέμβριο του ίδιου έτους και όχι στα τέλη του επόμενου χρόνου, όπως είχε ανακοινώσει το καθεστώς.

Ακολούθησαν συνελεύσεις φοιτητών στην Ιατρική και τη Νομική σχολή. Μάλιστα, οι φοιτητές της Νομικής εξέδωσαν ψήφισμα, με το οποίο ζητούσαν την ανάκληση των αποφάσεων της Χούντας για τη διεξαγωγή των φοιτητικών εκλογών, εκδημοκρατισμό των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων, αύξηση των δαπανών για την παιδεία στο 20% του προϋπολογισμού και ανάκληση του Ν.1347 για την αναγκαστική στράτευση των φοιτητών.

Όσο περνούσε η μέρα άρχισαν να μαζεύονται ολοένα και περισσότεροι φοιτητές στο Πολυτεχνείο, αλλά και άλλοι που πληροφορήθηκαν το νέο. Η αστυνομία αποδείχθηκε ανίκανη να εμποδίσει την προσέλευση του κόσμου. Το απόγευμα πάρθηκε η απόφαση για κατάληψη του Πολυτεχνείου. Οι πόρτες έκλεισαν και από τότε άρχισε η οργάνωση της εξέγερσης. Το πρώτο βήμα ήταν η εκλογή Συντονιστικής Επιτροπής, στην οποία μετείχαν 22 φοιτητές και 2 εργάτες, με σκοπό να καθοδηγήσει τον αγώνα. Επιπλέον, δημιουργήθηκαν επιτροπές σε όλες τις σχολές για να οργανώσουν την κατάληψη και την επικοινωνία με την ελληνική κοινωνία.

Για το σκοπό αυτό άρχισε να λειτουργεί ένας ραδιοφωνικός σταθμός, αρχικά στο κτίριο του Χημικού και αργότερα στο κτίριο των Μηχανολόγων, με εκφωνητές τη Μαρία Δαμανάκη και το Δημήτρη Παπαχρήστου. Επιπλέον, στο Πολυτεχνείο εγκαταστάθηκαν πολύγραφοι, που δούλευαν μέρα - νύχτα, για να πληροφορούν τους φοιτητές και τον υπόλοιπο κόσμο για τις αποφάσεις της Συντονιστικής Επιτροπής και των φοιτητικών συνελεύσεων. Συγκροτήθηκαν συνεργεία φοιτητών, που έγραφαν συνθήματα σε πλακάτ, σε τοίχους, στα τρόλεϊ, στα λεωφορεία και στα ταξί, για να τα γνωρίσουν όλοι οι Αθηναίοι. Στο Πολυτεχνείο οργανώθηκε εστιατόριο και

νοσοκομείο, ενώ ομάδες φοιτητών ανέλαβαν την περιφρούρηση του χώρου, ξεχωρίζοντας τους ενθουσιώδεις και δημοκράτες Αθηναίους από τους προβοκάτορες.

Η πρώτη αντίδραση του δικτατορικού καθεστώτος ήταν να στείλει μυστικούς πράκτορες να ανακατευθούν στο πλήθος που συνέρρεε στο Πολυτεχνείο και να ακροβολήσει σκοπευτές στα γύρω κτίρια. Στις 16 Νοεμβρίου μεγάλες αστυνομικές δυνάμεις επιτέθηκαν εναντίον του πλήθους που ήταν συγκεντρωμένο έξω από το Πολυτεχνείο, με γκλομπς, δακρυγόνα και σφαίρες ντουμντουμ. Οι περισσότεροι διαλύθηκαν. Όσοι έμειναν έστησαν οδοφράγματα ανατρέποντας τρόλεϊ και συγκεντρώνοντας υλικά από νεοανεγειρόμενες οικοδομές, και άναψαν φωτιές για να εξουδετερώσουν τα δακρυγόνα. Αργότερα, η αστυνομία έκανε χρήση όπλων, χωρίς όμως να πετύχει το στόχο της, την καταστολή της εξέγερσης.

Ο δικτάτορας Παπαδόπουλος, όταν διαπίστωσε ότι η αστυνομία αδυνατούσε να εισέλθει στο Πολυτεχνείο, αποφάσισε να χρησιμοποιήσει το στρατό. Κοντά στο σταθμό Λαρίσης συγκεντρώθηκαν τρεις μοίρες ΛΟΚ και μία μοίρα αλεξιπτωτιστών από τη Θεσσαλονίκη. Τρία άρματα μάχης κατέβηκαν από το Γουδή προς το Πολυτεχνείο. Τα δύο στάθμευσαν στις οδούς Τοσίτσα και Στουρνάρα, αποκλείοντας τις πλαϊνές πύλες του ιδρύματος και το άλλο έλαβε θέση απέναντι από την κεντρική πύλη. Η Συντονιστική Επιτροπή των φοιτητών ζήτησε διαπραγματεύσεις, αλλά το αίτημά τους απορρίφθηκε.

Στις 3 τα ξημερώματα της 17ης Νοεμβρίου το άρμα που βρισκόταν απέναντι από την κεντρική πύλη έλαβε εντολή να εισβάλλει. Έπεσε πάνω στην πύλη και την έριξε, παρασέρνοντας στο διάβα του μία κοπέλα που ήταν σκαρφαλωμένη στον περίβολο κρατώντας την ελληνική σημαία. Οι μοίρες των ΛΟΚ, μαζί με ομάδες, μυστικών και μη, αστυνομικών, εισέβαλαν στο Πολυτεχνείο και κινήγησαν τους φοιτητές, οι οποίοι πηδώντας από τα κάγκελα προσπάθησαν να διαφύγουν στους γύρω δρόμους. Τους κυνηγούσαν αστυνομικοί, πεζοναύτες, ΕΣΑτζήδες. Αρκετοί σώθηκαν βρίσκοντας άσυλο στις γύρω πολυκατοικίες, πολλοί συνελήφθησαν και μεταφέρθηκαν στη Γενική Ασφάλεια και στην ΕΣΑ.

Σύμφωνα με την επίσημη ανακοίνωση της Αστυνομίας, στις 17 Νοεμβρίου συνελήφθησαν 840 άτομα. Όμως, μετά τη Μεταπολίτευση, αξιωματικοί της Αστυνομίας, ανακρινόμενοι, ανέφεραν ότι οι συλληφθέντες ξεπέρασαν τα 2400 άτομα. Οι νεκροί επισήμως ανήλθαν σε 34 άτομα. Στην ανάκριση που διενεργήθηκε το φθινόπωρο του 1975 εναντίον των πρωταίων της καταστολής εντοπίστηκαν 21 περιπτώσεις θανάσιμου τραυματισμού. Ωστόσο, τα θύματα πρέπει

να ήταν πολύ περισσότερα, διότι πολλοί βαριά τραυματισμένοι, προκειμένου να διαφύγουν τη σύλληψη, αρνήθηκαν να διακομιστούν σε νοσοκομείο.

Εκ πρώτης όψεως η πορεία των γεγονότων έδειχνε ότι η εξέγερση των φοιτητών ήταν εκείνη που επέφερε την πτώση του Παπαδόπουλου, ενώ στην πραγματικότητα δεν ήταν έτσι : ήταν απλώς μια χρονική σύμπτωση. Οι φοιτητές αναμφίβολα κατάφεραν ένα σημαντικό πλήγμα στο όλο οικοδόμημα της στρατιωτικής δικτατορίας το Νοέμβριο του 1973. Δυστυχώς όμως η πτώση του Παπαδόπουλου έφερε στην εξουσία μια τυραννία ακόμη πιο απεχθή και σκληρή, της οποίας τα «επιτεύγματα» ήταν οδυνηρά όχι μόνο για την Ελλάδα, αλλά και για την Κύπρο.

ΣΤ΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΧΟΥΝΤΑ ΚΑΙ Η ΕΙΣΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (1974)

Πολλοί αμφισβητούν την ορθότητα του αξιώματος «η ιστορία επαναλαμβάνεται», αλλά είχε μια πανηγυρική επιβεβαίωση την 25^η Νοεμβρίου 1973. Όσα συνέβησαν τις πρωινές ώρες εκείνης της ημέρας ήταν μια πιστή επανάληψη όσων είχαν συμβεί τις πρωινές ώρες της 21^{ης} Απριλίου 1967.

Η κατάληψη του Πολυτεχνείου το 1973, δεν ήταν το αποφασιστικό γεγονός για την ανατροπή του καθεστώτος, αλλά αποτελεί το σύμβολό της, όπως προείπαμε. Επίσης, ούτε ήταν το γεγονός που έκρινε τη μοίρα του Παπαδόπουλου, καθότι αυτή είχε ήδη κριθεί. Η απόφαση για την ανατροπή του Παπαδόπουλου ήταν η αντίδραση του Στρατού στην εισαγωγή του νέου Συντάγματος τον Ιούλιο. Οι αντιρρήσεις του Ιωαννίδη¹⁰⁵ και των στρατηγών δεν ενέκριντο στην κατάργηση της μοναρχίας αλλά στις άλλες συνέπειες του νέου Συντάγματος : αναγόρευε τον Παπαδόπουλο σε υπέρτατο εξουσιαστή, εξουδετέρωνε τους εναπομείναντες επαναστάτες του της αρχικής Χούντας (εκτός από τον ίδιο τον Ιωαννίδη), καθιέρωνε τη διακυβέρνηση από αμιγώς πολιτική κυβέρνηση και προέβλεπε τη διενέργεια ελεύθερων εκλογών¹⁰⁶. Στη συνωμοσία του Ιωαννίδη για την ανατροπή του Παπαδόπουλου μετείχαν δύο αντιστράτηγοι, ο διοικητής Στρατιάς Φαίδων Γκιζίκης και ο διοικητής του Γ΄ Σώματος Στρατού Μπονάνος. Ο Γκιζίκης κατέθεσε (στη δίκη της Χούντας το 1975)¹⁰⁷ ότι η απόφαση είχε ληφθεί πολύ πριν τα γεγονότα του Πολυτεχνείου και ότι ο ίδιος είχε μνηθεί στην ενέργεια τουλάχιστον δύο μήνες πριν την εκτέλεσή της.

Βάσει όσων κατέθεσε ο Γκιζίκης, η ημερομηνία της ανατροπής του Παπαδόπουλου, 25^η Νοεμβρίου, καθορίστηκε για δύο λόγους : ο Γκιζίκης επρόκειτο να επισκεφτεί την Άγκυρα μαζί με τον ΑΕΔ Ζαγοριανάκο στις 26 Νοεμβρίου, κι έτσι η μετάβασή του στην Αθήνα την προηγούμενη δε θα κινούσε υποψίες. Ο πρόεδρος της Ρουμανίας Τσαουσέσκου θα πραγματοποιούσε επίσημη επίσκεψη στην Ελλάδα από τις 21 έως τις 24 Νοεμβρίου, κι έτσι ο Παπαδόπουλος θα βρισκόταν στην Αθήνα στις 25 του μηνός. Τα γεγονότα του Πολυτεχνείου είχαν ως αποτέλεσμα τη ματαίωση της επίσκεψης του Τσαουσέσκου, αλλά στις 16 Νοεμβρίου ο

¹⁰⁵ Σπ. Μαρκεζίνης, *Αναμνήσεις 1972-1974*, Αθήνα 1979, σελ. 100

¹⁰⁶ C. M. Woodhouse, *Η Άνοδος και η Πτώση των Συνταγματαρχών*, Αθήνα 2001, σελ. 477

¹⁰⁷ Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα 1995, σελ. 221

Ιωαννίδης και ο Γκιζίκης αποφάσισαν να μην αλλάξουν την ημερομηνία της ενέργειας. Η τελευταία σύσκεψη του Ιωαννίδη με τους αξιωματικούς που συμμετείχαν στη συνωμοσία έγινε στις 21 Νοεμβρίου. Ήταν όλοι τους ταγματάρχες και συνταγματάρχες, καθότι ο Ιωαννίδης δεν εμπιστευόταν τους στρατηγούς. Ο Γκιζίκης, που προοριζόταν για πρόεδρος της δημοκρατίας, θα είχε απλώς διακοσμητικό ρόλο.

Για λίγες μέρες η ζωή στην Αθήνα φάνηκε να επιστρέφει στους κανονικούς της ρυθμούς. Ο στρατιωτικός νόμος σταδιακά χαλάρωσε, αλλά δεν άρθηκε. Στις 23 Νοεμβρίου το Πολυτεχνείο παραδόθηκε στις πρυτανικές του αρχές. Την επόμενη μέρα, Σάββατο 24 Νοεμβρίου, επετράπη και πάλι η ελεύθερη κυκλοφορία στην Αθήνα, και οι στρατιωτικές μονάδες αποσύρθηκαν από τους δρόμους. Η ένταση όμως παρέμενε. Από τις 21 έως τις 25 Νοεμβρίου ο Μαρκεζίνης συναντιόταν καθημερινά με τον Παπαδόπουλο. Κανένας από τους δύο δεν είχε αντιληφθεί την απειλή που επικρεμόταν από πάνω τους.

Στην τελευταία τους συνάντηση, στις 24 Νοέμβρη, ο Μαρκεζίνης ανέφερε στον Παπαδόπουλο και στον αντιπρόεδρο της δημοκρατίας Αγγελή την προειδοποίηση που είχε λάβει ότι ο Ιωαννίδης θα τους ανέτρεπε. Εκείνοι όμως, προς μεγάλη του εντύπωση, έδειξαν ότι έτρεφαν τυφλή εμπιστοσύνη στον Ιωαννίδη. Την ίδια μέρα ο αδελφός του Παπαδόπουλου, Κωνσταντίνος, συναντήθηκε με τον Ιωαννίδη για να συζητήσουν περί του αναβρασμού που είχε προκαλέσει στον Στρατό η προοπτική των εκλογών. Ο Ιωαννίδης τον διαβεβαίωσε ότι ο αναβρασμός ήταν περιορισμένης κλίμακας και δεν ήταν ανησυχητικός. Ο Κωνσταντίνος Παπαδόπουλος μετέφερε τα διαμειφθέντα στον αδελφό του, ο οποίος το απόγευμα της ίδιας ημέρας συγκάλεσε σύσκεψη για το θέμα αυτό, στην οποία παρέστησαν ο υπουργός Άμυνας Εφέσιος και η ηγεσία των Ενόπλων Δυνάμεων. Τίποτα το ιδιαίτερο δεν προέκυψε από τη σύσκεψη αυτή, την οποία κάποια στιγμή διέκοψε ο Παπαδόπουλος για να συνεχιστεί τη Δευτέρα. Αυτή έμελλε να είναι και η τελευταία του απόφαση.

Το ξημέρωμα της 25^{ης} Νοεμβρίου έμοιαζε πολύ με εκείνο της 21^{ης} Απριλίου : στις 03.15 άρματα μάχης εμφανίστηκαν στο κέντρο των Αθηνών, στις 3.50 καταλήφθηκαν τα κέντρα τηλεπικοινωνιών και διακόπηκαν οι τηλεφωνικές επικοινωνίες και στις 4.00 η Διεύθυνση Αστυνομίας Αθηνών τέθηκε υπό τις διαταγές αξιωματικών του Στρατού. Ταυτόχρονα μια φάλαγγα τεθωρακισμένων κατευθύνθηκε νότια προς την κατοικία του Παπαδόπουλου στο Λαγονήσι¹⁰⁸.

¹⁰⁸ C. M. Woodhouse, *Η Άνοδος και η Πτώση των Συνταγματάρχων*, Αθήνα 2001, σελ. 487

Επικρατούσε γενικά μια πλήρης σύγχυση, ακόμα και για τους ίδιους τους αρχικούς πραξικοπηματίες. Κανείς δεν μπορούσε να υποπτευθεί τον Ιωαννίδη, ακόμα και ο Παπαδόπουλος, παρ'όλες τις προειδοποιήσεις που είχε λάβει.

Στις 10.00 ανακοινώθηκε από το ραδιόφωνο ότι σύντομα ο «πρόεδρος της δημοκρατίας» θα απηύθυνε διάγγελμα προς το έθνος. Όμως εκείνος που εμφανίστηκε στην τηλεόραση ως πρόεδρος στις 11.15 ήταν ο αντιστράτηγος Φαίδων Γκιζίκης, ένα πρόσωπο άγνωστο στο ευρύ κοινό. Τον είχε ορκίσει ο μητροπολίτης Ιωαννίνων Σεραφείμ αντί του αρχιεπισκόπου Ιερόνυμου, που συνδεόταν στενά με τον Παπαδόπουλο. Ο Μαρκεζίνης είχε πληροφορηθεί τι είχε συμβεί από τον αστυνομικό που φρουρούσε το διαμέρισμά του, ο οποίος τον ξύπνησε για να του ανακοινώσει ότι η κυβέρνηση του, και συνεπώς και η φρούρησή του, είχε παυθεί.

Η νέα κυβέρνηση ορκίστηκε με πρωθυπουργό τον Αδαμάντιο Ανδρουτσόπουλο, ο οποίος είχε διατελέσει υπουργός του Παπαδόπουλου. Πραγματοποιήθηκαν επίσης αλλαγές στην ηγεσία του Στρατού για να απομακρυνθούν από τα καίρια πόστα οι στρατηγοί που συνδεόταν με τον Παπαδόπουλο.

Ήταν ένα αναίμακτο πραξικόπημα, το οποίο έγινε στην αρχή δεκτό με ανακούφιση. Ο λόγος ήταν ότι εκλήφθηκε ως μια ενέργεια του Στρατού για την εξιλέωση του ύστερα από την τραγωδία του Πολυτεχνείου. Η αισιόδοξη αυτή άποψη ενισχύθηκε από την απελευθέρωση, το Δεκέμβριο, όλων όσων είχαν συλληφθεί κατά την εκκένωση του Πολυτεχνείου. Επακολούθησαν και άλλες χειρονομίες για τον κατευνασμό της κοινής γνώμης. Ο κατ'οίκον περιορισμός που επιβλήθηκε σε ορισμένους πολιτικούς άρθηκε. Η Κ.Υ.Π υπήχθη στον πρωθυπουργό αντί του προέδρου της δημοκρατίας στον οποίο υπαγόταν προηγουμένως. Οι υπερεξουσίες του προέδρου της δημοκρατίας καταργήθηκαν (αλλά ο Γκιζίκης προήγαγε τον εαυτό του από αντιστράτηγο σε στρατηγό). Εξαγγέλθηκε ότι δεν θα ασκείτο λογοκρισία στον Τύπο (αλλά ο στρατιωτικός νόμος παρέμεινε σε ισχύ). Ο θεσμός των κυβερνητικών επιτρόπων στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα καταργήθηκε. Εξαγγέλθηκε η εξυγίανση του δημοσίου βίου και ασκήθηκε ποινική δίωξη για υπόθεση διαφθοράς σε έναν πρώην υφυπουργό του Παπαδόπουλου. Ο αρχιεπίσκοπος Ιερόνυμος αναγκάστηκε να παραιτηθεί και να αντικατασταθεί από τον μητροπολίτη Ιωαννίνων Σεραφείμ. Έγινε ξανά λόγος για επάνοδο στη δημοκρατία, ύστερα όμως από την ολοκλήρωση ενός προγράμματος πολιτικών μεταρρυθμίσεων. Διαδόθηκε επίσης ότι ήταν πιθανό να επιστρέψει ο Καραμανλής.

Στην πραγματικότητα η αισιοδοξία αυτή ήταν αβάσιμη. Αν όχι το κοινό, τουλάχιστον ο Τύπος θα έπρεπε να το είχε υποπτευθεί όταν ενώπιον των εκπροσώπων του εμφανίστηκε απροσδόκητα ο ίδιος ο Ιωαννίδης για να τους ανακοινώσει ότι δεν θα τους επιβαλλόταν λογοκρισία. Όμως πριν περάσει μια βδομάδα, άνδρες της Ε.Σ.Α έκλεισαν τα γραφεία της εφημερίδας η *Βραδυνή* και τα σφράγισαν με λουκέτα χωρίς να δώσουν καμία εξήγηση στο διευθυντή και τους συντάκτες της. Σύντομα έγινε φανερό ότι η στρατιωτική δικτατορία δεν είχε τερματιστεί, παρά είχε ανακάμψει δριμύτερη. Οι ενδείξεις που το καταμαρτυρούσαν ήταν πολλές : ο στρατιωτικός νόμος παρατάθηκε επ'άοριστον, ξανάνοιξαν οι φυλακές της Γυάρου και το Συνταγματικό Δικαστήριο, που δεν είχε λειτουργήσει ακόμη, καταργήθηκε. Όλα αυτά δεν ήταν αποφάσεις του Γκιζίκη, που απλώς υπέγραφε πειθήνια τα σχετικά διατάγματα, αλλά του Ιωαννίδη, που ήταν πλέον ο πραγματικός εξουσιαστής της Ελλάδας.

Ήταν ευρέως διαδεδομένη η πεποίθηση ότι ο Ιωαννίδης είχε την υποστήριξη των Η.Π.Α, ή τουλάχιστον της C.I.A, η οποία όμως στις Η.Π.Α ήταν κράτος εν κράτει. Αν αυτό ήταν αληθές, η εξήγηση δεν μπορούσε παρά να είναι ότι ο Ιωαννίδης κρίθηκε ως ο καταλληλότερος να χειριστεί τα δύο αλληλένδετα προβλήματα που απασχολούσαν την τότε αμερικανική κυβέρνηση : οι ελληνοτουρκικές σχέσεις και το Κυπριακό. Ο Ιωαννίδης γνώριζε από πρώτο χέρι το Κυπριακό, καθότι είχε υπηρετήσει στις ΕΛ.ΔΥ.Κ την περίοδο 1963-64. Επιπλέον ήταν αρκετά κυνικός ώστε να μπορεί να διαπραγματευθεί με τους Τούρκους χωρίς να παρακωλύεται από τον ελληνικό εθνικισμό.

Η αμερικανική κυβέρνηση, όπως και οι άλλες συμμαχικές κυβερνήσεις, δίστασε αρχικά να αναγνωρίσει το νέο καθεστώς της Ελλάδας. Σε συνέντευξη τύπου στις 26 Νοεμβρίου, ο εκπρόσωπος του Στέιτ Ντιπάρτμεντ μίλησε αόριστα περί συνέχισης των σχέσεων με τη νέα κυβέρνηση και ξεκαθάρισε ότι δεν υφίσταται θέμα αναγνώρισης. Παρά την αρχική τους αμηχανία, τελικά όλα τα σημαντικά ξένα κράτη αναγνώρισαν σιωπηρά το νέο καθεστώς. Σε αυτό συνέβαλε αφενός το γεγονός ότι ήλεγχε αποτελεσματικά τη χώρα, και αφετέρου η ελπίδα ότι θα αποδεικνυόταν καλύτερο από το προηγούμενο, καθότι ο Γκιζίκης δεν είχε την κακή φήμη του Παπαδόπουλου. Δεν ίσχυε όμως το ίδιο και για τον Ιωαννίδη.

Στη διάρκεια των οκτώ μηνών που παρέμεινε στην εξουσία η νέα Χούντα¹⁰⁹, αναπόφευκτα η προσοχή της ήταν στραμμένη κατά κύριο λόγο στην Τουρκία και την Κύπρο. Αυτό δεν ωφείλετο μόνο στα συμφέροντα των Η.Π.Α, τα οποία όμως σε κάθε περίπτωση αποτελούσαν σημαντική

¹⁰⁹ Σπ. Παπαγεωργίου, *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β΄*, Αθήνα, 2009, σελ. 56

παράμετρο. Η νέα τουρκική κυβέρνηση που σχηματίστηκε τον Ιανουάριο του 1974 με πρωθυπουργό τον Μπουλέντ Ετσεβίτ συνιστούσε μια νέα απειλή. Ο Ετσεβίτ γνώριζε ελληνικά και είχε φοιτήσει για ένα διάστημα στο Harvard, όπου μεταξύ των καθηγητών του ήταν ο Χένρι Κίσινγκερ. Είχε κερδίσει τις εκλογές που είχαν διεξαχθεί τον Οκτώβριο του 1973¹¹⁰ αλλά δεν είχε εξασφαλίσει την απόλυτη πλειοψηφία, κι έτσι χρειάστηκε να γίνουν πολλά «παζαρέματα» ώσπου να καταφέρει να σχηματίσει κυβέρνηση συνασπισμού. Το όνομα του Ετσεβίτ ήταν ελάχιστα γνωστό στην Ελλάδα, σύντομα όμως θα γινόταν πασίγνωστο. Την 1^η Φεβρουαρίου, στην πρώτη του ομιλία στη Μεγάλη Τουρκική Εθνοσυνέλευση, ο Ετσεβίτ τοποθετήθηκε υπέρ μιας ομοσπονδιακής λύσης του Κυπριακού. Αυτή η λύση θεωρείτο πως ήταν της αρεσκείας του Κίσινγκερ, αλλά οι Ελληνοκύπριοι τη θεωρούσαν απαράδεκτη. Ωστόσο λίγες μέρες νωρίτερα, στις 27 Ιανουαρίου, στο σκηνικό της Κύπρου είχε συντελεστεί μια σημαντική αλλαγή : είχε αποβιώσει ο στρατηγός Γρίβας.

Ως μια χειρονομία συμφιλίωσης, ο Μακάριος χορήγησε αμέσως αμνηστία τόσο στους περίπου 120 κρατούμενους οπαδούς του Γρίβα, οι οποίοι αφέθηκαν ελεύθεροι, όσο και σε εκείνους που καταζητούνταν, εφόσον παραδίδονταν εντός πέντε ημερών. Όμως η αμνηστία δεν βρήκε μεγάλη ανταπόκριση και οι προσδοκίες συμφιλίωσης σύντομα εξανεμίστηκαν. Ο διάδοχος του Γρίβα στην ηγεσία της Ε.Ο.Κ.Α Β΄ ήταν ένας μετριοπαθής Ελλαδίτης αξιωματικός και αντίπαλος της στρατιωτικής δικτατορίας, ο ταγματάρχης Καρούσος. Όμως, έπειτα από τρεις εβδομάδες, στις 21 Φεβρουαρίου, αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Κύπρο και να καταφύγει στη Ρόδο, επειδή κινδύνευε η ζωή του. Όταν έφθασε εκεί συνελήφθη και μεταφέρθηκε στην Αθήνα, όπου τέθηκε υπό κράτηση από την Ε.Σ.Α, την οποία εξακολουθούσε να διοικεί ο ίδιος ο Ιωαννίδης.

Τον ίδιο μήνα, σύμφωνα με πληροφορίες που περιήλθαν σε γνώση του προέδρου της Βουλής των Αντιπροσώπων της Κύπρου, Γλαύκου Κληρίδη¹¹¹, ο διαβόητος υποστηρικτής του Γρίβα, Νίκος Σαμψών, μετέβη στην Αθήνα όπου συνάντησε τον Αμερικανό αξιωματούχο που είχε διατελέσει προηγουμένως σταθμάρχης της C.I.A στη Λευκωσία. Ο Σαμψών ήταν ήρωας του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα της Ε.Ο.Κ.Α που είχε καταδικαστεί από τις βρετανικές αρχές για δολοφονίες Βρετανών στρατιωτών, αλλά είχε αμνηστευθεί και αφεθεί ελεύθερος με την

¹¹⁰ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Η Κυπριακή Δημοκρατία. Από τις συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου ως και την Τουρκική εισβολή (1959-1974)*, τ. 16 (2000), σελ. 468

¹¹¹ Brendon O' Malley-Ian Craig, *Η συνωμοσία της Κύπρου*, Αθήνα 2002, σελ. 89

ανακήρυξη της Κύπρου ως ανεξάρτητου κράτους. Ο Μακάριος δεν μπορεί να είχε καμία αμφιβολία ότι ο Σαμψών κάτι απεργαζόταν.

Τον Φεβρουάριο του 1974 εισήχθη και ένας νέος παράγοντας στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Έγινε γνωστό ότι μια αμερικανική εταιρεία, που διεξήγαγε έρευνες στον βυθό του Αιγαίου από το 1972, είχε ανακαλύψει πετρέλαιο σε εμπορεύσιμες ποσότητες στα ανοιχτά της Θάσου. Μέχρι τότε οι Τούρκοι δεν είχαν αμφισβητήσει τα κυριαρχικά δικαιώματα της Ελλάδας στα ύδατα του Αιγαίου σύμφωνα με το δίκαιο της θάλασσας. Τώρα όμως η κυβέρνηση Ετσεβίτ άρχισε να διατυπώνει την άποψη ότι το Αιγαίο δεν μπορεί να αποτελεί «ελληνική λίμνη». Η διένεξη που επακολούθησε κατέστη χρόνια και περιέλαβε όχι μόνο τον έλεγχο των χωρικών υδάτων και της υφαλοκρηπίδας, αλλά και τον εναέριο χώρο του Αιγαίου.

Η ελληνική κυβέρνηση, δηλαδή ουσιαστικά ο Ιωαννίδης, αντιμετώπιζε τώρα πειστικά προβλήματα σε πολλά μέτωπα. Ένα ακόμη προστέθηκε το Μάρτιο του 1974, όταν οι Εργατικοί επανήλθαν στην εξουσία στη Βρετανία. Μία από τις αποφάσεις του νέου υπουργού Εξωτερικών, Τζέιμς Κάλαγχαν, ήταν να ακυρώσει την προγραμματισμένη επίσκεψη δύο πλοίων του Βρετανικού Πολεμικού Ναυτικού σε ελληνικά λιμάνια, ως ένδειξη αποδοκιμασίας της Χούντας¹¹².

Ο Γεώργιος Μαύρος, με μια θαρραλέα δημόσια δήλωσή του, επιδοκίμασε την απόφαση του Κάλαγχαν, με αποτέλεσμα να συλληφθεί και να εκτοπιστεί για δύο μήνες στη Γυάρο. Η ελληνική κυβέρνηση προέβη τότε στη δική της χειρονομία για να διατρανώσει την ανεξαρτησία της και αποσύρθηκε από την άσκηση του ΝΑΤΟ στο Αιγαίο, σε ένδειξη διαμαρτυρίας για τις παραβιάσεις του ελληνικού εναέριου χώρου από την Τουρκία.

Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις συνεχώς χειροτέρευαν¹¹³. Στις 27 Μαρτίου ο Ετσεβίτ επανέλαβε την άποψή του περί ομοσπονδιακής λύσης του Κυπριακού. Κατόπιν αυτού ο Κληρίδης διέκοψε τις διακοινοτικές συνομιλίες που διεξήγαγε κατά διαστήματα με τον Ντενκτάς από το 1968. Εκείνο όμως που ανησυχούσε περισσότερο τον Μακάριο ήταν οι σχέσεις του με την Αθήνα. Στις 7 Απριλίου κατηγόρησε δημόσια την ελληνική κυβέρνηση για το νέο ξέσπασμα βίας στην Κύπρο. Αργότερα τον ίδιο μήνα ανακάλεσε την αμνηστία που είχε προσφέρει στους οπαδούς του Γρίβα, και έθεσε ξανά εκτός νόμου την Ε.Ο.Κ.Α Β'. Επιπλέον απαίτησε να επιλέγει ο ίδιος και

¹¹² C. M. Woodhouse, *Η Άνοδος και η Πτώση των Συνταγματαρχών*, Αθήνα 2001, σελ. 490

¹¹³ Σπ. Παπαγεωργίου, *Μακάριος. Πορεία διά Πυρός και Σιδήρου*, Αθήνα 2009, σελ. 142

όχι η ελληνική κυβέρνηση, τους αξιωματικούς της Εθνικής Φρουράς. Ο Ιωαννίδης δεν είχε πλέον τον παραμικρό ενδοιασμό ότι ο Μακάριος έπρεπε να εξουδετερωθεί.

Ο Ιωαννίδης θεωρούσε ότι ήταν αναγκαία μια δραστική ενέργεια, μια «εγχείρηση», όπως θα την αποκαλούσε ο Παπαδόπουλος, αλλά όχι εναντίον των Τούρκων, καθότι δεν τους θεωρούσε τον κυριότερο εχθρό. Για εκείνον ο κυριότερος εχθρός ήταν ο Μακάριος. Τον Ιούνιο η εχθρότητα ανάμεσά τους ήταν πλέον απροκάλυπτη. Στα μέσα Ιουνίου ο Ιωαννίδης φέρεται να προέβη σε διαβήματα στην Ουάσιγκτον, μέσω της επαφής του στη C.I.A, με τα οποία διαμήνυε επίμονα ότι «κάτι πρέπει να γίνει με τον Μακάριο».

Στις 24 Ιουνίου ο κυβερνητικός εκπρόσωπος της Κύπρου δήλωσε απερίφραστα ότι η ηγεσία της E.O.K.A Β' βρίσκεται στην Αθήνα, προσθέτοντας, δύο μέρες αργότερα, ότι οι καθοδηγητές της E.O.K.A Β' είναι στα στελέχη του στρατιωτικού κινήματος.

Ήταν πλέον διάχυτη η εντύπωση ότι η ένταση θα κατέληγε σε ένα ξέσπασμα βίας. Η αμερικανική κυβέρνηση ανησυχούσε ολοένα και περισσότερο για την κρίση.

Για τις μηχανορραφίες του Ιωαννίδη κατά τους κρίσιμους εκείνους μήνες υπάρχουν μόνο ενδείξεις, αλλά τίποτα δεν μπορεί να θεωρηθεί απίθανο για έναν τέτοιο άνθρωπο. Είναι φανερό ότι καθ' όλη τη διάρκεια της κρίσης ήταν βέβαιος ότι δεν θα εκδηλωνόταν βίαιη αντίδραση των Τούρκων. Ο Μακάριος ήταν εξίσου βέβαιος ότι ο Ιωαννίδης δε θα αποτολμούσε κάποια δραστική ενέργεια εναντίον του, διότι κάτι τέτοιο θα ήταν προς όφελος των Τούρκων. Ήταν τόσο βέβαιος για την ασφάλειά του ώστε τον Μάιο έλειψε για μια εβδομάδα από την Κύπρο για να επισκεφθεί τη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας.

Στην Αθήνα ο Αβέρωφ¹¹⁴, που διέβλεπε τον κίνδυνο πιο καθαρά απ' όλους, έστειλε προειδοποιήσεις προς πάσα κατεύθυνση : στο Μακάριο, τον Γκιζίκη και τον Καραμανλή. Το προανάκουσμα της σύγκρουσης δόθηκε την 1^η Ιουλίου από τρεις παραιτήσεις που υποβλήθηκαν στο υπουργείο Εξωτερικών.

Στις 2 Ιουλίου, την επομένη των ανακοινώσεων των τριών παραιτήσεων, έλαβαν χώρα δύο ακόμη καθοριστικά γεγονότα : ο Μακάριος απηύθυνε μια επίσημη επιστολή διαμαρτυρίας στον πρόεδρο Γκιζίκη, και στο γραφείο του Α.Ε.Δ Μπονάνου έγινε σύσκεψη ανωτάτου επιπέδου¹¹⁵. Τα δύο αυτά γεγονότα συνδέονταν, καθότι η διαμαρτυρία του Μακαρίου προς τον Γκιζίκη αφορούσε τη συνωμοσία που εξυφαινόταν από καιρό και έφθασε στο αποκορύφωμά της στη σύσκεψη

¹¹⁴ Π. Ροδάκης, *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών : άνοδος και πτώση*, Αθήνα 1975, σελ. 89

¹¹⁵ Σπ. Παπαγεωργίου, *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β*, Αθήνα 2002, σελ. 102

εκείνης της ημέρας στο Πεντάγωνο, στην οποία συμμετείχαν μόνο οι Γκιζίκης, Ανδρουτσόπουλος, Ιωαννίδης και Μπονάνος. Ήταν πιθανώς η πρώτη φορά που ο Γκιζίκης και ο Ανδρουτσόπουλος πληροφορήθηκαν περί του σχεδίου ανατροπής του Μακαρίου.

Το πιο παράδοξο σχετικά με αυτήν τη συνωμοσία, που είχε δημοσιοποιηθεί περισσότερο από κάθε άλλη, ήταν ότι τόσο ο Μακάριος όσο και ο Ιωαννίδης έδειχναν να μην της δίνουν καμία σημασία. Έτσι δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι υπήρχαν υπόνοιες πως επρόκειτο για σκηνοθεσία. Θεωρείτο ότι σκηνοθέτες ήταν οι Αμερικανοί, ενώ έναν προσεκτικά ελεγχόμενο ρόλο θα έπαιζαν οι Τούρκοι. Ακόμη κι αν αναλαμβανόταν στρατιωτική δράση, αυτή δεν αναμενόταν ότι θα οδηγούσε σε πόλεμο. Όμως αυτά ήταν ευσεβείς πόθοι. Η ψυχραιμία τόσο του Μακαρίου όσο και του Ιωαννίδη οφειλόταν στις μοιραία λανθασμένες εκτιμήσεις τους : ο Μακάριος είχε κάνει λάθος εκτίμηση για τον Ιωαννίδη και ο Ιωαννίδης είχε κάνει λάθος εκτίμηση για τους Τούρκους.

Στις 08.00 της Δευτέρας 15 Ιουλίου ο Μπονάνος κάλεσε στο γραφείο του τους αρχηγούς των επιτελείων των τριών κλάδων και τους ανακοίνωσε ότι «η Εθνοφρουρά ανέτρεψε τον Μακάριον όστις μάλλον είχε φονευθεί». Δεν έχει γίνει γνωστό αν στη σύσκεψη αυτή παρίσταντο άλλοι. Όμως ο Μπονάνος είχε προεξοφλήσει την επιτυχή έκβαση του σχεδίου του. Στην πραγματικότητα το εγχείρημα είχε μόλις ξεκινήσει, αλλά το αποτέλεσμα του θα ήταν πολύ διαφορετικό από εκείνο που ο ίδιος φανταζόταν.

Τα τεθωρακισμένα της Εθνικής Φρουράς¹¹⁶ εξήλθαν από τα στρατόπεδα περί τις 08.15. Ο Μακάριος είχε ήδη επιστρέψει οδικώς από το όρος Τρόδος στο προεδρικό μέγαρο. Στις 08.30 υποδέχθηκε μια ομάδα Ελλήνων μαθητών του Κατηχητικού από την Αίγυπτο. Ενόςω όμως ο επικεφαλής των μαθητών τον προσφώνούσε από χειρογράφου, το προεδρικό μέγαρο άρχισε να βάλλεται από πυρά. Ταυτόχρονα πραγματοποιήθηκε επίθεση εναντίον του στρατοπέδου του Εφεδρικού Σώματος και κατελήφθη το Ραδιοφωνικό Ίδρυμα Κύπρου (Ρ.Ι.Κ), το οποίο λίγο αργότερα άρχισε να μεταδίδει ότι ο Μακάριος ήταν νεκρός. Νωρίς το απόγευμα ανακοινώθηκε ότι πρόεδρος της Κύπρου ορκίσθηκε ο ήρωας της Ε.Ο.Κ.Α Νίκος Σαμψών¹¹⁷.

Στην πραγματικότητα όμως, σαν από θαύμα, ο Μακάριος είχε διαφύγει. Το σχέδιο του Ιωαννίδη να τον εξοντώσει είχε αποτύχει. Την επομένη του πραξικοπήματος ο Ιωαννίδης φέρεται να τηλεφώνησε στον Σαμψών και να του είπε, χρησιμοποιώντας το κοσμικό όνομα του Μακαρίου,

¹¹⁶ Σπ. Παπαγεωργίου, *Μακάριος. Πορεία διά Πυρός και Σιδήρου*, Αθήνα 2009, σελ.110

¹¹⁷ Brendan O' Malley-Ian Craig, *Η Συνωμοσία της Κύπρου*, Αθήνα 2009, σελ. 114

: « *Νικολάκη, θέλω το κεφάλι του Μούσκου. Θα μου το φέρεις, ε Νικολάκη ;* ». Ούτε όμως ο Σαμψών τα κατάφερε.

Στην αντίπερα όχθη, οι Τούρκοι από χρόνια σχεδίαζαν να επέμβουν στρατιωτικά στην Κύπρο. Αυτό είχε αποφευχθεί το 1964, όπως και στα τέλη του 1967. Το 1974 όμως οι Τούρκοι δεν ήταν διατεθειμένοι να κάνουν πίσω. Αυτή τη φορά η άμεση απειλή μιας τουρκικής εισβολής ώθησε τα Ηνωμένα Έθνη να αναλάβουν δράση. Το Συμβούλιο Ασφαλείας συνεκλήθη για να συνεδριάσει στις 18 του μηνός. Ο Κίσιντζερ έστειλε τον υφυπουργό του Ζόσεφ Σίσκο στο Λονδίνο, όπου αφίχθη το βράδυ της 17^{ης} Ιουλίου, και κατόπιν στην Αθήνα και την Άγκυρα, σε μια απεγνωσμένη προσπάθεια να αποτρέψει την έκρηξη πολέμου.

Ούτε ο Κίσιντζερ ούτε ο πρόεδρος Νίξον είχαν σε μεγάλη εκτίμηση το Μακάριο. Ο Νίξον τον αποκαλούσε «Κάστρο της Μεσογείου», ενώ ο Κίσιντζερ τον θεωρούσε εχθρό του Ισραήλ. Αναμφίβολα ο Μακάριος αποτελούσε αγκάθι στις σχέσεις των Η.Π.Α με την Τουρκία.

Στο μεταξύ ο Σίσκο πήγαινε πυρετωδώς πέρα-δώθε στο Αιγαίο, σπεύδοντας αρχικά στην Αθήνα το μεσημέρι της 19^{ης} Ιουλίου και το βράδυ της ίδιας μέρας στην Άγκυρα. Εκεί έγινε δεκτός από τον Ετσεβίτ, ο οποίος είχε επιστρέψει από το Λονδίνο με άδεια χέρια. Βλέποντας ο Ετσεβίτ ότι ο Σίσκο δεν κόμιζε καμία διάθεση συμβιβασμού από την πλευρά των Ελλήνων, έδωσε την εντολή να ξεκινήσει τη νύχτα η από μακρού χρόνου προσχεδιασμένη τουρκική εισβολή στην Κύπρο.

Παραδόξως ο Ιωαννίδης παρέμενε ατάραχος,¹¹⁸ ακόμη κι όταν πληροφορήθηκε ότι οι Τούρκοι επιβίβαζαν στρατεύματα και πολεμικό υλικό σε αποβατικά σκάφη στα λιμάνια της Μερσίνας και της Αλεξανδρέττας. Δεν έβλεπε καν τον λόγο να συναντήσει το Σίσκο, ο οποίος χρειάστηκε να τον πείσει για να λάβει μέρος στη σύσκεψή του με τον Ανδρουτσόπουλο την 19^η Ιουλίου. Διαβεβαίωνε τους συνεργάτες του ότι δεν υπήρχε κανένας λόγος ανησυχίας, καθώς τα λόγια του ήταν : «*οι Τούρκοι εκτελούσαν στρατιωτικές ασκήσεις προς επίδειξη δύναμης*».

Οι φαντασιώσεις του Ιωαννίδη διαλύθηκαν στις 21.15 της 19^{ης} Ιουλίου, όταν οι παράκτιοι σταθμοί ραντάρ της Κύπρου εντόπισαν σχηματισμό έξι πλοίων να κατευθύνεται προς τη νήσο και αμέσως ενημέρωσαν την Αθήνα. Λίγο αργότερα εντοπίστηκε από τα ραντάρ έτερος σχηματισμός έντεκα πλοίων. Τα κυπριακά ραντάρ¹¹⁹ συνέχισαν να παρακολουθούν εναγωνίως τις κινήσεις των

¹¹⁸ C. M. Woodhouse, *Η Άνοδος και η Πτώση των Συνταγματαρχών*, Αθήνα 2001, σελ. 465

¹¹⁹ Σπ. Παπαγεωργίου, *Μακάριος. Πορεία διά Πυρός και Σιδήρου*, Αθήνα 2002, σελ. 103

δύο αυτών σχηματισμών μέχρι την έναρξη της απόβασης στις 05.00 της 20^{ης} Ιουλίου. Όλοι όσοι είδαν τον Ιωαννίδη στις 20 Ιουλίου σχημάτισαν την εντύπωση ότι είχε καταληφθεί εξ απήνης.

Το πρωί της 20^{ης} Ιουλίου επακολούθησε πολεμικό συμβούλιο, στο οποίο όπως ήταν φυσικό δεν παρέστησαν Αμερικανοί. Μετείχαν ο πρόεδρος Γκιζίκης, ο πρωθυπουργός Ανδρουτσόπουλος, ο Α.Ε.Δ Μπονάνος¹²⁰, οι αρχηγοί των επιτελείων των τριών κλάδων, ο Ιωαννίδης και ορισμένοι υπουργοί. Τον πρώτο λόγο είχε ο Ιωαννίδης, ο οποίος επέβαλε και πάλι τις απόψεις του. Επέμεινε να διενεργηθεί αμέσως επιστράτευση ως πρώτο βήμα για την κήρυξη πολέμου στην Τουρκία. Ο Γκιζίκης υπέγραψε το προεδρικό διάταγμα για τη γενική επιστράτευση, και στις 11.00 εξεδόθη σχετικό κυβερνητικό ανακοινωθέν. Στις 15.00 ο Γκιζίκης απηύθυνε διάγγελμα προς το έθνος.

Το πρωί της 21^{ης} Ιουλίου ο Μπονάνος κάλεσε σε σύσκεψη στο γραφείο του τους αρχηγούς των τριών κλάδων και τους ανακοίνωσε ότι αποφασίσθηκε η κήρυξη πολέμου κατά της Τουρκίας. Οι αρχηγοί των τριών κλάδων αντέτειναν ότι τα όπλα τους δεν ήταν έτοιμα για να διεξαγάγουν πόλεμο και ότι οι αποφάσεις σε τόσο κρίσιμα ζητήματα δεν έπρεπε να λαμβάνονται από τον Ιωαννίδη. Ο Μπονάνος συμφώνησε μαζί τους. Το απόγευμα έγινε νέα σύσκεψη στο γραφείο του Γκιζίκη, στην οποία παρέστησαν οι τέσσερις αρχηγοί και ο Ιωαννίδης. Στη σύσκεψη αυτή ο Γκιζίκης και ο Ιωαννίδης πρότειναν να σταλούν στην Κύπρο αεροσκάφη και ενισχύσεις διά θαλάσσης, αλλά οι τέσσερις αρχηγοί αντέτειναν ότι τέτοιου είδους ενέργειες δεν είχαν καμία πιθανότητα επιτυχίας. Εντούτοις ο Ιωαννίδης επέμεινε ότι έπρεπε οπωσδήποτε να γίνει κάποια ενέργεια, έστω και απέλπιδα.

Έτσι τη νύχτα της 21^{ης} προς την 22^α Ιουλίου διετάχθη η αποστολή μια μοίρας καταδρομών στην Κύπρο με δεκαπέντε μεταγωγικά αεροσκάφη Noratlas¹²¹. Κατά την προσέγγισή τους όμως στο αεροδρόμιο της Λευκωσίας εβλήθησαν από αντιαεροπορικά πυρά της Εθνικής Φρουράς, με αποτέλεσμα ένα από αυτά να καταρριφθεί και τα άλλα τρία να υποστούν ζημιές και μόνο από τα δεκαπέντε να επιστρέψουν στην Ελλάδα τα έντεκα. Αυτή υπήρξε η μοναδική αποστολή στρατιωτικών δυνάμεων από την Ελλάδα στην Κύπρο στη διάρκεια της τουρκικής εισβολής. Ωστόσο στη νήσο υπήρχε ήδη ένας μεγάλος αριθμός Ελλαδιτών αξιωματικών που στελέχωναν την Εθνική Φρουρά, καθώς και η ΕΛΔΥΚ, που αμφότερες υπέστησαν βαριές απώλειες.

¹²⁰ Ν. Ψυρούκης, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας. Το καθεστώς της 21^{ης} Απριλίου*, τ.4 (1983), σελ. 137

¹²¹ Brendan O' Malley-Ian Craig, *Η Συνωμοσία της Κύπρου*, Αθήνα 2009, σελ. 115

Στην Αθήνα η δικτατορία έπνεε τα λοίσθια¹²². Ήδη από τη Δευτέρα 22 Ιουλίου είχαν αρχίσει να διαδίδονται διάφορες φήμες. Ακούστηκε ότι ο υποστράτηγος Ιωάννης Ντάβος, διοικητής του Γ΄ Σώματος Στρατού στη Μακεδονία, κατέβαινε προς την Αθήνα με τις τεθωρακισμένες δυνάμεις του για να συλλάβει τον Ιωαννίδη. Μια άλλη φήμη που διαδόθηκε ήταν ότι η κυβέρνηση είχε ήδη πέσει. Η σκληρή αλήθεια όμως ήταν ότι ο Ιωαννίδης εξακολουθούσε να βρίσκεται στην εξουσία.

Τελικά παρενέβη προσωπικά ο πρόεδρος Γκιζίκης. Το βράδυ της 22^{ης} Ιουλίου κάλεσε σε σύσκεψη στο γραφείο του τον Ιωαννίδη, τον Ανδρουτσόπουλο, τον Κυπαραίο, τον Μπονάνο και τους αρχηγούς των τριών κλάδων. Κατά τη διάρκεια της σύσκεψης έφτασαν πληροφορίες έφθασαν πληροφορίες από την Κύπρο ότι οι Τούρκοι παραβίασαν την εκεχειρία και κατά τα φαινόμενα θα επιχειρούσαν να καταλάβουν το αεροδρόμιο της Λευκωσίας.

Οι τέσσερις αρχηγοί των Ενόπλων Δυνάμεων, παρότι την προηγούμενη είχαν αποφασίσει να αναλάβουν οι ίδιοι την πρωτοβουλία των κινήσεων, δεν είχαν κάποιο συγκεκριμένο σχέδιο για να απομακρύνουν τον Ιωαννίδη. Όμως κατά τις συζητήσεις που είχαν για άλλα θέματα την 21^η και την 22^η Ιουλίου, καίτοι δεν ελήφθη καμία συγκεκριμένη απόφαση, επήλθε μεταξύ τους μια σιωπηρή συμφωνία να αντιμετωπίσουν από κοινού την κατάσταση όταν έρθει η κατάλληλη στιγμή. Η ευκαιρία αυτή παρουσιάστηκε το πρωί της 23^{ης} Ιουλίου. Ήταν πιθανώς η τελευταία διότι αν χανόταν, ο Ιωαννίδης, στον οποίο εξακολουθούσαν να είναι πιστές κάποιες μονάδες του Στρατού και η Ε.Σ.Α, θα ήταν ικανός να προκαλέσει ακόμη μεγαλύτερη καταστροφή¹²³.

Η κρίσιμη ώρα είχε φτάσει για όλους, λαό, στρατό, πολιτικούς ακόμη και τις υπόλοιπες χώρες. Όλοι περίμεναν με αγωνία τις τελικές αποφάσεις τόσο για τη μοίρα του στρατιωτικού κινήματος, όσο κυρίως για τη μοίρα του ελληνικού λαού.

Μετά από πολύωρες συσκέψεις, τα λεγόμενα των οποίων διαφέρουν βάσει των μαρτυριών των τεσσάρων αρχηγών των Ενόπλων Δυνάμεων¹²⁴, ο Γκιζίκης έδωσε εντολή στο διευθυντή του γραφείου του συνταγματάρχη Μπραβάκο να τηλεφωνήσει στους κυριότερους πολιτικούς ηγέτες και να τους καλέσει σε σύσκεψη. Προσκλήθηκαν οι Κανελλόπουλος, Μαρκεζίνης, Αθανασιάδης-Νόβας και Στεφανόπουλος ως πρώην πρωθυπουργοί, οι Μαύρος, Αβέρωφ και Γαρουφαλιάς ως

¹²² C. M. Woodhouse, *Η Άνοδος και η Πτώση των Συνταγματαρχών*, Αθήνα 2001, σελ. 474

¹²³ Σ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974*, τ.12 (1974), σελ. 143

¹²⁴ Σπ. Μαρκεζίνης, *Αναμνήσεις 1972-1974*, Αθήνα 1979, σελ. 186

πρώην υπουργοί και ο Ξενοφών Ζολώτας, πρώην διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδας και πρώην υπουργός.

Έγιναν πολλές συζητήσεις για τη διακυβέρνηση της χώρας¹²⁵, υπήρξαν πολλές προτάσεις για τα πρόσωπα και την ανάθεση των υπουργείων κυρίως την Εθνικής Αμύνης και της Δημόσιας Τάξης. Το τελευταίο όμως ήταν ένα σενάριο που αποσύρθηκε αμέσως, καθώς όλοι οι πολιτικοί διαφώνησαν.

Εν τέλει, μετά από πρόταση του Αβέρωφ, κλήθηκε να αναλάβει την πολιτική διακυβέρνηση της χώρας ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, που εκείνη τη στιγμή έμοιαζε ο πιο δυνατός, έμπειρος και ικανός να επαναφέρει τη χώρα στην πολιτική ομαλότητα και τη δημοκρατική σταθερότητα.

Συγκεκριμένα, ο Καραμανλής μίλησε στο τηλέφωνο με τον Αβέρωφ, τον Γκιζίκη και τους αρχηγούς. Εκφράζοντας κάποιους ενδοιασμούς, είπε ότι θα επέστρεφε στην Ελλάδα την επομένη και αφού ενημερωνόταν θα αποφάσιζε αν θα αναλάμβανε. Όμως ο Γκιζίκης και οι αρχηγοί επέμεναν ότι η κατάσταση ήταν κρίσιμη και δεν χωρούσε καμία αναβολή, και ανέλαβαν να μισθώσουν αεροπλάνο για να τον φέρει αμέσως πίσω. Τελικά όμως ο Καραμανλής επέστρεψε με το αεροπλάνο του Γάλλου προέδρου Ζισκάρ ντ' Εστέν, ο οποίος παρακολουθούσε τις εξελίξεις στην Αθήνα και προσφέρθηκε να βοηθήσει.

Τελικά ο Καραμανλής αναχώρησε το βράδυ της 23^{ης} προς 24^{ης} Ιουλίου για την Ελλάδα. Μια αναχώρηση που έμελλε να αλλάξει το ρου της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας. Κανένας δεν πρέπει να κοιμήθηκε εκείνη τη νύχτα στην Αθήνα. Οι κόρνες των αυτοκινήτων ηχούσαν σαν ένας ακατάπαυστος παιάνας. Όταν το αεροπλάνο προσγειώθηκε στις 02.00 στο αεροδρόμιο του Ελληνικού, ένα μεγάλο πλήθος ήταν συγκεντρωμένο εκεί για να τον υποδεχθεί. Ο εφιάλτης της πιο μακράς περιόδου αντισυνταγματικής διακυβέρνησης στην ελληνική ιστορία είχε μόλις τελειώσει.

¹²⁵ C. M. Woodhouse, *Η Άνοδος και η Πτώση των Συνταγματαρχών*, Αθήνα 2001, σελ. 477

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η δικτατορία είχε διαρκέσει επτά χρόνια, τρεις μήνες και δύο μέρες. Είχε επιφέρει την καταστροφή στην Κύπρο, είχε καταρρακώσει το ηθικό των Ενόπλων Δυνάμεων και της Αστυνομίας, είχε δυσφημήσει την Ελλάδα στο εξωτερικό, και είχε ενσπείρει στον ελληνικό λαό καχυποψία και εχθρότητα για τους συμμάχους του, ιδίως τους Αμερικανούς. Επιπλέον δεν είχε πετύχει κανέναν από τους στόχους που είχε θέσει όταν πήρε την εξουσία. Ο αριθμός των κομμουνιστών στην Ελλάδα, για παράδειγμα, ήταν πιθανότατα μεγαλύτερος το 1974 απ'ό,τι ήταν το 1967.

Ο μοναδικός τομέας στον οποίο είχε επιτύχει η Χούντα τα πρώτα χρόνια, η εθνική οικονομία δηλαδή, τον τελευταίο χρόνο είχε επίσης καταβαρθρωθεί. Το 1974 η Ελλάδα είχε τον υψηλότερο δείκτη πληθωρισμού στην Ευρώπη (σχεδόν 32%), ενώ το δημόσιο χρέος ως απόλυτο μέγεθος είχε σχεδόν τριπλασιαστεί σε σχέση με το 1967. Ο πλέον ευνοημένος τομέας δημοσίων δαπανών ήταν εκείνος τον οποίο όλες οι δικτατορίες θεωρούν επωφελή : οι προμήθειες όπλων και μέσων τηλεπικοινωνίας (συμπεριλαμβανομένης της τηλεόρασης, του οργάνου ελέγχου του «Μεγάλου Αδελφού»). Ενδεικτικό του ηθικού κλίματος της δικτατορίας είναι το γεγονός ότι οι κύριοι ωφελημένοι ήταν άνθρωποι σαν τον μεγαλοεπιχειρηματία Τομ Πάππας.

Αυτό που προσπαθήσαμε, μέσω της διατριβής μεταπτυχιακής ειδίκευσης, είναι να εξαγάγουμε ένα συμπέρασμα ή ένα πόρισμα αν προτιμάτε, για τη δράση των συνταγματαρχών της Χούντας. Μια δράση «γύψινη», η οποία κατ'εκείνους είχε σκοπό την απομάκρυνση οποιουδήποτε κομμουνιστικού στοιχείου στη χώρα. Η αντισυνταγματική εγκαθίδρυση όμως ενός πολιτεύματος, δεν συνάδει επ ουδενί με την ιστορία της Ελλάδας και την πολιτική αξιοπρέπεια της εποχής εκείνης.

Θεωρούμε πως με τα στοιχεία αλλά και τις παρασκηνακές πολιτικές λεπτομέρειες που καταθέσαμε, ο αναγνώστης να μπορέσει να καταλάβει, μισό αιώνα μετά, τί έφταιξε, πώς φτάσαμε ως εκεί και γενικά να πάρει τις απαντήσεις του για οποιαδήποτε απορία έχει για την περίοδο εκείνη.

Η επέμβαση του Στρατού στην πολιτική διακυβέρνηση της χώρας, με όποιο σκοπό και να έγινε, μόνο καταστροφικά αποτελέσματα μπορούσε να επιφέρει, όπως είδαμε. Το κυριότερο απ'όλα, δεν ήταν οι εκτοπίσεις αντιφρονούντων σε παραμεθώρια μέρη, ούτε, αν θέλετε, οι

βασανισμοί και το «φακέλωμα» αυτών, ήταν η προδοσία αυτή καθ'αυτή που συντελέστηκε εις βάρος της ίδιας της πατρίδας και της Κύπρου. Άλλωστε στη χώρα που γέννησε τη Δημοκρατία κανείς δεν έχει το δικαίωμα να καταλύει τις αξίες και τους θεσμούς που πρεσβεύει αυτή, εδώ και κάμποσους αιώνες.

Τέλος, είναι μια καλή ευκαιρία τόσο για τους ανθρώπους που έζησαν τα τεκταινόμενα την εποχή εκείνη, αλλά και για τις επόμενες γενιές που ακολούθησαν, να απαντήσουν στο φλέγον για πολλούς δόγμα : «.....ναι αλλά τότε κοιμόμασταν με τα παράθυρα ανοιχτά και φτιάχτηκαν δρόμοι...», και για κάποιους άλλους να συνειδητοποιήσουν το πόση αξία είχε το σύνθημα : «*Ψωμί-Παιδεία-Ελευθερία*».

ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α) Πηγές

1) Εφημερίδες

- *Το Βήμα*, 03/02/2002
- *Το Βήμα*, 29/02/2006
- *Το Βήμα*, 19/03/2006
- *Η Καθημερινή*, 15/09/1974
- *Η Καθημερινή*, 16/06/1985

2) Περιοδικά

- περ. *Ιστορικά Ελευθεροτυπίας, Οργανώσεις του Αντιδικτατορικού Αγώνα, 1967-1974*, 18/07/2009
- περ. *Επτά Ημέρες-Καθημερινή, Η Ελλάδα στον 20^ο αιώνα : 1965-1970*, 12/12/1999

3) Διαδικτυακές πηγές

- www.elwikipedia.gr (πρόσβαση στις 10.5.2018)
- www.newsgreek.gr (πρόσβαση στις 19.5.2018)
- www.politia.gr (πρόσβαση στις 11.6.2018)

B) Βιβλιογραφία

- Αλιβιζάτος Ν., *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα 1995
- Γρηγοριάδης Σ., *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974*, Αθήνα 1975
- *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Σύγχρονος Ελληνισμός από το 1941 έως το τέλος του αιώνα*, τ.16 (2000)
- *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Η Κυπριακή Δημοκρατία. Από τις συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου ως και την τουρκική εισβολή (1959-1974)*, Αθήνα 2000
- Καραγιωργας Γ., *Από τον ΙΔΕΑ στο πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου*, Αθήνα 2003
- Καραμανωλάκης Β., *Έξι στιγμές του 20^{ου} αιώνα : Η στρατιωτική δικτατορία 1967-1974*, Αθήνα 2010
- Κλείτσικας Ν., *Το ελληνικό φοιτητικό κίνημα και ο αντιδικτατορικός αγώνας στην Ιταλία*, Αθήνα 2000
- Κορνέτης Κ., *Τα παιδιά της δικτατορίας. Φοιτητική αντίσταση, πολιτισμικές πολιτικές και η μακρά δεκαετία του εξήντα στην Ελλάδα*, Αθήνα 2009
- Μαρδάς Κ., *Αλέξανδρος Παναγούλης-Πρόβες Θανάτου*, Αθήνα 1997
- Μαρκεζίνης Σπ., *Αναμνήσεις 1972-1974*, Αθήνα 1979
- Παπαγεωργίου Σπ., *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β΄*, Αθήνα 2009
- Παπαγεωργίου Σπ., *Μακάριος. Πορεία διά Πυρός και Σιδήρου*, Αθήνα 2002
- Παπαδημητρίου Ν., *Το κίνημα του Π. Ναυτικού, Μάιος 1973*, Αθήνα 1998
- Παπάζογλου Μ., *Φοιτητικό κίνημα και δικτατορία*, Αθήνα 1977
- Παπανδρέου Α.Γ., *Η Δημοκρατία στο απόσπασμα*, Αθήνα 1974
- Παπαχελάς Α., *Ο βιασμός της Ελληνικής δημοκρατίας*, Αθήνα 1997
- Ροδάκης Π., *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών : άνοδος και πτώση*, Αθήνα 1975
- Στεφανοπούλου Α., *13 Δεκεμβρίου*, Αθήνα 2009
- Υφαντόπουλος Α., *Η κομμουνιστική ανανέωση, και το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα (1972-1973)*, Αθήνα 2010
- Υφαντόπουλος Α., *Το ΚΚΕ Εσωτερικού και ο "Ρήγας Φεραίος" στο αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα : μαρτυρίες και ιδεολογική διαχείριση της μνήμης*, Αθήνα 2005

- Φλώρος Γ., *Αντιστασιακές οργανώσεις στη δικτατορία. Στοιχεία για την εμφάνιση, τη δράση και την πορεία τους*, Αθήνα 1998
- Χαραλάμπης Δ., *Στρατός και πολιτική εξουσία. Η δομή της εξουσίας στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα 1985
- Ψυρούκης Ν., *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας. Το καθεστώς της 21^η Απριλίου*, τ.4 (1983)
- Woodhouse C.M., *Η Άνοδος και η Πτώση των Συνταγματαρχών*, Αθήνα 2001
- Meynaud J., *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα-Βασιλική εκτροπή και στρατιωτική δικτατορία*, Αθήνα 2002